

**T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI**

**MUHAMMED B. BEDRUDDİN EL-MÜNŞÎ'NİN ŞERHU MUKADDİMETİ
İBNİ'L-CEZERÎ ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH GÜLLÜCE

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AHMET GÖKDEMİR

**YALOVA
MART 2023**

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

MUHAMMED B. BEDRUDDİN EL-MÜNŞÎ'NİN ŞERHU MUKADDİMETİ
İBNÎ'L-CEZERÎ ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ABDULLAH GÜLLÜCE
207213026

DANIŞMAN: DOÇ. DR. AHMET GÖKDEMİR

YALOVA
MART 2023

ETİK BEYAN

Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez/Proje Yazım Kuralları'na uygun olarak hazırladığım “MUHAMMED B. BEDRUDDİN EL-MÜNŞÎ'NİN ŞERHU MUKADDİMETİ İBNİ'L-CEZERÎ ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)” başlıklı bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları, akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu; tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi; kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı ve bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi taahhüt ve beyan ederim.

İmza

Abdullah GÜLLÜCE

ÖNSÖZ

Bizleri yok iken varlık âlemine çıkararak zâtının varlığından haberdar eden âlemlerin yegâne sahibi Allah’a hamd-ü senâlar olsun. Kur’ân’ın kaynaklık ettiği ilimlerde bizleri istihdam eden Allah’ın şanı çok yücedir. Kur’ân-ı Kerîm gibi yüce bir kitabın kendisine indirildiği, ümmeti olmakla şeref duyduğumuz son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.v)’e de salât ve selam olsun.

Tecvîd ilmi, Kur’ân okuyucusu için tedris edilmesi gereken bir ilimdir ki bu ilmin farz oluşuna Müzzemmil sûresinin dördüncü âyeti delil olarak gösterilmiştir. Bu ilmin sünnetten delili ise Katâde (r.a) ve Hz. Aişe (r. anha)’dan rivayet edilen Hz. Peygamber’in Kurân okuyuşuyla alakalı tasvirleridir. Hz. Peygamber (s.a.v) döneminden bugüne tecvîdin uygulamalı olarak gelmiş olması da bu ilim üzerinde icmâm olduğunu gösterir. Bu icmâm sağlamasında İslâm âlimlerinin büyük katkısı olmuştur. Şöyle ki ilk günden itibaren bu alanda kırâat âlimleri tarafından birçok eser ortaya konulmuştur. Yazılan bu teliflerin bir kısmı halen okutulmakta ve araştırmacılar tarafından akademik çalışma haline getirilmekteyken; bir kısmı da çeşitli kütüphanelerde gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Muhammed b. Bedreddin el-Münşî’nin *Şerh-u Mukaddimeti İbni’l-Cezerî* adlı eseri de bu tarz teliflerdendir. O eseri yazma sebebi olarak İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddime*’sinin daha iyi anlaşılmasını göstermiştir.

Yaşamış oldukları dönemden yıllar sonra bile Kur’ân ilimlerine katkıları dolayısıyla rahmetle andığımız âlimlerimizin izinde olabilmek niyetiyle hazırlamış olduğumuz bu tez çalışmasının, kırâat ilmi alanına bir nebze de olsa katkı sağlamasını Yüce Allah’tan niyaz ediyorum. Bu tezin oluşturulması sırasında bizlere ziyadesiyle katkı sunan, danışmanım Doç. Dr. Ahmet Gökdemir hocamıza, katkılarıyla bizlere yol gösteren Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Bağcivan ile Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Uğur’a, Osmanlıca çeviri ve tecvîd konuları hususunda bizlerden yardımlarını esirgemeyen Haseki Dinî Yüksek İhtisas Merkezi eğitim görevlisi hocalarımıza teşekkürü bir borç bilir, kendilerine hayırlı ömürler dilerim. Yine hafızlık eğitimimde çok büyük emeği bulunan hocam Şaban Zengin ile diğer hocalarıma; yüksek lisans eğitimim süresince bana sabırla destek olan eşim ve oğluma çok teşekkür ederim.

Mart-2023

Abdullah GÜLLÜCE

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	vii
ÖZET.....	viii
ABSTRACT	ix
1. GİRİŞ	10
1.1. Tezin Konusu	10
1.2. Tezin Amacı	10
1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği	10
1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri.....	10
1.5. Tezin Yöntemi ve Kaynakları	11
2. MUHAMMED B. BEDRUDDÎN EL-MÜNŞÎ'NİN HAYATI.....	13
2.1. Künyesi ve Mahyası	13
2.2. Doğumu ve Vefatı	13
2.3. Eğitimi	14
2.4. İlmi ve Ahlakî Kişiliği.....	16
2.5. Hocaları	18
2.5.1. Ebü'l-Leys Alîsî (ö. 974/1566-67)	18
2.5.2. Ca'fer Çelebi, Molla (ö. 978/1570)	19
2.5.3. Hekim Çelebi (ö. 974/1567)	20
2.5.4. Şükrullâh Halîfe (ö. 950/-1543-44)	21
2.6. Eserleri.....	22
2.6.1. <i>ed-Dürri'l-menzûd fî'l-haberi'l-mevrûd</i>	22
2.6.2. <i>Risâletün fî't-ta'rîb</i>	22
2.6.3. <i>Telhîsu Muhtasari'l-Kudûrî</i>	23
2.6.4. <i>Şerh-i Kasîde-i Bürde</i>	24
2.6.5. <i>Nezîlü't-tenzîl</i>	26
2.6.6. <i>Risâle fî'l-elfâz</i>	32
2.6.7. <i>Risâletü'l-ezdâd</i>	33
2.6.8. <i>Nüşûü'l-berâa fî şüûni'l-yerâa</i>	33
2.6.9. <i>Risâletü'l-kalemiyye</i>	34
2.6.10. <i>Ravzatü'l-cinâs</i>	34

2.6.11. <i>Sevâbiğu'n-nevâbiğ</i>	35
2.6.12. <i>Sûret-i irşâd-nâme-i Münşî</i>	35
2.6.13. <i>Tahmîsu'l-masîdeti'l-münferice</i>	36
2.6.14. <i>Nev Bave-i Bûstân</i>	36
2.6.15. <i>Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî</i>	36
2.6.16. <i>Feth-i Mora</i>	37
2.6.17. <i>Manzûme-i İbn Cezerî</i>	37
2.6.18. <i>Müsennâ ve müselles</i>	38
2.6.19. <i>Müsenne'l-Münşî</i>	38
3. MUHAMMED B. BEDRUDDÎN EL-MÜNŞÎ'NİN ŞERHU MUKADDİMETİ İBNİ'L-CEZERÎ ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ	40
3.1. Eserin İsmi	40
3.2. Eserin Aidiyeti	40
3.4. Müellifin Faydalandığı Eserler	42
3.5. Eserin İhtiva Ettiği Konular	42
3.5.1. Esere Giriş	43
3.5.2. Sesin Tanımı	43
3.5.3. Harfin Tanımı	43
3.5.4. Mahrecin Tanımı	46
3.5.5. Mahreç Bağlamında Dişlerin Tanımı	47
3.5.6. Mahreçler ve Bölgeleri	48
3.5.7. Cevf (جوف) Bölgesi	50
3.5.8. Boğaz (حلق) Bölgesi	50
3.5.9. Dil (لسان) Bölgesi	53
3.5.10. Dudak (شفة) Bölgesi	59
3.5.11. Hayşûm "Nûn-u Muhfât'ın Mahreci"	60
3.5.12. Sıfatın Tanımı	61
3.5.13. Sıfatların Sayısı	62
3.5.14. Sıfatların sınıflandırılması	63
3.5.15. Sıfât-ı Lâzime	64
3.5.16. Harflerin Mahreç ve Sıfatlarının Faydası	91
3.5.17. Tecvîd İlmine Genel Bakış	94
3.5.18. Çeşitli Coğrafyalarda Yaşanan Tecvîd İhtilafları	97
4. MUHAMMED B. BEDRUDDÎN EL-MÜNŞÎ'NİN ŞERHU MUKADDİMETİ İBNİ'L-CEZERÎ ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU	108

5. SONUÇLAR.....	136
KAYNAKLAR	138
ÖZGEÇMİŞ	145

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
Blm.	: Bölüm
B.y.y.	: Basım Yeri Yok
Çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
Hız.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Ktp.	: Kütüphane
nr.	: Numara
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
Ra	: Radıyallâhü ‘anhü, ‘anhâ, ‘anhümâ, ‘anhüm.
S.	: Sayı
Sav	: Sallallâhü ‘Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>TDVİA</i>	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
thk.	: Tahkik
ts.	: Tarihsiz
TY	: Türkçe Yazmalar
v.dğr.	: ve diğerleri
vr.	: Varak
y.y.	: Yayın Yeri Yok
Yay.	: Yayınevi

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. Harflerin Sıfatlarının Tabloda Gösterimi..... 89

Tablo 4.1. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Çeviri Yazı Alfabesi..... 108

MUHAMMED B. BEDRUDDÎN EL-MÜNŞÎ'NİN ŞERHU MUKADDİMETİ İBNÎ'L-CEZERÎ ADLI ESERİ (İNCELEME-METİN)

ÖZET

Muhammed b. Bedruddîn, Münşî lakabıyla meşhur olmuş; talebeliğe Manisa'nın Akhisar ilçesinde başladıktan sonra İstanbul'da çok değerli âlimlerden eğitim görerek icâzet almıştır. Osmanlı döneminde Mekke, Medine gibi çok önemli bölgelerde kadılık vazifesi yapan Münşî, çeşitli alanlarda değerli eserler vermiştir. Onun tecvîd ilmi alanında kaleme almış olduğu Şerh-u Mukaddimeti İbnü'l-Cezerî adlı çalışması da bahsi geçen teliflerdendir. Bu eser, İbnü'l-Cezerî Mukaddimesi'nin şerhi mahiyetinde olup Münşî'nin kendi ifadesiyle okumaya yeni başlayanlara yardımcı olması amacıyla kaleme alınmıştır. Müellif, söz konusu eserde, harflerin mahreç ve sıfatlarına değinmeden önce aslî harf, ses, hava ve ağızdaki dişlerin isimlerini tanıtmak suretiyle mahreç ve sıfat konusuna ön hazırlık yapmıştır. Mahreç ve sıfat konusuna geniş yer verdikten sonra da vakf-ibtidâ, lahn-ı hafî ve lahn-ı celî gibi konulara değinerek eserinin konularını zenginleştirmiştir. Bu çalışmadaki gaye, adı geçen müellif ve eserini tanıtmak suretiyle ilim dünyasına katkı sunmaktır.

Müellif ve zikredilen eserini konu alan çalışma; giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından meydana gelmektedir. İlk bölümde eserin müellifi Muhammed b. Bedruddîn el-Münşî'nin hayatı incelenmiştir. İkinci bölümde müellifin teze konu olan Şerh-u Mukaddimeti İbnî'l-Cezerî isimli eserindeki mevzûlar, klasik eserlerle son dönem kıraat ve tecvîd telifleri aracılığıyla açıklandıktan sonra Münşî'nin bu konular hakkındaki görüşlerine değinilmiştir. Tezin üçüncü ve son bölümünde DİA çeviri yazı alfabesi dikkate alınarak eserin transkripsiyon metnine yer verilmiştir. Sonuç bölümünde ise söz konusu eserin kapsadığı mevzûlarla ilgili genel bir değerlendirme yapılarak eserin Kur'ân eğitime katacağı değerler ortaya konulmuştur. Böylece çalışmanın, bu sahada icra edilecek akademik çalışmalara kaynaklık yapmasına olanak sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Tecvîd, Münşî, İbnü'l-Cezerî, Mukaddime.

THE WORK OF MUHAMMED B. BEDRUDDIN EL-MUNSI TITLED SERHU MUKADDIMETI IBNI'L-CEZERI (REVIEW-TEXT)

ABSTRACT

Muhammed b. Bedreddin, who became famous with his nickname Münşî, started his student life in Akhisar District of Manisa, and received his permission by being educated by very valuable scholars in Istanbul. Münşî, who served as a judge in very important regions such as Mecca and Medina during the Ottoman period, produced valuable works in various fields. His work called Şerh-u Mukaddimetü İbnü'l- Cezerî, which he wrote in the field of tajwîd, is also among the works mentioned. This work is an annotation of Cezerî's introduction and has been written in order to help those who are new to reading in Münşî's own words. In the work in question, the author made preliminary preparations for the subject of origin and adjective by introducing the names of the original letter, sound, air and teeth in the mouth before mentioning the origin and adjectives of the letters. After giving wide coverage to the subject of origin and adjective, he enriched the subjects of his work by also touching on subjects such as lahn-ı hafî and lahn-ı celî. The aim of this study is to contribute to the world of science by introducing the aforementioned author and his work.

The study, which is about the author and his work, consists of an introduction, three main sections and a conclusion. In the first part, the author of the work, the life of Muhammed b. Bedreddin al-Munshi has been examined. In the second part, after the subjects in the author's work called Şerh-u Mukaddimeti İbni'l-Cezerî, which is the subject of the thesis, are explained through classical works and recent recitation and tajwid copyrights, Munshi's views on these issues are mentioned. In the third and last part of the thesis, the transcription text of the work is given considering the DIA translation script alphabet. In the conclusion part, a general evaluation about the subjects covered by the work in question has been made and the values that the work will add to the education of the Qur'an have been revealed. Thus, it was possible for the study to be a source for academic studies to be carried out in this field.

Keywords: Recitation, Tajvid, Munshi, Ibn al-Jazari, Mukaddime.

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Tezin konusunu ‘Münşî’ lakabıyla meşhur Muhammed b. Bedruddîn ile onun, yeni Kur’ân öğrenmeye başlayan talebeler için kaleme almış olduğu *Şerh-u Mukaddimeti İbni’l-Cezerî* adlı eseri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti’nin önemli müfessirlerinden olan Münşî, aynı zamanda çeşitli dillerin edebiyatına vâkıf liyakatli bir yazardır. Onun *Nezîlü’t-Tenzîl* isimli büyük bir tefsiri ve çeşitli alanlarda yazmış olduğu eserleri bulunmaktadır. Kendisinin teze konu olan eseri ise *Şerhu Mukaddimet-i İbni’l-Cezerî* isimli telifidir ki bu eser, İbnü’l-Cezerî’nin *Mukaddimesi*’ndeki mahreç ve sıfatlar bahsinde ihtilaflı hususlara bir şerh niteliğindedir. Bu kapsamda tahsis edilmiş olan hedefler doğrultusunda Münşî’nin hayatı ve *Şerh-u Mukaddimeti İbni’l-Cezerî* adlı eseri çalışmanın ana konusu olacaktır.

1.2. Tezin Amacı

Bu araştırmada amaç, müellifin; hayatına, ailesine, yaşadığı döneme, hocalarına ve kaleme aldığı diğer eserlerine değinmek suretiyle tanınmasına katkı sağlamaktır. Ayrıca söz konusu eserin transkripsiyonu ve edisyon kritiğiyle kitaptan istifade edilmesini kolaylaştırmaktır.

1.3. Tezin Kapsamı ve İçeriği

Bu tez çalışması, eserin incelenmesi ve transkripsiyonunun yapılması suretiyle müellifin hayatı ile eserinin içeriğine dair bilgileri kapsamaktadır. Ayrıca inceleme, eserin transkripsiyonu vesilesiyle kitaptan istifade edilmesini kolaylaştırıcı mahiyettedir. Yine müellifin, örneklerle değindiği tecvîdin temel konularının anlatılması, Kur’ân-ı Kerîm öğrenmeye yeni başlayanlara pratik bilgiler ve faydalı bilgiler sunması açısından son derece önemlidir.

1.4. Tezin Önemi ve Özgün Değeri

Tez; Kur’ân-ı Kerîm’i tecvîd ile okumanın gerekliliği, tecvîd ilminin tanımı, muhtevası gibi konuların örneklerle işlenmesi, Kur’ân öğretiminde kullanılan başlıca yöntemlerin neler olduğunun topluca sunulması ve Kur’ân okuyucusuna okuma

esnasında dikkat etmesi gereken hususlara değinmesi yönüyle son derece önemli bir içeriğe sahiptir.

1.5. Tezin Yöntemi ve Kaynakları

Eserin muhtevasının iyi bir şekilde idrak edilebilmesi ve ölçümlenebilmesi adına ilk olarak müellifinin ve eserin kaleme alındığı dönemin iyi bilinmesinin gerekliliği inancıyla, eserin incelenmesine geçilmeden, evvela müellifin hayatı ile diğer telifleri ele alınmıştır. Daha sonra tezin konusunu oluşturan eserin kapsadığı bahisler; kırâat ve tecvîd ile ilgili ilk dönem klasik eserlerle son dönemde kaleme alınmış teliflerden istifade edilmek suretiyle açıklanmış; ardından bu mevzûlara dair Münşî'nin yorumları verilmiştir. Tezin oluşturulması esnasında faydalanılan kaynakların başında bilhassa Kur'ân ve Hz. Muhammed'in (s.a.v) hadîs-i şerîflerini konu edinen kitaplarla kırâat ve tecvîde dair oluşturulmuş temel kaynaklar yer almaktadır. Bunların yanında ihtiyaca binaen gerekli lügatlerden ve Türkiye Diyanet Vakfı'na ait *Diyanet İslâm Ansiklopedisi* maddelerinden yararlanılmıştır. Aynı zamanda konuyla ilgili kırâat ve tecvîd ilmi kapsamında çalışılmış, yüksek lisans ve doktora tezlerine de yer yer atıfta bulunulmuştur.

İbni'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'ne yapılmış olan şerhlerden bazıları şöyledir:

1. Seyfüddîn b. Atâillâh el Mısırî el-Fedâlî, *el-Cevâhîru'l-mudiyye 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Azze binti Hâşim Mu'aynî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000/1425).
2. Ali el Kârî Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, *el-Minehu'l-fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk, Üsâme Atayâ, tsh, Ahmed Şükrî (Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, ts.).
3. İbnü'l-Cezerî, Şemsuddin Muhammed b. Muhammed, *Manzumetu'l-Mukaddime fîma yecibu ala kariî'l-Kur'âni en ya'leme*, thk: Eymen Rüşdü Suveyd, 5. baskı, Cidde: Mektebetu Ravaiu'l-Memleke, 2009.
4. Abdurrezzak b. Ali b. İbrahim el-Musa, *el-Fevâidu't-Tecvîdiyye fî şerhi Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, Medine-i Munevvere: Mektebetu'l-Melik Fehd el-Vataniyye, 1997.

5. Şeyhu'l-İslam Ebu Yahya Zekeriyya el-Ensarî, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye fi ilmi't-Tecvid*, thk: Muhammed İsam Hasan eş-Şatti, Dimeşk: Daru'l-Fikr, 2012.
6. Mehmet Sadi Çöğenli, *Mukaddimetü'l-Cezerî ve Tercümesi* (İstanbul: Asithâne Kitabevi, ts.).

Münşî'nin hayatı ve eserleri hakkında yapılan akademik çalışmalar ise şöyledir:

1. Hikmet Akdemir, *Muhammed İbn Bedrüddin el-Münşî ve Tefsirdeki Metodu*, (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992).
2. Hayrettin Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993).
3. Abdullah Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).
4. Âdem Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri"*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018).
5. Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016).
6. Mustafa Öztürk, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları "Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış"* (Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011).
7. Abdulvasi Haznevi, *Muhammed Bedruddin Mahmud esSârûhânî'nin Müsenne'l-Münşî İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2020).

2. MUHAMMED B. BEDRUDDÎN EL-MÜNŞÎ'NİN HAYATI

Tezin konusunu teşkil eden *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezeri* isimli eserin müellifi Muhyiddîn Mehmed el-Münşî, bu bölümde sırasıyla “hayatı”, “hocaları” ve “eserleri” başlıklarıyla tanıtılmıştır.

2.1. Künyesi ve Mahyası

Muhyiddîn Mehmed b. Bedruddîn Mahmud Efendi (ö. 1001/1592), el-Akhisârî ve es-Saruhânî künyeleriyle bilinmektedir. Baba adı Bedreddin, lakabları ise Muhyiddîn ile Cemâleddîn'dir.¹ Manisa ili Akhisar ilçesinde dünyaya gelen Münşî'ye yaşadığı beldeye nisbet edilerek ‘Saruhânî’ ile ‘Akhisârî’, önceleri Rum diyarı denilen Anadolu'ya nisbet edilerek de ‘Rûmî’ denilse de daha çok o, ‘Münşî’ lakabıyla meşhur olmuştur. Tefsir araştırmacıları kendisine ‘Münşî’ denilmesinin sebebinin Arap, Fars ve Türk edebiyatına hâkim olmasıyla ve bu alanlarda eserler yazmasıyla bağlantılı olabileceğini ileri sürmüşlerdir.² Nitekim eski Türk edebiyatında estetik ve sanatsal yazı yazmaya “inşâ” diğer adıyla “kompozisyon”, bu tür telifleri olanlara da “münşî” denilmektedir.³ Muhyiddîn Mehmed'in daha çok “Münşî” lakabıyla anılması da kendisinin çeşitli dillerin edebiyatında eserleri ve risâleleri oluşu sebebiyledir.

2.2. Doğumu ve Vefatı

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Münşî'nin, 16. asrın sonu ile 17. asrın başında yaşamış olduğu çeşitli kaynaklarda zikredilmiştir. Fakat Münşî'nin hocalarının vefat tarihleri gözönünde bulundurulduğunda Müellif'in 16. asrın ortalarında yaşamış olması gerekmektedir.⁴ O dönemde Saruhan Beyliği egemenliğinde bulunan Manisa ili Akhisar ilçesi'nde doğan ve İstanbul, Mısır, Mekke, Medine gibi şehirlerde

¹ Mehmed Mecdî, *Hadâiku's-şakâik*, 321; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333), 20-21; Âdem Yerinde, “Münşî”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/22-23.

² Âdem Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlû't-Tenzîl İsimli Tefsiri”* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018), 151.

³ Abdulkadir Bayam, *Hüsamzâde Mustafa Efendi er-Risâletü's-Şevkiyye Adlı Eserin Edisyon Kritiği* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 44.

⁴ Abdülvâsî' Haznevî, *Muhammed Bedruudin Mahmud es-Sârûhânînin Müsenne'l-Münşî İsimli Eserinin Edisyon Kritiği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 65.

bulunan⁵ Münşî'nin içinde yaşamış olduğu zaman dilimi Sultan III. Murad'ın (ö.1003/1595)⁶ padişahlık dönemine tekabül etmektedir.⁷

Bazı kaynaklarda kendisinin Mekke'de vefat ettiği fakat Medine'de bulunan Bâkî' Kabristanlığı'na defnedildiği belirtilmiştir.⁸ Münşî'nin vefat tarihiyle alakalı kimi kaynaklar hicrî 1000 yılını işaret etmekteyken kimi kaynaklar bu tarihten bir yıl sonrası olan 1 Muharrem 1001 (m. 08 Ekim 1592) yılını Münşî'nin ölüm tarihi olarak beyan etmektedir.⁹

Sonuç olarak kaynaklardan anlaşılan bilgilerle denilebilir ki Münşî, 16. asırda Osmanlı toprağı olan Manisa ilinde dünyaya gelmiş, son döneminde kutsal topraklarda bulunmuş ve 1592 yılında kutsal topraklarda vefat ettikten sonra Bâkî' Kabristanlığı'na defnedilmiştir.

2.3. Eğitimi

Daha önce de belirtildiği üzere doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Muhyiddîn Mehmed, talebeliğe Akhisar ilçesinde başladıktan sonra İstanbul'da eğitimine devam etmiştir. Ayasofya Müderrisi olan Ebü'l-Leys Alîsî (ö. 944/1537) ve Ca'fer Efendi (ö. 958/1551) eğitim aldığı hocalarından bazılarıdır. O, Şükrullah Halîfe (ö.950/1543-44)'den hüsnü hat meşkettiği bilinmekle beraber tarikat dersini Hakîm Çelebi Efendi (ö.974/1567)'den almıştır.¹⁰ Hocası Ca'fer Efendi'nin Şam Kadısı olduğu dönemde kendisi de Şam'a gitmiş, altı ay sonra hocası Anadolu kazaskerliği vazifesine geçince Münşî de İstanbul'a dönüş yapmıştır.¹¹

⁵ Mehmed Emin Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri* (İzmir: Piyasa Matbaası, 1956), 53-54; Hayrettin Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu* (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993), 1.

⁶ Bekir Kütükoğlu, "Murad III", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/172-176.

⁷ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1977), 4/485.

⁸ Muhammed Emin b. Fadlullah b. Muhibbillah ed-Dımaşkî el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdiye 'aşer* (Beyrut: Dârusâdir, 1284), 400-401.

⁹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi* (nşr. Yücel Dağlı v.dğr.) (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 310.

¹⁰ Abdullah Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 134.

¹¹ Hocasının peşinden gittiği düşünülmektedir. Bkz. Kamil Şahin, "Câfer Çelebi, Molla", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/547-548.

Nakşibendî tarikatına bağlı olan Münşî, müfessir oluşuyla tanınmasının yanında çeşitli dillerin edebiyatını bilen liyakatli bir yazardır.¹² O, aynı zamanda İstanbul'da ilk Nakşibendî Tekkesi'ni kuran Emir Buhârî'nin (ö. 922/1516) halifesi Nakşibendî şeyhi Hakîm Çelebi'den tasavvuf dersleri almış ve hat sanatıyla da ilgilenmiştir.¹³

Kaynaklarda hocalarının isimleri zikredilmiş olmakla beraber hangi medreselerde ilim tahsil ettiğine değinilmemiştir. Ancak hocası Ebü'l-Leys Alîsî'nin, İstanbul'da Ebû Eyyûb Ensârî, Hacı Hasan Oğlu, Mehmed Paşa ve Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yaptığı¹⁴ bilgisinden hareketle Münşî'nin adı geçen medreselerden birinde talebelik yaptığı anlaşılmaktadır.2.4. Vazifeleri

Evliya Çelebi (ö. 1095/1684?) kendisi için “Medine Mollası” ve “Rum Mollası” ifadelerini kullanmış, Kâtib Çelebi (ö 1067/1657) de Münşî'yi “Mevlânâ” ifadesiyle anmıştır.¹⁵ Yine Muhammed Emin b. Fadlullah el-Muhibbî (ö. 1111/1699), Münşî için “Muhakkik âlimlerin en büyüklerindendi” ifadesini kullanmıştır.¹⁶ Çeşitli ilim erbâbı tarafından övgü dolu ifadelerle anılan müellif, kendisine yakıştırılan bu değerli sıfatlara mukabil birtakım vazifelerde bulunmuştur. Nitekim Münşî, 963 senesinde Mısır'da kadılık vazifesine başlamış görev süresi bir yıl olduğu halde kendi talebiyle bu süreyi uzattırıştır.¹⁷ Onun, Mısır kadılığını ne kadar sürdürdüğü bilinmezken kadılık vazifesinin çoğunu Mısır'da icra ettiği belirtilmektedir.¹⁸ O, bu vazifeden sonra memleketinde hocalık yapmış ve telif çalışmalarıyla meşgul olmuş; 982 (Temmuz 1574) yılında *Nezîlü't-tenzîl* adlı eserine verdiği emeğin bereketiyle tayin

¹² Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 135; Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 20; Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri”*, 153.

¹³ Süleyman Sâdüddîn Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtîn (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal)* (İstanbul: Türk Tarih-i Encümeni Külliyyatı, 1928), 395.

¹⁴ Nevizâde Ataullah Efendi Atâî, *Zeyl-i Şekâik* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1268), 2/109; Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 21; Abdullah Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 31.

¹⁵ Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (nşr. Yücel Dağlı v.dğr.)*, 311.

¹⁶ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 20; Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî*, 18.

¹⁷ Seyyid Muhammed es-Seyyid Mahmud, *XVI. Asırda Mısır Eyâleti* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1990), 245.

¹⁸ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 20.

edildiğini söylediği Şeyhu'l-Harem-i Nebevî vazifesine¹⁹ vefat edinceye kadar devam etmiştir.²⁰ Kaynaklarda bu göreve ilk olarak 982 yılında atandığı ikinci kez de 989 yılında atandığına yer verilmektedir.²¹ Tespit edebildiği kadarıyla fiili olarak 17 Safer 983'te başladığı vazifeye 985 yılında Şeyh Sinan atanır; Rebîülevvel 989'da Sinan vefat edince Münşî ikinci kez kadılık vazifesine getirilir.²² *Müsenne'l-Münşî* isimli eserinde kendisinden bahsederken “Haremeyn Şeyhi” ve “Metafeyn Nâzırı” ifadelerini kullanmıştır.²³ Bu ifadeden yola çıkarak onun, Mekke'de Harem Şeyhliği de yaptığı tahmin edilmektedir.²⁴ Tefsirindeki bazı ferağ kayıtlarında kendisinin, belli tashih ve tebyiz çalışmalarını Kâbe'de bitirdiği gözükmemekte ve son zamanlarında Mekke'de bulunduğu anlaşılmaktadır.²⁵ Bu verilerle var olan tüm nüshaların sonunda yer verdiği Harem-i Nebevî vazifesindeyken tefsirini bitirdiği bilgisi birleştirildiğinde müellifin Mekke'de uzun yıllar kaldığı anlaşılmaktadır.²⁶

2.4. İlmi ve Ahlaki Kişiliği

Ayasofya Medresesi Müderrisi Ebü'l-Leys Alîsî, Sahn-ı Seman medreseleri müderrislerinden Ca'fer Efendi ve Nakşibendî Şeyhi Hekim Çelebi gibi döneminin önde gelen âlimlerinin edebî terbiyesinden geçen Münşî'nin ilmî, edebî ve ahlakî terbiyesinin oluşumunda hocalarının büyük etkisi olduğu görülmektedir. Şöyle ki Kanunî (ö. 974/1566) devrinin önemli şahsiyetleri içerisinde zikredilen Ca'fer Efendi'nin, Münşî Mehmed'in bulunduğu vazifelerde almış olduğu övgülerde büyük payı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Molla Ca'fer Efendi'nin Şam'a atandığında Münşî'nin hocasının peşinden gitmesi; Anadolu'ya döndüğünde aynı şekilde onun peşinden gelmesi hocasının Münşî Mehmed üzerindeki etkisini göstermektedir. Hocalarına ve yapmış olduğu vazifelere işaret edilerek hayatı, ahlakî yönü ve ilmî

¹⁹ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri”*, 152; Mustafa Sabir Küçükbaşçı, “Şeyhülharam”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39-40.

²⁰ Muhammed b. Bedruddîn Münşî, *Nezîlü't-Tenzîl*, Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan Blm., nr. 19, 1.

²¹ Muhammed b. Bedruddîn Münşî, *Nezîlü't-Tenzîl*, Köprülü Ktp., Fazılâhmet Paşa Blm., nr. 44, 1.

²² Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, 2/359.

²³ Haznevi, *Muhammed Bedruddin*, 39.

²⁴ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri”*, 152.

²⁵ Muhammed b. Bedruddîn Münşî, *Nezîlü't-Tenzîl*, Nuruosmaniye Ktp., 349a.

²⁶ el-Muhibbî, *Hülâsatü'l-eser fî a'yâni'l-karni'l-hâdiye 'aşer*, 401.

kişiliği gibi özellikleri anlatılmaya çalışılan Münşî'nin daha fazla tanınmasını sağlayacak unsurlar elbette kendi kalemiyle ele aldığı eserleridir. O, İslâmî ilimlerde olduğu kadar lügavî ve edebî ilimlerdeki yetkinliğini de tefsir, kırâat, hadis, fıkıh alanlarındaki eserlerinin yanı sıra Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere üç dilde kaleme aldığı risâleleriyle ispatlamıştır. Münşî, bu birikimin yansımasını da en çok *Tenzîlü't-tenzîl* adlı meşhur eserinde göstermiştir.²⁷ Bu telifi ve bilinen diğer eserleri çalışmanın ana başlıklarından “Eserleri” başlığı altında tanıtıldığından burada eser içeriklerinin detayına girilmemiştir.

Osmanlı'da Kur'an-ı Kerîm'i ezberlemek, tefsir, kırâat, hadis gibi alanlarda eğitim almak halkın önem verdiği bir durum olmasına rağmen doğrudan tefsir çalışmaları yapanların sayısı sınırlıdır. Konuyla ilgili telifler, daha çok önceki dönem yazılmış eserlere şerh yapma şeklinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Osmanlı âlimleri içerisinde Kur'an-ı Kerîm'i bütün olarak tefsir edenler oldukça azdır. Az sayıdaki müfessirlerden biri olan Münşî, aynı dönem âlimi Ebüssuud Efendi'nin (ö. 982/1574) yaptığı gibi Kur'an'ı bütün olarak tefsir etmiştir.²⁸ Bu tefsir çalışmasını yapmış olduğu eseri ise çok sayıdaki eserinin en meşhuru olan *Tenzîlü't-tenzîl* diğer adıyla *Tefsîr-i Münşî*'dir.²⁹ Bazı kaynaklarda *Nezîlü't-tenzîl* olarak anılan eser yazma nüshalarda *Tenzîlü't-tenzîl* ismiyle kaydedilmiştir.³⁰ *Nezîlü't-tenzîl*, 999 (1591) senesinde tamamlanmış olup III. Murad'a sunulmuştur.³¹

Münşî'nin adı geçen eserdeki tefsir metodu genel olarak âyetleri âyetle ve sünnetle tefsir etmek olmuştur. O, kendi içtihatlarına da yer vermesinin yanı sıra kendi devrinin öncesi âlimlerinin rivayetlerden de istifade etmiştir. O, fikhî konuları Hanefî Mezhebi üzere ele almış, itikâdî meseleleri de Ehl-i Sünnet anlayışıyla değerlendirmiştir. Münşî, Cebriyye, Mu'tezile ve Kaderiyye gibi fırkaların görüşlerini reddederek yer yer tasavvufî ve işarî değerlendirmeler yapmıştır. O, önceki peygamberler ve

²⁷ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir* “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri”, 153.

²⁸ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir* “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri”, 149.

²⁹ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 135.

³⁰ Mustafa Öztürk, “Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları “Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış” (Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011), 134.

³¹ Öztürk, *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları*, 134.

kavimlerin kıssalarını, doğa olaylarını, yaratılışla ilgili konuların tefsirini yaparken İsrâiliyyât'tan da yararlanmışır.³²

Bu değerli eserin farklı kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmakta olup kütüphane ismi ve demirbaş numaraları “Eserleri” başlığı altında zikredilmiştir.

Daha önce de işaret edildiği üzere o, çeşitli dillerin edebiyatına vâkıftır ve bu dillerin edebiyatı hakkında eserler vermiştir. Bunlar; Türkçe, Arapça ve Farsça’dır. O, edebî ilimlerdeki başarısını bu üç dilde verdiği risâlelerle ispatlamıştır.³³ Onun İslâmî ilimlerin ana başlıkları olan tefsir ve hadis ilminde de eserleri vardır.³⁴ Tecvîd ilmiyle alakalı eserlerine gelince bunlar; *Manzûme-i İbn Cezerî* ve *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* dir. İki eser hakkında detaylı bilgi “Eserleri” bölümünde verilmiştir.

2.5. Hocaları

Bu başlık altında, tefsir ilminde ve özellikle de edebiyat alanındaki başarılarıyla meşhur olmayı başarmış Muhyiddîn Mehmed’in bu birikimini temellendiren ve kaynaklarda ismi geçen hocaları Ebü'l-Leys Alîsî (Alaüddîn Ali Menâvî), Ca’fer Çelebi (Molla), Hekîm Çelebi ve Şükrullâh Halîfe hakkında bilgiler sıralanmaktadır.

2.5.1. Ebü'l-Leys Alîsî (ö. 974/1566-67)

Ebü'l-Leys Alîsî ismiyle şöhet bulmuş, gerçek ismi Alâüddîn Ali Menâvî’dir. Ebü'l-Leys olarak anılması, dönemin sadrazamı Ayas Paşa’nın hocası (ö. 945/1539) Ebü'l-Leys Efendi’nin yeğeni olması sebebiyledir.³⁵ Zikredilen isimlerin yaşadıkları dönem dikkate alındığında Ayas Paşa’nın Kanûnî’nin sadrazamı olması muhtemeldir.³⁶

³² Mustafa Kılıç, "MÜSENNÂ VE MÜSELLES DER LUGAT-İ FÂRİSÎ (MÜNŞÎ/MEHMED)" Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/musenna-ve-muselles-der-lugat-i-farisi-munsi-mehmed>, [Erişim Tarihi: 11 Mart 2023].

³³ Kılıç, "MÜSENNÂ VE MÜSELLES DER LUGAT-İ FÂRİSÎ (MÜNŞÎ/MEHMED)" Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/musenna-ve-muselles-der-lugat-i-farisi-munsi-mehmed>, [Erişim Tarihi: 11 Mart 2023].

³⁴ Akyüz, *Osmanlı Kırâat Âlimleri*, 135.

³⁵ Mecdî, *Hadâiku’ş-Şekâik*, 171; Kâtib Kâtib Çelebî, *Keşfü’z-zünûn* (İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1941), 1/498; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 478; Kaplan, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî’nin Şerh-i Kasîde-i Bür’e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 33.

³⁶ Semavi Eyice, “Ayas Paşa Türbesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/204-205; Kaplan, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî’nin Şerh-i Kasîde-i Bür’e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 33.

Ebü'l-Leys, uzun yıllar icra ettiği müderrislik vazifesini ömrünün sonuna kadar devam ettirmiş; 955/1548-49 yıllarında Manisa müftülüğü yapmış, bu vazifede kaldığı süre içerisinde müderrislik görevini de icra etmeye devam etmiştir. Yine o, İnegöl İshak Paşa Medresesi'nde müderrislik yaptıktan sonra 945/1538-39 yılında Dâvûd Paşa Medresesi'ne tayin edilmiştir. Bu vazifeden sonra sırasıyla; 949/1542-43'te Trabzon Sultânîsi, 955/1548-49'da Manisa Sultâniye, 958/1551'de Sahn-ı Seman Medreselerinden biri olan Çifte Ayaklı son olarak 964/1553-54'te Ayasofya medreselerinde müderrislik yapmıştır.³⁷

Alâüddîn Ali Menâvî'nin 974/1566-67 yılında İstanbul'da vefat ettiği tespit edilmiş;³⁸ fakat doğduğu yer, yıl ve talebelik hayatına dair herhangi bilgiye ulaşılamamıştır.

2.5.2. Ca'fer Çelebi, Molla (ö. 978/1570)

Çorum'un İskilip kazasında doğmuştur. Babası Abdü'n-Nebî Efendi, Ebüssuûd Efendi'nin amcasıdır. Kendisine Çelebi denmesi, ailesinin ilmiyeye mensup oluşu sebebiyledir.³⁹ Doğum tarihi için 1490 yılına işaret edilen kaynakta net ifade kullanılmamıştır.⁴⁰ O, 925/1519 yılında mülâzim olmuştur.⁴¹ Bu esnada dönemin meşhur âlimleri Fenârîzade Muhyiddîn Efendi ve Şücâüddîn-i Rûmî'den ders almıştır.⁴² Mahdumu Sunullah Efendi, meşhur bir Osmanlı Şeyhü'lislâmıdır.⁴³

Sırasıyla Yörgüç Paşa, Hızır Mehmed Paşa, Atabek Gazi, Çelebi Mehmed Paşa medreselerinde müderrislik vazifesi icra eden Ca'fer Çelebi; Ebüssuûd Efendi, Rumeli Kazaskerliği vazifesine atandığı dönemde İstanbul Efdal-zâde ardından 944/1537-38'de Atik Ali Paşa medreselerinde müderris olmuştur. O, 950/1543-44 yılında

³⁷ Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî*, 21.

³⁸ Vehbi Tülek, “‘İslam düşmanlarına karşı korkak olma!..’ Türkiye Gazetesi” (30 Aralık 2016); Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 34.

³⁹ Şahin, “Câfer Çelebi, Molla”, 6/547-548.

⁴⁰ Abdulkadir Özcan, *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, ed. Âlim Kahraman (Üsküdar, İstanbul: Üsküdar Belediyesi), 117.

⁴¹ Mülâzim: Osmanlı ilmiye teşkilatında müderris olabilmek için belli bir süre staj yapan medrese mezununa verilen isimdir. Mehmet İpşirli “Mülâzemet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/537-539.

⁴² Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 35.

⁴³ Özcan, *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, 117.

Manisa’da müftülük, 954/1547-48’de Semaniye’de, 957/1550’de de Edirne II. Bayezid Medresesi’nde hocalık yapmıştır. Ca’fer Çelebi, takrîbî bir yıl sonra Şam Kadısı olmuş aynı sene içerisinde Anadolu Kazaskerliği’ne atanmıştır.⁴⁴ O, vazifede bulunduğu yerlerin çokluğundan anlaşılacağı üzere çok memleket dolaşmış; bu sebeple de kendisine “Cafer-i Tayyâr” lakabı verilmiştir.

Ca’fer Çelebi, devlet işlerinde çok titiz davranmış, kendisine getirilen hediyeleri dahi kabul etmemiştir. O, İstanbul Üsküdar’da bulunan arazisini satın alarak aynı ilçede bir cami yaptırmış; yine birçok vakıf kurarak bu vakıflara gelirler bağlamıştır. Onun Çorum İskilip’te de küçük bir mescid ve medresesi bulunmaktadır.

Ca’fer Çelebi, Ağustos 1570 yılında İstanbul’da vefat etmiştir. Şeyhi Muslihuddîn-î Sirozî’nin kabrinin bulunduğu Eyüp Sultan’da bulunan Kasım Paşa Camii bahçesinde medfundur.⁴⁵

2.5.3. Hekim Çelebi (ö. 974/1567)

İstanbul’da ilk Nakşibendî tekkesini kuran Emir Buhari’nin halifelerindendir.⁴⁶ Çivizâde’den de (ö. 995/1587) ders almıştır.⁴⁷ İsmi bazı kaynaklarda Muhammed b. Seydi Ahmed olarak geçmektedir.⁴⁸

Hekim Çelebi, Muhammed b. Bedruddîn el-Münşî’ye tasavvuf dersleri vermiştir. Böylece Münşî, Hekim Çelebi’nin bağlı olduğu tarikat silsilesiyle Nakşibendi tarikatına dâhil olmuştur.⁴⁹ Geçirdiği hastalıklar dolayısıyla tedavi olduğu şifacısı hekim İsa’dan tıp alanında eğitim almıştır.⁵⁰ Hekim Çelebi lakabıyla ün kazanmasına sebep olarak da tıp alanındaki mahareti gösterilmiştir.⁵¹ Hekim Çelebi, mürşidlik

⁴⁴ Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî*, 21.

⁴⁵ Özcan, *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, 117.

⁴⁶ Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtîn*, 395.

⁴⁷ Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, 2/216; Kaplan, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî’nin Şerh-i Kasîde-i Bür’e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 34.

⁴⁸ Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî*, 22.

⁴⁹ Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtîn*, 395; Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü’l-Tenzîl İsimli Tefsiri”*, 151.

⁵⁰ Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, 2/216.

⁵¹ Kemal Yavuz v.dğr., “Hekim Çelebi”, *Evliyalar Ansiklopedisi* (İstanbul: nşr. Türkiye Gazetesi: Türkiye Gazetesi, 1992), 6/380; Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 22; Kaplan, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî’nin Şerh-i Kasîde-i Bür’e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 35.

mesleğini şeyhi Emir Buhârî'den sonra devam ettirerek Nakşibendî şeyhi olmuştur. Çok kere hac ibadetini eda ettiği ve bir süre Medine'de yaşadığı da kaynaklarda zikredilmektedir. Hekim Çelebi, 974 yılının zilhicce ayında vefat etmiştir.⁵²

2.5.4. Şükrullâh Halîfe (ö. 950/-1543-44)

Hayruddîn Mer'âşîzâde Şeyh Sinâneddîn Yûsuf Efendi'nin (ö. 986/1578) oğlu olan Şükrullâh Halîfe, Amasya'lıdır. Talebesi olan Muhyiddîn Münşî gibi Şükrullâh Halîfe'nin de doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Hat sanatı eğitimini bu alanın usta ismi Şeyh Hamdullâh'tan (ö. 926/1520)⁵³ almıştır. Hocasına sadece talebelik yapmamış yeri geldiğinde yemek hazırlayacak derecede hizmet etmiştir. Bu bağlılığını Hocasına damat olmak suretiyle de ileri seviyeye taşımıştır.⁵⁴

Doğum tarihi gibi vefat tarihi hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Ancak Şükrullâh Halîfe için kaynaklarda hicrî 950 yılına kadar yaşadığı zikredilmiştir.⁵⁵ Bu bilgidен hareketle vefat tarihi muhtemelen 950/1543-44 olmalıdır.⁵⁶ İstanbul Karacaahmet Mezarlığı'nda medfûn olan hocası Şeyh Hamdullâh'ın kabrinin yanına defnedilmiştir.⁵⁷

Yetiştirdiği çok sayıda talebe içerisinde kaynaklarda ismi geçenler; Mehmed Münşî b. Bedreddîn (ö. 1001/1592), Ali b. Sâlih (ö. 950/1543-44), Ahmed Fevrî Efendi (ö. 978/1570-71), Mehmed b. Abdullah (ö. 1025/1616), Seyyid Abdürrahîm b. Abdurrahmân el-Muvaffak b. Ahmed (öl. 963/1555), Mehmed b. Ramazân (öl. 979/1571), Pîr Mehmed b. Şükrullâh (öl. 988/1580), Abdülkerîm Gîsûdar (öl.

⁵² Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 22.

⁵³ Osmanlı hat ekolünün kurucusudur. Bkz. Muhittin Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/449-452; Şerafettin Turan, "Bayezid II", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/234-238.

⁵⁴ İbrahim Nefeszâde-Muallim Rıfat Kilisli, *Gülzâr-ı Savâb* (İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1939), 56; Müstakimzâde, *Tuhfe-i hattâtîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal), 210; Özcan, *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, 354; Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", 15/449-452.

⁵⁵ Mehmed Süreyyâ, *Sicilli Osmânî* (İstanbul: Matba'a-i Amire, 1311), 3/154; Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", 15/354.

⁵⁶ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal), 210.

⁵⁷ Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemal), 210; Süreyyâ, *Sicilli Osmânî*, 3/243; Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", 15/354; Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 33.

1003/1594-95), Fadlullâh b. Sefer ve Hasan Âftâbî (öl. 981/1573-74), Mustafa b. Nefes (öl. 1011/1602-3) ve Şeyh Mustafa Beyânî'dir (öl. 1006/1597-98).⁵⁸

2.6. Eserleri

Muhyiddîn Mehmed el-Münşî, çok sayıda eseriyle Osmanlı ilim mirasına hatırı sayılır derecede katkıda bulunmuştur. Bahsi geçen katkıyı ispatladığı eserleri, bu bölümde ayrı başlıklarla tanıtılmıştır. Bu başlıkta bahsi geçen eserlerin bulunduğu kütüphaneler, koleksiyon numaraları, konuları, dilleri, satır sayıları gibi özellikleri zikredilmiştir.

2.6.1. *ed-Dürri'l-menzûd fî'l-haberi'l-mevrûd*

Münşî, bu eserinde Hz. Peygamber'in kırk hadisine tercüme yapmıştır. Müellif tercümesini yaparken eseri üç bölüme ayırmıştır.⁵⁹ Mukaddime bölümünde açıklamaları Türkçe olarak yapmış; açıklamasını yaptığı âyet ve hadisleri ise Arapça olarak yazmıştır. O, bahsi geçen mukaddime Hz. Peygamber'in ümmeti, ehl-i beyti, Kureyş halkı ve şefaât konusu ile alakalı âyet ve hadisleri işlemiştir. Ayrıca eserde Farsça ve Türkçe şiirlere de yer vermiştir. Eserin tamamı 52 varak olup, sayfaları 15 satırdan oluşmaktadır. Eser, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları Kütüphanesi, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, Demirbaş numarası: R.347'da bulunmaktadır. *ed-Dürri'l-menzûd*'un başlangıç cümlesi,

"مبتدائي مقتضائي حال ومقال، ومنتهاي مستدعائي مأل، وآمال حمدنا محدود وغير معدود..." şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

"امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فاذا قالوا عصموا منى دماهم وامموالهم الا بحقها وحسابهم على الله تعالى."

2.6.2. *Risâletün fî't-ta'rib*

Diğer dillerden olduğu halde sonradan Arapça'ya dâhil olmuş kelimelerin tespit ve toplanması hakkında küçük bir risâledir. Müellif, bu telifiyle, asıl ve 'acem⁶⁰ kelimeler arasında oluşabilecek karışıklığı önlemeye çalışmıştır. O, eserin 19b varagında, ta'rib

⁵⁸ Serin, "Hamdullah Efendi, Şeyh", 15/354.

⁵⁹ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 393; Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, 54; Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 37.

⁶⁰ Acem: Arap ırkından olmayan diğer milletlerden her birine verilen ad. Bununla birlikte dil bilmeyen manasında da kullanılmıştır. Kelimeler için kullanıldığında da Arapça'ya diğer dillerden giren kelimeleri ifade etmektedir. Bkz. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri* (İstanbul: TDK Yayınları, 2012).

kelimesi için “dili hatadan korumaktır; gerçekte ise ‘acemî bir kelimeyi Arab’ın kaidesine uygun bir şekilde söylemesidir.” diye açıklama yapmıştır.⁶¹ O, Araplar’ın başka dillere ait kelimeleri kendi dillerinde kullanırken ne gibi değişiklikler yaptıklarını da başka eserlerden alıntı yaparak açıklamıştır.

Tamamı 56 varak olan bir eserin 19a-28b varakları arasında küçük bir risâle olan eserin dili Arapça’dır. Mezkûr telifin her sayfası 24 satırdan oluşmakla beraber bazı satırlarında hareke bulunmaktadır. Eserde konu başlıkları kırmızı, konu başı besmeleleri ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, Demirbaş numarası: 34 Atf 2800/2. Diğer nüshasının bulunduğu kütüphane: İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Koleksiyonu, Demirbaş numarası; 34 Ae Arabi 602/4’da mevcut risâlenin başlangıç cümlesi,

"بسم الله الرحمن الرحيم حامداً لمن علم آدم الأسماء وعدّ اختلاف الألسن من الآيات العظمى مصلياً
على من شرف بعض لغة الفرس بالتلفظ..."

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

"انما إله واحد. فرقة الشُّرك وبال. الجاحد تمت وعمت بالخير."

2.6.3. *Telhîsu Muhtasari'l-Kudûrî*

Eser, *el-Muhtasar*⁶² adlı esere yazılmış bir şerh niteliğindedir. Tahâret konusuyla başlayıp vasiyyet konusuyla biten telifte müellif ilmihal konularını özetlemiştir.

Eserin dili Arapça’dır. 108 varaktan oluşan eserin her sayfasında 19 satır bulunur. Mezkûr çalışmada nesih⁶³ hat üzerinde nokta kullanılmış, fakat hareke kullanılmamış olup başlıklar kırmızı, içerik ise siyah renkte yazılmıştır.

⁶¹ Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 32.

⁶² *el-Muhtasar*, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037) tarafından te'lif edilmiştir. Hanefî Mezhebinin ilmihal konularını içermektedir. Ferhat Koca, “*el-Muhtasar*”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/64-66.

⁶³ Sözlükte “hükümünü ortadan kaldırmak, bir eseri istinsâh etmek” gibi anlamlara gelen nesh kelimesi, hat sanatında özellikle kitap istinsâhında ve basma eserlerde yaygın biçimde kullanılan bir yazı çeşididir. M. Uğur Derman, “Nesih”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/1-3.

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Laleli koleksiyonu, nr. 1122'de⁶⁴ mevcut eserin başlangıç cümlesi,

"بسم الله الرحمن الرحيم. كتاب الطهارة. قال الله تعالى : { يا ايها الذين امنوا اذا قمتم الى الصلاة فاغسلوا وجوهكم وايديكم الى المرافق وامسحوا برؤسكم وارجلكم الى الكعبين } ففرض الطهارة غسل الاعضاء الثلاثة ومسح الرأس والمرافق والكعبان يدخلان في الغسل..."

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

"تم وبالخير طمّ وعمّ. ميّزه وافرزه محمّد بدر الدّين المنشي عامله الله..."

2.6.4. Şerh-i Kasîde-i Bürde

Eser, Muhammed b. Saîd el-Bûsirî'nin (ö. 695/1296) *Kasîde-i Bürde*'sine yapılmış bir şerhtir. Münşî, mukaddimeye başlarken besmeleden sonra, alışılmışın dışında salveleyi ardından da hamdeleyi zikretmiştir. O, edebî üslup hususunda ise gelenekten ayrılmamıştır. Münşî, mukaddime kısmında kafiyeli cümleler kullanmış, beyitlerin şerhinde ise sade bir üslup tercih etmiştir. Eserde gramer ve belâğât konuları ile kelâmî meselelere değinilirken, Kur'ân-ı Kerîm'den, hadîs-i şerîflerden, sahâbe sözlerinden, mesellerden⁶⁵ ve şiirlerden istifade edilmiştir. Lügat, tefsir, hadis, fıkıh, nahiv ve tasavvuf gibi İslâm'ın temel kaynaklarından da yararlanmıştır.

Dili Arapça olan eser nesih hattıyla yazılmıştır. Mezkûr telif, toplam 45 varak olup her sayfasında 19 satır bulunmaktadır.

Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Camii Koleksiyonu, 16 Or 352 numarada mevcut eserin 2 nüshası daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 34 NK 4010/2'de; ikincisi de Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu nr. 34 NK 4013/2'de bulunmaktadır.⁶⁶ Eserin başlangıç cümlesi;

"بسم الله الرحمن الرحيم. وصلى الله على سيدنا محمد وعلى آله وصحبه وسلّم. افصح ما افصح عنه بلايل البلاغة على قضبان البيان. انشأ مغاني حمد البيع المجيد على دقائق نعمه وابدع خطّ ابداع بنان." şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

⁶⁴ Yerinde, "Münşî", 32/22-23.

⁶⁵ Mesel: Arap kökenli bir kelime olup musûl kökünden türetilmiş ve "örnek alınacak söz, atasözü" anlamlarında kullanılmıştır. *Türk Dil Kurumu Sözlükleri* (İstanbul: TDK Yayınları, 2012).

⁶⁶ Eser, 2018 yılında yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir.

"والحمد لله على تمام, على محمد خير الأنام, أفضل الصلوات والسلام على خير الأنام. وآله وصحبه الكرام."

Aynı isimde Ka'b b. Zübeyr'e (ö. 24/645) ait bir eserin olması sebebiyle, eserler arasında karışıklık olabileceğinden, burada, iki eserin kısaca tanıtımının yapılması uygun görülmüştür.

2.6.4.1. *Kasîde-i Bürde* İsmiyle Bilinen İki Eserin Tanıtımı

İslâm âleminde *Kasîde-i Bürde* ismiyle bilinen iki eser vardır. Yazılış tarihi dikkate alındığında, bunlardan ilki, şair bir aileden gelen ve kendisi de muhadram⁶⁷ bir şair olan Ebü'l-Mudarrab Ka'b b. Zühayr b. Rebîâ'nın (ö. 24/645) meşhur *Kasîde-i Bürde* adlı eseridir. Ka'b b. Zühayr, 610 yılında Medine'de Rasûlullah ve ashâbının önünde İslâmı kabul eden "Bânet Sü'âd" adlı kasidesini icra etmiştir. O, "Muhakkak ki Peygamber kendisiyle aydınlanan, Allah'ın çekilmiş yalın kılıçlarından bir kılıçtır." beytini okuyunca Rasûlullah etkilenerek üzerinde bulunan hırkayı (Yemen hırkası) Zühayr'ın omzuna bırakmıştır. Bu olaydan sonra Zühayr'ın kasidesi *Kasîdetü'l-Bürde* ismiyle anılmıştır.⁶⁸

Bu adla bilinen bir diğer eser de Muhammed b. Sa'îd el-Bûsîrî'nin *Kasîde-i Bürde*'sidir ki Bûsîrî eserini *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî medhi hayri'l-berîyye*⁶⁹ diye isimlendirmiştir.⁷⁰ Bûsîrî, rüyasında Hz. Peygamber'in hırkasını üzerine örttüğünü görünce bu esere de *Kasîde-i Bürde* denilmiştir. Ayrıca Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'e

⁶⁷ Muhadram, hem Câhiliye'de hem de İslâmî dönemde yaşayıp, Hz. Peygamber hayatıyken veya vefatından sonra İslâmı kabul eden ve Rasûlullah'ı müslüman olarak görememiş kimseye denir ki bu kişilerin Rasûlullah'ı görememeleri sebebiyle sahâbeden mi tâbiinden mi oldukları hususunda ihtilaf söz konusudur. Dilciler, bir kimsenin Rasûlullah'ı görmesi ve ona iman etmelerine bakmaksızın hem Câhiliye hem de İslâmî dönemde yaşayan kimseleri muhadram kabul etmişlerdir. Bu vesileyle onlar, Ka'b b. Zühayr'ı muhadram saymışlardır. Bkz. Mehmet Efendioğlu, "Muhadramûn", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/395-396.

⁶⁸ Ahmet Savran, "Kâ'b b. Zühayr", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/7-8.

⁶⁹ *el-Kevâkibü'd-dürriyye fî medhi hayri'l-berîyye*, yaratılmışların en hayırlısını öven inci-yıldızlar manasına gelmektedir. Bkz. Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 21.

⁷⁰ Bahattin Kahraman, "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (1997), 58-59; Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 21.

yazdığı şiir sayesinde hastalığına şifa bulduğuna inanılması sebebiyle bu esere *Kasîde-i Bür'e* de denilmiştir.⁷¹

İki kasidenin de ana konusu Hz. Peygamber'e övgü olmakla beraber Bûsîrî'nin eseri seneler sonra yazılmış olsa da Züheyr'in eserine göre daha fazla ilgiye mazhar olmuş, mezkûr telifin çeşitli dillerde çevirisi yapılmıştır.⁷² Sonuç olarak iki eserin de "Bürde" ismiyle anılması, meşhur olmalarına sebep olan olayların Rasûlullah'ın hırkasıyla⁷³ alakalı olması sebebiyledir. Muhammed b. Bedreddin el-Münşî'nin şerh yaptığı *Kasîde-i Bürde* ise Bûsîrî'ye ait olan eserdir.⁷⁴

2.6.5. *Nezîlü't-tenzîl*

Eser, Kudûrî'nin (ö. 428/1037) el-*Muhtasar*'ı ve *Celâleyn*⁷⁵ gibi etkili dille yazılmış geniş bir tefsirdir. *Tefsîr-i Münşî* diye meşhur olan telifin gerçek ismi *Nezîlü't-tenzîl*'dir. Münşî'nin tefsiri ve tefsir metodu hakkında yapılan çalışmalarda esere *Tenzîlü't-tenzîl* isminin verildiği de görülmüştür.⁷⁶

Tefsir çalışmaları hususunda Osmanlı Devleti'nin en üretken dönemi olan 16. asrın âlimlerinden Münşî, *Tenzîlü't-tenzîl* isimli eseriyle tefsircilikteki başarısını ispatlamıştır. Bu manada Muhyiddîn Münşî'nin tefsir metodundan bahsetmek gerekmektedir. Çalışmamızın ana konusu Münşî Mehmed'in *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* isimli eseri olması sebebiyle Münşî'nin tefsir metoduna "Osmanlı'da Münşî Öncesi Tefsir Geleneği ve Münşî'nin Tefsir Metodu" başlıklarıyla kısaca değinilecektir.

⁷¹ Mahmut Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/568-569.

⁷² Kaya, "Kasîdetü'l-Bürde", 24/568-569.

⁷³ Bürde sözlükte "hırka" manasına gelmektedir. Bkz. Kadir Güneş, *el-Mu'cemü'l-'arabî Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2014), "Bürde", 1/65; Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dârusâdir, 1300), 15/87.

⁷⁴ Abdullah Kaplan'ın 2018 yılında yazmış olduğu "Muhammed b. Bedreddin el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki" isimli tezi incelendiğinde Münşî şerhinin Bûsîrî'nin *Kasidesi*'ne yapıldığı anlaşılmaktadır.

⁷⁵ *Celâleyn Tefsiri*'nin iki müellifi bulunmaktadır. Bunlar, Celaluddîn el-Mahallî (ö. 798/1388-864/1459) ve Celâluddîn es-Süyûtî (ö. 911/1505)'dir.

⁷⁶ Muhammed Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 71; Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 40.

Dini eğitimin temelini oluşturan Kur'ân-ı Kerîm'i okuyabilmek ve ezberlemek Osmanlı halkının çok önem verdiği bir husustur. Kur'ân'ı ezberlemek sadece erkekler tarafından değil kadınlar tarafından da önemsenen bir konuydu. 17. asırda İstanbul'da Kur'ân'ı ezberleyen dokuz bin kişiden üç bininin kadınlardan oluştuğu zikredilmiştir.⁷⁷ Kur'ân'ı okuyup ezberlemeye önem gösteren halk aynı zamanda Kur'ân'ı anlamaya ve yorumlamaya yönelik faaliyetlerle de oldukça ilgiliydi. Âlimler seviyesinde bakıldığında bu ilginin tefsir kitaplarının bazısını ezberlemeye kadar gittiği de görülmektedir.⁷⁸ Hal böyle olmasına rağmen tefsir ilmiyle doğrudan ilgilenenlerin sayısı sınırlıdır.

Osmanlı'da tefsir geleneği iki temel kaynaktan beslenmekteydi. Bunlardan biri beyânî yorumun dayandığı fıkıh usûlü ve Arap dili, diğeri ise irfânî yorumun dayandığı keşf ve ilhamdır. Osmanlı âlimleri beyânî yorumun kaynakları arasında en çok Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Keşşâf*'ına, Râzî'nin (ö. 606/1210) *Mefâtihu'l-ğayb*'ına ve Beyzavî'nin (ö. 685/1286) *Envâru't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*'ine müracaat etmişlerdir. Bunlardan *Keşşâf* ve *Mefâtihu'l-ğayb* neredeyse bütün müfessirlerin yararlandığı bir kaynak olmuşken *Envâru't-tenzîl* ve *esrârü't-te'vîl* de vazgeçilmez kaynaklar arasında yerini almıştır.⁷⁹

İrfânî yorumun kaynaklarına gelince Kuşeyrî (ö. 465/1073), Kaşânî (ö.730/1329) ve Necmeddin Dâye (ö. 654/1256) Osmanlı tefsircilerinin müracaat ettikleri tasavvufçu tefsircilerdir. Yine bu konuda “vahdet-i vücûd” savıyla Muhyiddin-i Arabî'den (ö. 638/1240) de söz etmek gerekir.⁸⁰

Genel olarak Osmanlı dönemi evveli tefsirlerinden özellikle Osmanlı tefsircileri indinde en çok değere haiz olmuş eserler Zemahşerî'nin *Keşşâf*'ı ve Beyzâvî'nin *Envârü't-tenzîl*'i olmakla beraber eğitim faaliyetleri için de yine bu iki eser

⁷⁷ Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları", 98; M. Tayyip Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler* (İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1959), 27/109.

⁷⁸ İsmâüddîn Ahmed Taşköprizâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, nşr. A. Subhi Furat, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985), 413; Muhammed Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", *Dîvân İlmi Araştırmalar Dergisi* 1/6 (1999), 250; Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları", 98.

⁷⁹ Muhammed Abay, "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (01 Eylül 2011), 77-78-79.

⁸⁰ Abay, "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri", 79-80.

kullanılmıştır. Osmanlı tefsir çalışmalarının çoğu, bahsi geçen eserler üzerine inşa edilmiştir.

Zemahşerî ve Beyzâvî ayetleri Arapça kaidelere ve belagat ilmine göre inceleyerek âyetlerin manasını tespiti çalışırken, kendi mezhepsel görüşlerini de desteklemeyi amaçlamışlardır. Onlar, sahâbeden ve onlara tâbî olanlardan gelen rivâyetlerin senedlerinin sahih olup olmadığı konusunda incelemeler yapmışlardır. Yine onlar, genel olarak dönemlerinin düşüncesi üzerine değil de geçmişteki problemleri tenkide çalışmışlardır.⁸¹ Bu ilim için iki büyük âlimin çizmiş olduğu bu şablon Osmanlı döneminde de tefsir geleneği olarak devam ettirilmiştir, denilebilir.⁸²

Ulemânın İslâm kültürüne dair her türlü bilgisini korumak ve kullanmak için tefsirlerde zahir yorumlarla beraber işârî değerlendirmeler de kullanılmıştır. Şöyle ki bazı tefsirciler iki ayrı bakış açısına tefsirlerinde yer verirken, kimi tefsirciler de ikisini birleştirerek işlemişlerdir.⁸³ Bu meyanda şuna değinmek gerekir ki özellikle halkla direkt irtibatı olan çevrelerce işârî ve irfânî tefsirden istifade edilmişse de ilmî sınıf medreselerin müfredatında ve ilmî çalışmalarında Zemahşerî, Râzî ve Beyzâvî'nin tefsirlerinden istifade etmişlerdir.⁸⁴

Münşî dönemi öncesi Osmanlı müfessirleri içerisinde önemli yeri olan ve tefsirini Zemahşerî ile Beyzâvî'nin tefsiri üzerine inşa eden Ebüssuud Efendi (ö. 982/1574)'den de kısaca bahsetmek gerekir. Fetvalarının tasavvuf karşıtı oluşuyla bilinen Ebüssuud, seçici yöntemle Zemahşerî ve Beyzâvî'nin yorumlarını birleştirerek uzlaştırmıştır. *İrşadü'l-'akli's-selim* adlı eseri Osmanlı âlimleri tarafından neredeyse ismi geçen iki âlimin eserleri kadar teveccühe mazhar olmuştur. Bununla birlikte onun, Münşî Mehmed'in zıddına işârî görüşlere iltifat etmediği bilinmektedir.⁸⁵

⁸¹ Sâkıp Yıldız, "Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (1987), 6; Abay, "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası", 253; Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri"*, 157.

⁸² Abay, "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri", 84; Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri"*, 157.

⁸³ Abay, "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri", 85.

⁸⁴ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri"*, 158.

⁸⁵ Âdem Yerinde, "Ebüssuud Efendi'nin İrşadü'l-'akli's-selim ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm'i", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* 9/18 (2011).

16. yüzyılda, tefsir geleneği açısından Osmanlı'nın en parlak döneminde yaşamış olan Münşî, *Nezîlû't-tenzîl* ile Osmanlı tefsir edebiyatına önemli katkıda bulunmuştur. O, eserin yazımına başladıktan kısa bir süre sonra Harem şeyhliği gibi değerli bir vazifeye atanmış olmasını bu eserin bereketi olarak görmesi sebebiyle eserine *Tenzîlû't-tenzîl* ismini vermiştir.⁸⁶

Eserini Arapça olarak ele almasıyla Münşî'nin gelenekten ayrıldığı anlaşılmaktadır.⁸⁷ O, tefsirinde kırâat olarak Âsım kırâati Hafs rivâyetini tercih ederek bu rivayetle yetindiğini mukaddimesinde beyan etmiştir. Bu durum, onun kırâat farklılıklarının manaya etkisiyle ilgili yorumlara girmediyi göstermektedir.⁸⁸ O, âyetleri te'vil ederken Kur'an'ı bütün olarak ele almış, hadislerden ve âyetlerin nüzûl sebepleriyle ilgili rivâyetlerden de istifade etmiştir.⁸⁹ Ayrıca Münşî, dönemi öncesi âlimlerin yorumlarından yararlanırken bazen yorumlar ve rivâyetler arasında tercihler yapmış ve kendisine özgü açıklamalarda bulunmuştur. Bunun yanı sıra o, fikhî konuları Hanefî mezhebine göre, itikadî meseleri ise Ehl-i sünnet çizgisinde incelemiştir. Cebriyye, Mu'tezile ve Kaderiyye fırkalarının görüşlerini reddetmiştir.⁹⁰ O, Zemahşerî'nin eseri olan *Esâsü'l-belâga*'ya çokça nakillerde bulunmakla beraber, Taftâzânî'nin (ö. 792/1390) *Keşşâf hâşiyeleri*, Ebü'l-Bekâ'nın (ö. 616/1219) *Îrâbu'l Kur'an*'ı gibi eserlerden nakillerde bulunmuştur.⁹¹ İsmi zikretmemiş olmasına karşın Beyzâvî'nin eserinden de istifade ettiği anlaşılmaktadır; şöyle ki Beyzâvî için Münşî'nin "Akıl sahipleri okunan Kur'an'ın örtüsünü açabilecek birşey ortaya koyamadı; ancak bu konuda Beyzâvî'nin sönmeyen bir yed-i beyzâsı (parlayan eli) vardır." demesi⁹² onun eserine vâkıf olduğunu ve onu övdüğünü göstermektedir.

Münşî, tefsirini sarf ve nahiv konularındaki açıklamalarıyla zenginleştirerek âyetler arasında anlam ilişkisini keşfetmeye çalışmıştır.⁹³ Ayrıca o, Ebüssuud Efendi gibi

⁸⁶ Abay, "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri", 108.

⁸⁷ Abay, "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri", 87.

⁸⁸ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir "Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlû't-Tenzîl İsimli Tefsiri"*, 158-159.

⁸⁹ Münşî, *Nezîlû't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., 19).

⁹⁰ Münşî, *Nezîlû't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., 19), 2b.

⁹¹ Abay, "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri", 108.

⁹² Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, 1/187; Abay, "Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri", 78.

⁹³ Münşî, *Nezîlû't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., 19), 21a.

kelimelerin dil konusundaki inceliklerine işaret etmiştir.⁹⁴ Münşî tefsirinde en çok itimad edilen görüşlere yer vermiştir. Açıklanması gerektiğini düşündüğü yerde irabı beyan etmiş; az da olsa hurufi yorumlarda bulunmuştur.

Bahsi geçen eserde müellifin Kur'an'ı anlarken ayrıntılarla uğraşmak istemeyenler için tatmin edici bir metodu vardır. Eserin yazma nüshaları çok olup orijinal nüshası Topkapı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.⁹⁵

Münşî, Kur'an'ın mucize oluşunun tezahürü olan ve edebî sanat barındıran bazı âyetleri, bilinen kendi kavramlarıyla açıklamış, geçmiş kavimlerin yaşadıkları dönemlerin bilgisini barındıran âyetleri de tarih bilgisiyle yorumlamaya çalışmıştır.⁹⁶ Geçmiş peygamberler, doğa olayları ve yaratılışla ilgili âyetlerin tefsirinde İsrâiliyâta da girmiştir.⁹⁷ Rivâyetlerde oldukça seçici davranması tefsir metodunun başka bir özelliğidir. Rivâyetlerde seçici olduğunun en bariz ve olumlu örneği, her sûrede Kur'an'ın faziletini aktaran uydurma rivâyetleri tefsirine dâhil etmemesidir. O, konuyla ilgili az sayıdaki rivâyeti muteber kaynaklardan aktarılmıştır.⁹⁸

Tarikat halifeliği övgülerine mazhar olduğu belirtilmiş olsa da Münşî, tefsirinde genel olarak zahirî yorumu esas almıştır. Bununla birlikte işârî yorumlara da eserinde yer vermiştir.⁹⁹ Şunu da belirtmek gerekir ki tefsirindeki işârî yorumların hacmi tefsirini işârî tefsirler içerisinde zikrettirecek kadar çok değildir.¹⁰⁰

Münşî, sûre başlarındaki hurûf-ı mukattaa'lar için der ki: “Fevâtihi'l-süver (bazı sûre başları), Kur'an'ın ince manasından ve üstün muhtevasından hiçbir şeyi kaçırmaması için dinleyicinin dikkatini çeken uyarılardır.”¹⁰¹ Onun, Bakara sûresindeki hurûf-ı

⁹⁴ Münşî, *Nezîlü't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., 19), 16a-16b-18b.

⁹⁵ Müellif nüshası, Topkapı Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, nr. 566'da kayıtlıdır.

⁹⁶ Münşî, *Nezîlü't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., 19), 13a-24a.

⁹⁷ Münşî, *Nezîlü't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., 19), 5; Hikmet Akdemir, *Muhammed İbn Bedrüddin el-Münşî ve Tefsirdeki Metodu* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1992), 58; Abay, “Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri”, 73; Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri”*, 160.

⁹⁸ Akdemir, *Muhammed İbn Bedrüddin el-Münşî ve Tefsirdeki Metodu*, 53-55.

⁹⁹ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri”*, 160.

¹⁰⁰ Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974), 65.

¹⁰¹ Münşî, *Nezîlü't-tenzîl* (Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., 19), 340a.

mukattaa‘ hakkında “Muhammed ismini barındıran bir muamma anlamdır” demesi, bu konuda genel görüşün dışında esrarlı yorumlara da yer verdiğini göstermektedir.¹⁰²

Sonuç olarak Münşî, tefsirinin mukaddimesinde de işaret ettiği gibi, kelime ve anlam derinliklerine, gramer kurallarına ve belâğî anlatımlara ayrı bir önem vermiş, kendi bakış açısıyla en muteber görüşlere yer vererek seçici davranmıştır. O, Zemahşerî’den çokça nakillerde bulunmakla beraber, Taftâzânî, Ebü'l-Bekâ, Ebû Hayyân (ö. 745/1344), Kuşeyrî gibi müfessirlerin eserlerinden yararlanmıştır.¹⁰³ Yapmış olduğu işârî yorumlarda görüşlerine başvurduğu isimlerin başında işârî tefsirin etkili isimlerinden Kuşeyrî¹⁰⁴ vardır. Bununla beraber yaklaşık on beş yerde¹⁰⁵ tefsir çalışmalarının etkili isimlerinden Ebû Hayyân’ın¹⁰⁶ adının geçmesi dikkat çekmektedir.¹⁰⁷

Münşî, eserin mukaddime bölümünde, 981 Ramazan ayında, doğup büyüdüğü Manisa ili Akhisar ilçesinde eseri yazmaya başladığını belirtmiştir. O, eseri bitirdiği tarih hakkında ise kesin bilgi vermemiş; Harem şeyhliği vazifesinde bulunurken eserini bitirdiğine işaret etmiştir. Münşî, Osmanlı müfessirlerinin yolundan giderek tefsirinde Arapça’yı tercih etmiştir.¹⁰⁸ Ta‘lik¹⁰⁹ hattı olan eserin her sayfasında 27 satır bulunmaktadır.

Eser, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Haraçcioğlu Koleksiyonu, nr. 16 Ha 154’da bulunmaktadır. Eserin diğer nüshaları ise Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 147; Lâleli Kütüphanesi, nr. 140; Köprülü Kütüphanesi, Fâzıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, nr. 144, kütüphane ve koleksiyon numaralarıyla kayıt altına alınmışlardır.

¹⁰² Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlû’t-Tenzil İsimli Tefsiri”*, 161.

¹⁰³ Abay, “Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri”, 108.

¹⁰⁴ Abay, “Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri”, 78.

¹⁰⁵ Akdemir, *Muhammed İbn Bedrüddin el-Münşî ve Tefsirdeki Metodu*, 32.

¹⁰⁶ Abay, “Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri”, 79.

¹⁰⁷ Yerinde, *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlû’t-Tenzil İsimli Tefsiri”*, 161.

¹⁰⁸ Osmanlı müfessirlerinin telif ettikleri tefsirlerin yaygın dili Arapça’dır. Bkz. Abay, “Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsirleri”, 58.

¹⁰⁹ Sözlükte “asılmak, askıya alınmak” anlamındaki ta‘lik, İran’da tevkî‘ ve rikâ‘ yazılarından geliştirilmiş bir yazı çeşididir. Bkz. M. Uğur Derman, “Ta’lik”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/507-508.

Katalog taramalarında Meryem sûresinden sonraki kısmına ulaşabildiğimiz nüshanın ilk cümlesi şu şekilde başlamaktadır:

"سورة مريم مكية بسم الله الرحمن الرحيم. تناسبت هذه وما قبلها لاشتغال كل منها على أمر بديع غريب. أما سورة الإسراء فمشتتة على الإسراء بجسد محمد صلى الله عليه وسلم إلى حيث ما شاء الله. وأما سورة الكهف فعلى تبايع أصحابه نياماً أحياء مدة مُسْتَطِيلَةً. وأما السورة فعلى انغلاق عيسى في رحم مريم..."

Eserin ferağ kaydı ise şöyledir:

"قد وافق الفراغ إنتاج النصف الأخير من هذا التذكير منقولاً عن المصنّف سلامة في مكة المشرفة يوم الأربعاء الثالث والعشرين من ذي القعدة سنة أربع وتسعين و تسعمائة من هجرة النبوة عليه افضل الصلوات وأكمل التحية." ¹¹⁰

2.6.6. *Risâle fi'l-elfâz*

Münşî, bu eserde nahiv kurallarına göre sıfat-mevsâf uyumu ve aynı konuda müfred kelimelere sıfat olarak gelen cemî' sığalı sözcükleri bir araya toplamıştır. Esere Süleyman el-Âbid, *Elfâzü'l-cümü elletî vûsife bihâ el-vâhid* adlı eseriyle tahkîk yapmıştır.¹¹¹ Süleyman el-Âbid, eserinde Münşî'den önce böyle bir çalışmayı kimsenin yapmadığına değinmiş; İbn-i Kuteybe (ö. 276/889), İbn-i Hâleveyh (ö. 370/980), İbn-i Fârisî (ö. 395/1004) ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) benzer tarzda çalışmalara eserlerinde bablar olarak yer verdiklerini ve fakat konuları bir araya toplamadıklarını bildirmiştir.¹¹² Eser, tamamı 56 varak olan bir koleksiyon içerisinde 1 varaklık risâledir. Nesih hattı olan telifin her sayfasında 19 satır bulunmakta olup eserde örnekler kırmızı açıklamalar ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, nr. 34 Atf 2800/6'da mevcut eserin başlangıç cümlesi;

"حامداً لمن جعل عقل في جامع هيكل الإنسان الشمع ومصلياً على أشرف أفراد وصفوا بالجمع وعلى آله كل واحد منهم."

¹¹⁰ Kaplan, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 37.

¹¹¹ Hayrettin Öztürk adı geçen tezinin 35. sayfasında bu isimden bahsetmiş fakat müellif hakkında bilgi bulunamamıştır; Abdullah Kaplan ise adı geçen tezin 40. sayfasında aynı isimden bahsetmiş fakat gösterdiği bahsettiği kaynağa ulaşamamıştır. Bkz. Öztürk, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 35; Kaplan, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 40.

¹¹² Öztürk, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 35.

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

"سراويل أسمط أي غير محشوة."

2.6.7. *Risâletü 'l-ezdâd*

İsminde geçen "Ezdâd"¹¹³ kelimesinden de anlaşıldığı üzere eser, Arapça'da zıt anlamı olan kelimeler hakkında yapılmış bir çalışmadır. Münşî, eserinde kelimelerin sıralamasını son harfe göre alfabetik sıraya koyarak farklı bir sıralama metodu uygulamıştır. O, öncelikle kelimelerin anlamlarını ifade etmiş ardından da bu kelimelerin zıt anlamlarını belirtmiştir. Tamamı 56 varak olan bir eser içerisinde 6 varaktan oluşan risâlenin dili Arapça'dır. Eserde üzerinde açıklamaları yapılan kelimeler kırmızı, açıklamaları ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Nesih hattı olan eserin her sayfasında 23 satır bulunmaktadır.

Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, nr. 34 Atf 2800/11'da mevcut eserin başlangıç cümlesi;

"بسم الله الرحمن الرحيم. اسبغ نعماً لاتريم. حامداً لمن خلق الأشياء أضعافاً. ومصلياً على نبي الناس."

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

"والله اعلم واليه يصعد الكلم."

2.6.8. *Nüşû 'l-berâa fî şüûni 'l-yerâa*

Müellif, bu risâlede, belâgat alanında usta yazarlara övgüde bulunarak bu alanda mahir yazarların olmasının önemine vurguda bulunmaktadır. Dili Arapça olan eser, değişik risalelerin bulunduğu bir kitabın 38a-41b varakları arasında yer almakta olup her sayfasında 23 satır bulunmaktadır. Eser, nesih hattıyla yazılmakla beraber, eserin belli yerlerinde harekeleme yapılmıştır.

Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, nr. 34 Atf 2800/5'da mevcut eserin diğer nüshaları Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 34 Nk 4914/2'da ve Zeytinburnu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinolu Koleksiyonu, nr. 43 Ze 1020/23'da bulunmaktadır. Eserin başlangıç cümlesi;

¹¹³ Ezdâd, nahivcilerin zıt anlamlı kelimeler için kullandığı bir terimdir. Muharrem Çelebi, "Ezdâd", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/47-48; Kâtib Çelebi, *Keşfü 'z-zünûn*, 1/115-116; Ebü't-Tayyib el-Lüğavî - nşr. İzzet Hasan, *Kitâbü 'l-Ezdâd* (Dimaşk, 1963), 1/1-2.

"حامداً لمن علمه بالقلم, علم الإنسان ما لم يعلم. ومصلياً على نبي لم يتعلم قط أمي ما درس وما خط.
وعلى الرّاسمين على مثاله منصفه وآله وبعد."

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

"يعلم ما في العالم اسماً ورسماً ويملي للظّالمين هاد دائماً, جال حال خال مالي, مالك ملك الكلم يتفقّ بما
كيسة وعلوّ آله إن الكمالات."

2.6.9. *Risâletü'l-kalemiyye*

Münşî bu eserinde Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerin bazılarının hayatlarına dair bilgileri aktarırken; bu peygamberlerin sıkıntıları ve bunlarla mücadelelerini özetlemiştir. Toplamda 5 varaktan oluşan eserin her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Eser, ta'lik hattıyla yazılmış olup dili Arapça'dır.

Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, nr. 34 Atf 2270/1'da mevcut eserin bir nüshası da Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde olup 45 Hk 2970/3 demirbaş numarasıyla kaydedilmiştir. Eserin başlangıç cümlesi;

"حامداً لمن علم بالقلم. علم الإنسان ما لم يعلم. ومصلياً على نبيأمي لم يتعلم قط. وما درس وما خط
وعلى الرّاسمين على مثاله من صحبه وآله وبعد..."

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir.

"والحمد لله وحده والسلام, على من لا نبي بعده."

2.6.10. *Ravzatü'l-cinâs*

Farsça-Türkçe lügat mahiyetinde ele alınan eserde Farsça kelimelerin kök halleri alfabetik sırayla yazılmış, anlamları ise Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alınmıştır. Mezkûr telifte Farsça kelimeler kırmızı, açıklamalar ise siyah mürekkeplidir. Eser, Münşî'ye ait olan *Müsennâ ve müselles* adlı telifle beraber 165 varaklık bir kitap içerisinde bulunup; koleksiyonun 46. varaktan sonraki kısmını oluşturmaktadır. Her sayfasında 21 satır bulunan eserin hattı nesihtir.

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu, nr. 34 Nk 4747'da mevcut eserin başlangıç cümlesi;

"باسمك اللهم و بحمدك, حرف الألف."

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

"تمت وبالخير عمت تجاه البيت الحرام, والحمد لله على التمام, وعلى رسوله وآله وصحبه الصلوة والسلام."

2.6.11. *Sevâbiğu'n-nevâbiğ*

Eser, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Nevâbiğu'l-kelîm* adlı eserine yapılmış bir şerhtir. Münşî, eserine bu ismi vermesinin sebebini şu şekilde ifade etmiştir: "Edebî kanaatin sultanı, Arapça'nın imamı, sırrın erdemi, allâme Zemahşerî'ye uymak içime doğdu. Allah, mağfiretiyle onu örtsün, rıza ve dostluk elbisesini ona giydirdi. Bu kelimeleri güzel bir üslup üzerine yazdım ve buna "Sevâbiğu'n-nevâbiğ" ismini verdim."¹¹⁴

Münşî, şerh yaparken dil olarak Arapça'yı tercih etmiştir. 7 varaktan oluşan eserin her sayfasında nesih hattıyla 23 satır bulunmaktadır. Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, nr. 2800/4'te mevcut eserin başlangıç cümlesi;

"حامداً لمن أنعم بسوابغ النعم, ومصلياً على من أتى بنوابغ الكلم, وعلى تابعيه التابعين في العلم والكرم وبعد..."

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir.

"تمت بالخير وانشئت ببلدة نيكسار في ختام سنة ٩٧٢ للهجرة."

2.6.12. *Sûret-i irşâd-nâme-i Münşî*

Kütüphane kayıt bilgilerinde konusunun Arap Dili ve Edebiyatı olduğuna dair kayıt düşülmüştür. Takriz bölümünde da makamlar ve dereceler hususunda yazılmış bir hediye olduğu belirtilmektedir.¹¹⁵ Eser, tamamı 128 sayfa olan bir koleksiyonun 50b-53a varaklarını oluşturmaktadır. Dili Arapça olan telifin her sayfasında ta'lik yazısıyla 15 satır bulunmaktadır.

Manisa İl Halk Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 45 Hk 2970/5'te mevcut eserin başlangıç cümlesi şu şekildedir:

"بسم الله الرحمن الرحيم. وبه نستعين الحمد لله الذي سلك بأوليائه سبل الرشاد فرقاً. هم بالتوفيق والساد. إذ أحب وجودهم بنار السُّبُحات, بعد التصفي يا نوار التجليات بعد التَّحَقُّق بحقائق المقامات,

¹¹⁴ Muhammed b. Bedreddin el-Münşî, *Sevâbü'n-nevâbi* (Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi: Atıf Efendi Koleksiyonu, 2800/4, 14), 30b.

¹¹⁵ Kaplan, *Muhammed b. Bedreddin el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 39.

والتخلص في لؤث أطوار المحدثات. واستصحاب جميع الكائنات, والصلوة والسلام على نبيه محمد الموصوف بالجماليات وعلى آله واصحابه الأنجم الزهرات..."

2.6.13. *Tahmîsu'l-masîdeti'l-münferice*

Ebü'l-Fadl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî'nin (ö. 513/1119)¹¹⁶ *el-Kasîdetü'l-münferice* isimli eserine yapılmış bir şerh niteliğindedir. Dili Arapça olan eserin her sayfasında ta'lik yazısıyla 42 satır bulunmaktadır. Eseri, 1210 /1794 yılında Mustafa Aşir Efendi (1729-1804) istinsâh etmiştir.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Aşir Efendi Koleksiyonu, nr. 34 Sü-Aşir 463/8'de mevcut eserin başlangıç cümlesi,

"بسمك اللهم وبحمدك. الحمد لوليه والصلوة والسلام على نبيه وعلى كل وليه وبعد..."

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şu şekildedir:

"وصلوة والسلام منه ما أرجى الأرجاء تفاح الفرح..."

2.6.14. *Nev Bave-i Bûstân*

Eser, 54 sayfalık bir kitabın 4b-7b varaklarında bulunan küçük Farsça-Türkçe bir lügattir. Risâlede çevirisi yapılan Farsça kelimeler kırmızı, çeviriler siyah mürekkeple yazılmıştır. Dili Osmanlı Türkçesi olan eserin her sayfasında ta'lik yazısıyla çaprazlama 26 satır bulunmaktadır.

Milli Kütüphane-Ankara, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, nr. 06 Hk 1204/2'de mevcut eserin başlangıç cümlesi;

"بسمك اللهم وبحمدك, سپاس وستایش خلوص نمایش

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir.

"سهام دولت رسینهء دشمن بور. برخاس مشتري بلديزي..."

2.6.15. *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*

Muhammed b. Bedruddîn el-Münşî, bu eserinde, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf ve diğer tecvid konuları hakkındaki meşhur¹¹⁷ eseri *Mukaddimeti*

¹¹⁶ İsmail Durmuş-Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/163-164.

¹¹⁷ *Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* isimli eser, senelerce Kur'ân-ı Kerîm eğitimi verilen medreselerde okutulmuş ve birçok talebe tarafından ezberlenmiştir. Eserin çeşitli kütüphanelerde birçok nüshası

İbni'l Cezerî'nin bir kısmına şerh yapmıştır. Münşî, *Manzûme-i İbn Cezerî* isimli eserinden farklı olarak bu eserinde *Mukadimet-i İbni'l-Cezerî* isimli eserin tamamına değil de yalnız harflerin mahreç ve sıfatları bölümüne şerh yapmıştır. Çalışmanın asıl konusu olan eserin inceleme ve tanıtımı ikinci bölümde yapıldığından burada kısaca konusu zikredilmiştir.

2.6.16. *Feth-i Mora*

Katalog taramaları sonucu, Fransa Milli Kütüphanesi'nde eserin bir nüshasına rastlanmıştır. Fakat Muhammed b. Bedruddîn el-Münşî'ye isnâd edilen eserin içeriği hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

2.6.17. *Manzûme-i İbn Cezerî*

Eser, Münşî'nin "Mecmûâtü'r-resâ'il" adlı koleksiyonda toplanan risâlelerinden birisidir.¹¹⁸ Bedruddîn Münşî, eserin ilk varlığında İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'ne şerh yaptığını ifade etmektedir. Müellif, *Şerhu Mukaddimet-i İbni'l-Cezerî* isimli eserinden farklı olarak bu eserinde Arapça'yı tercih etmiş ve beyitlerin tamamını işlemiştir.¹¹⁹

Müellif, metod olarak önce açıklamasını yapacağı beyitleri kırmızı mürekkeple, beyitlerin ardından yapmış olduğu açıklamaları siyah mürekkeple yazmış; açıklamasını yapmış olduğu her konuya Kur'an'dan örnekler vermiştir.¹²⁰

Tamamı 17 sayfa olan eserin her sayfasında 23 satır bulunmaktadır.¹²¹ Son sayfaya düşülen notta, eserin, 973 yılında tamamlandığı; 1068 yılında da istinsâh edildiği anlaşılmaktadır.¹²²

Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, nr. 2800/1'de mevcut eserin başlangıç cümlesi;

bulunmaktadır. Bkz. Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/551-557.

¹¹⁸ Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi Koleksiyonu Blm., nr.2800.

¹¹⁹ Muhammed b. Bedreddin Münşî, *Manzûme-i İbn Cezerî* (Süleymaniye Ktp., Atıf Efendi Blm., nr., 2800), 1b-18a.

¹²⁰ Öztürk, *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*, 31.

¹²¹ Münşî, *Manzûme-i İbn Cezerî* (Süleymaniye Ktp., 2800), 10b.

¹²² Münşî, *Manzûme-i İbn Cezerî* (Süleymaniye Ktp., 2800), 17b.

"حامدا لمن انزل على عبده الكتاب وسوّده, ومصليا على من تلا القرآن حق تلاوته وجوّده..."
şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir.

"تمت التعليقه في مستهلّ..."

2.6.18. *Müsennâ ve müselles*

Eser, alfabetik sıralamaya göre yazılmış Farsça-Türkçe lügattır. Müellif, toplamda 775 kelimeye açıklama yapmıştır.¹²³ Yine Münşî'ye ait olan *Ravzatü'l-Cinas* adlı eserle birlikte 165 varaklık bir koleksiyon içerisinde bulunup; kitabın ilk 45 varasını oluşturmaktadır. Nesih hattı olan eserin her sayfasında 21 satır bulunmaktadır. Eserde, Farsça kelimeler kırmızı, açıklamalar ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Lala İsmail Paşa Koleksiyonu, nr. 665/1'de¹²⁴ mevcut eserin başlangıç cümlesi;

"بسمك اللهم وبحمدك, سپاس و ستایش خلوص نمایش. إخلاص آوایش بي آلايش اول خالق..."
şeklinde olup bitiş cümlesi şöyledir:

"تم المثنى على النهج الأسنى مصنفه شيخ الحرمين الشريفين محمد المنشى النقشبندى ختمه الله..."

Katalog taramaları sonucu Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları Koleksiyonu'nda eserin bir nüshası daha olduğu görülmüştür. Fakat bu telife ulaşılammıştır.

2.6.19. *Müsenne'l-Münşî*

Münşî, bu eserinde, Arap dil bilimcilerinin farklı eser ve konularda cümle aralarında değinmiş oldukları "müsenneyât"¹²⁵ tarzı kelimeleri bir araya toplamıştır. Çalışma, kelimelerin bir araya toplandığı çok özel bir sözlük haline gelmiş ve Arap dili kaynaklarına da sağlam bir temel oluşturmuştur. Münşî'den önce "müsenneyât" tarzı

¹²³ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 393; Müderrisoğlu, *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*, 54; Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 44.

¹²⁴ Kaplan, *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*, 44.

¹²⁵ Müsenneyât, yazılışı aynı okunuşu farklı olan üçlü kelimeleri ifade etmektedir. Bkz. Haznevi, *Muhammed Bedruudin Mahmud es-Sârûhânînin Müsenne'l-Münşî İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*, 65.

kelimelerin önceki âlimler tarafından kendi eserlerinde işlendiği halde bir araya toplanmamış olması bu çalışmayı kendi alanında tek kılmaktadır.¹²⁶

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler Kütüphanesi, A 1088 arşiv numarasıyla kayıt altına alınan eser, 2020 yılında Yüksek Lisans tezi olarak çalışılmıştır.¹²⁷

Nesih hattı olan eser toplamda 99 varak olup her sayfasında 23 satır bulunmaktadır. Müellif, eserinde, açıklamasını yaptığı kelimeleri kırmızı ve yeşil, açıklamaları ise siyah mürekkeple kaleme almıştır.¹²⁸ Eserin bir nüshası da Mısır Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Eserin başlangıç cümlesi,

"حامدا لمن علم آدم الاسماء, وجعل كلامه المعجز السنى, اسيساً اسمى, ليتحدى نبيه النبىه, باعجاز
بلاغته الحسنى, فظل كل بليغ مغلق – بديع – البيان ابكم, وما فتى كل فتى عريف رفيع الشأن انكى
وانكم."

şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

"وكان الفراغ من زبرها يوم الأحد في ثاني عشر في شهر ربيع الآخر سنة الف ومئتين واثنين وثمانين
بحمد الله وعونه وحسن توفيقه صلى الله على سيدنا محمد وآله وسلم."

¹²⁶ Haznevi, *Muhammed Bedruudin Mahmud es-Sârûhânînin Müsenne'l-Münşî İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*. (özet bölümü)

¹²⁷ Bahsi geçen çalışmada eserin Bedruddîn Münşî'ye ait olduğu hususunda şüphe olmadığı ifade edilmiş; Münşî'nin eserin mukaddimesinde açık bir şekilde kendi el yazısıyla ismini yazdığı, kendisi için "Haremeyn Şeyhi ve Metafeyn Nâzırı" ifadelerini kullandığı ve eserine *Müsenne'l-Münşî* ismini verdiğine dair deliller sunulmuştur. Aynı çalışmada *Müsenne'l-Münşî* isimli telifin yine Münşî'ye ait olan *Müsenne' ve Müselles* isimli eserle karıştırıldığına da değinilmiştir.

¹²⁸ Muhammed b. Bedreddin Münşî, *Müsenne'l-Münşî* (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., Yazma Eserler, A/1088), 1-99.

3. MUHAMMED B. BEDRUDDÎN EI-MÜNŞÎ'NİN ŞERHU MUKADDİMETİ İBNİ'L-CEZERÎ ADLI ESERİNİN İNCELENMESİ

Bu bölümde *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* isimli eserin içerdiği konular, bazı kıyaslamalarla birlikte incelenmiş, eserin tanıtımına dair bilgiler değişik başlıklarla sunulmuştur.

3.1. Eserin İsmi

Eserin mukaddime bölümünde geçmekte olan “Şeyh Cezerî'nin nazmını ba'zı mübtedîlerin iltimâsıyla Türkçe takrire şur'u olundu” ifadesinin yanı sıra eserin içeriği ve kütüphane kayıtlarından eserin *Mukaddime* şerhi olduğu anlaşılmaktadır. İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'ne şerh yapan çoğu müellif gibi Münşî de yapmış olduğu şerhe *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*¹²⁹ adını vermiştir.¹³⁰ Eserin tüm nüshaları bulundukları kütüphanelerde bu isimle kayıt altına alınmışlardır.¹³¹

3.2. Eserin Aidiyeti

Eserin ilk sayfasında, besmeleden önce yazmakta olan¹³² "هذا تجويد المنشي" ifadesi eserin Bedruddîn Münşî'ye ait olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Çalışmanın ilk bölümünde Muhammed b. Bedruddîn el-Münşî'nin ilgilendiği ilmi alanlar ve bunlara sağlamış olduğu katkılar, eserlerinin tanıtılmasıyla ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu minvalde kendisinin, Osmanlı tefsir camiası içerisinde önemli bir müfessir olduğu; aynı şekilde çeşitli dillerin edebiyatına vâkıf bir yazar olduğu zikredilmiştir. Yapmış olduğu çalışmaları sebebiyle ölümünden yüzlerce sene sonra da hayatı ve eserleri araştırmacılarca incelenmeye layık görülmüş olmalıdır ki tefsir, lügat, edebiyat, hadis, kırâat ve tecvîd ilmi gibi alanlarda yirmiye yakın eseri tespit edilen Münşî'nin hayatı ve bazı eserleri hakkında çeşitli üniversitelerde akademik çalışmalar yapılmıştır. Bahsi geçen ve bu çalışmada da kendilerinden istifade edilen akademik çalışmalar incelendiğinde *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* isimli eserin

¹²⁹ Bu isim, “İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'nin şerhi” anlamına gelmektedir.

¹³⁰ Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* (Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Ktp., 10 Hk 268/2), 26a.

¹³¹ Diğer nüshalar için bkz. Konya Bölge Yazma Eser Ktp. Burdur İl Halk Ktp. Koleksiyonu nr. 985/2, 503/9, 15 Hk 121/5; Balıkesir İl Halk Ktp. nr. 268/2.

¹³² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21b.

Bedruddîn Münşî'ye ait olduğu hususunda ittifak edildiği görölmektedir. Bu alışmalar “Tezin Yöntemi ve Kaynakları” başlığında verilmiştir.

Konu ile ilgili akademik çalışmaları belirtmenin yanında kütüphane kataloglarındaki arşiv kayıtlarını da zikretmek eserin Bedruddîn Münşî'ye ait olduğu düşüncesini destekleyici olacaktır. Buna göre Milli Kütüphane, Yazmalar, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogları tarandığında; Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Kütüphanesi Koleksiyonu'nda 268/2; yine Konya Bölge Yazma Eser Kütüphanesi Burdur İl Halk Kütüphensi Koleksiyonu'nda üç ayrı nüshanın, 121/5, 985/2 ve 503/9 arşiv numaralarıyla eserin Bedruddîn Münşî adına kaydedildiği görölmektedir.3.3. Eserin Nüshaları

Müellifin değişik alanlardaki yirmiye yakın çalışması “eserleri” başlığında tanıtılmıştı. Bunlar içerisinde Bedruddîn Münşî'nin tecvîd ilmiyle alakalı iki eseri bulunmaktadır. Bahsi geçen teliflerin ikisi de İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*'sine yapılmış şerhlerdir. Konusu aynı olan iki eserden *Manzûme-i İbn Cezerî*'nin dili Arapça'dır ve eserde İbnü'l-Cezerî'nin beyitlerinin tamamına şerh yapılmıştır. Eser, bu çalışmadaki kendi başlığında kısaca tanıtılmıştır. Diğer risâle ise bu çalışmanın asıl konusu olan *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*'dir. Bu eserin dili ise Osmanlı Türkçesi'dir. Bu eserde İbnü'l-Cezerî beyitlerinin “harflerin mahreç ve sıfatları” bahsine şerh yapılmıştır. Milli Kütüphane, Yazmalar ve Diyanet İşleri Başkanlığı Yazma Eser Kütüphanesi katalogları tarandığında eserin 4 adet nüshası tespit edilmektedir. Bunlar;

1. Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Kütüphanesi nüshası, 268/2 arşiv numarasında olup 223 sayfalık büyük bir koleksiyonun 19b-61a varakları arasında bulunmaktadır. Nesih hattıyla yazılan eserin sayfa satır sayısı 13'tür. Buradaki maddeler kırmızı, içerik ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Eserde giriş cümlesi öncesinde besmele bulunur. Tez çalışmasında da esas alınan bu nüsha 1203 yılında istinsâh edilmiştir. Eserin başlangıç cümlesi,

الحمد لله وسلام على عباده الذين اصطفى وبعد...

Şeklinde olup bitiş cümlesi ise şöyledir:

تمت الحروف بعون الله الملك الوهاب...

2. Burdur İl Halk Kütüphanesi'ndeki 121/5 numaralı nüsha, farklı risâlelerin bulunduğu bir mecmuanın 64 ile 79'ncü varakları arasında yer almaktadır.
3. Burdur İl Halk Kütüphanesi'ndeki 503/9 numaralı nüsha, büyük bir kitabın 151 ile 170'nci varakları arasında yer almaktadır. Her sayfasında 17 satır bulunan nüshanın yazı türü nesta'liktir.¹³³ Risâlenin cümle başları kırmızı, içerik siyah mürekkeple yazılmıştır.
4. Burdur İl Halk Kütüphanesi'ndeki 985/2 numaralı nüsha, başka bir kitabın 8b-16a varağında bulunmakla beraber bu nüshanın son kısmında eksik varaklar bulunmaktadır.

3.4. Müellifin Faydalandığı Eserler

Müellif eserinin ilk varağında İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'ni Türkçe'ye çevirmeyi amaçladığını bunu yaparken de bazı eserleri kaynak gösterdiğini belirtmiştir. Bunlar; Ali el-Kâri şerhi olan *Minehü'l-Fikriyye*, Mısır tarîki ana kaynaklarından *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî*, Ca'berî Şerhi, İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr-i Kebîr* ve *Temhîd*'idir. Müellif konuyla ilgili şunları aktarmaktadır: “Ve dahi onda olan konular az olup okumaya kifayet edecek miktarda olmadığı için Aliyyü'l-Kârî şerhinden ve Şâtibiyye şerhi Câ'berîden ve Nâzımın (İbnü'l-Cezerî'nin) *Neşr-i kebîr*'inden ile *Temhî*'dinden ve gayrilerinden faydalanarak, imkân buldukça mesele tamamlanmaya çalışıldı.”¹³⁴

3.5. Eserin İhtiva Ettiği Konular

Müellif, eserde genel olarak harflerin mahreç ve sıfatlarını açıklamıştır. Bu açıklamaları yaparken de çeşitli coğrafyalarda harflerin telaffuzlarıyla ilgili ihtilaf edilen konulara yeri geldiğince değinmiştir. Bununla birlikte sesin, harfin ve mahrecin tanımı, harflerin adedi ve isimlendirilmesi, mahreç bağlamında dişlerin tanımı, harflerin mahreç ve sıfatlarının tanıtımı, çeşitli coğrafyalarda tilâvet esnasında mahreç

¹³³ Nesta'lik; ta'lik yazının, okuma ve yazma güçlüklerinden, harf bünyelerinde görülen aşırı, girift ve karmaşık çizgilerin ortadan kaldırılıp nesih yazısı ile birleşmesinden doğan bir yazı çeşididir. Bkz. Ali Alparslan, “Nesta'lik”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/11-15.

¹³⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b.

ve sıfat konusunda yapılan farklı uygulamalar, tecvîdin tanımı ve gerekliliği, vakıf-ibtidâ, lahn-ı celî, lahn-ı hafî gibi konulara eserinde kısa kısa yer vermiştir.¹³⁵

3.5.1. Esere Giriş

Münşî, eserin girişine gelenekten ayrılmayarak besmeleyi, ardından da hamdele ve salveleyi yazarak başlamıştır. Münşî, bu girişin ardından eseri yazma gerekçesini bir cümleyle beyan etmiştir. Buna göre okumaya yeni başlayanlar, kendisinden, İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'ne Türkçe şerh yapmasını istemektedir. Konuyla ilgili eserde şöyle denilmektedir: “Bilesin ki Şeyh Cezerî'nin nazmını ba'zı mübtedîlerin iltimâsıyla Türkçe takrîre şurû' olundu.”¹³⁶

3.5.2. Sesin Tanımı

İletme özelliği olan bir ortamda basınç meydana gelmesiyle oluşan mekanik dalgaların yayılmasına “ses” denir. Sesin tam anlamıyla meydana gelmesi için iletici bir ortamda uyarıcı bir kaynağın olması ve bu uyarıyı algılayarak beyinde anlamlandırarak sağlıklı bir kulağın olması gerekmektedir.¹³⁷ Münşî, ses tanımını sade bir anlatımla yaparken öncelikle nefese vurgu yapmış, insanın içerisinden doğal olarak çıkan havaya nefes (soluk), nefesin bir istekle duyurulmasına da ses denildiğini, belirtmiştir. Müellifin bu hususta şöyle demiştir: “Bilesin ki; insanın içerisinden çıkan hava ki ona nefes yani soluk derler. Yalın, doğal haliyle tabîî şekilde, gerekli olarak tercihsiz çıkar. Ol nefes irade kuvvetiyle çıkıp işitilirse ona savt (ses) yani avaz ve ses derler. Şimdi savt (ses) nefesin işitilmesi oldu.”¹³⁸

3.5.3. Harfin Tanımı

Mastarının isim formatı olan harf, “birşeyin uç tarafı, yanı” anlamlarına geldiği gibi “meylettirmek, saptırmak” manalarında da kullanılmaktadır. Çoğul olarak “hurûf” şeklinde ifade edilmektedir. Belirleyici özelliği olması sebebiyle alfabeyi oluşturan

¹³⁵ Müellif eserini belli bir disiplin içerisinde yazmamıştır. Şöyle ki o, bir konu bittiğinde aynı satırdan diğer bir meseleye geçiş yaparak eserine devam etmiştir. Eser baştan sona okunduğunda bahsi geçen konu başlıklarının belirginleştiği anlaşılmaktadır. Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b-45b.

¹³⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b.

¹³⁷ Çiğdem Aladağ, “Ses Eğitiminde Register Kavramı ve Ses Türleri” *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Müzik ve Sahne Sanatları Dergisi / UMSSD* 1 (2017), 29.

¹³⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b.

karakterlerin her birine “harf” denilmektedir. Harfler, cümle oluşumundaki çeşitli rolleri dolayısıyla farklı isim kalıplarıyla da tanımlanmışlardır.¹³⁹ Münşî, “harfi” tanıtırken, sesle ilgili yapmış olduğu tanımla bağlantı kurarak bir mahrece bağlı olarak çıkan sese harf denildiğini zikretmiştir. Şöyle ki ona göre harf; “Eğer, ol savt (ses) mehâricden birine dokunup çıkarsa ona harf derler. Şimdi harf mahrecinden çıkan savt (ses) oldu.”¹⁴⁰ şeklinde tanımlanır. Sesle ilgili tarifi sonrasında sesle kastettiği şeyin hece harfleri olduğuna dikkat çeken Münşî, Arapça’nın yirmi dokuz harften oluştuğunu ifade etmiştir.

همزة اب ت ث ج ح خ د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن و ه لا ي¹⁴¹

Bu sıralamayı lügat tertibi olarak zikreden Münşî, harfler için mahreçlerine göre gruplandırma yapıldığını beyan etmiş, çocuklara talim ettirilirken bu lügat tertibinin uygulandığından bahsetmiştir.¹⁴² Ayrıca o, harflerin mahreç tertibine eserinin devamında yer vermiştir. Münşî’ye göre her bir harfin bir görüntüsü bir de ismi vardır. O, harfin yazılışının harfin görüntüsü, harfin telaffuzunun da ismi olduğunu belirterek, yirmi dokuz sûrenin başındaki “hurûf-u mukatta‘a” harflerinin ise isimleriyle okunduğunu belirtmiştir.¹⁴³

Hurûf-u hecânın tanıtımını yaptıktan sonra “elif (l)” hususunda kısa bir not düşen Münşî, iki şeye “elif (l)” denildiğini belirtmektedir. Bunlardan biri elif-i meddiye (l) diğeri de hemze elif (ء)’tir. Elif-i meddiye yazıda var olup okunuşta yoktur. Hurûf-u hecâdan kastedilen asıl elifse hemze eliftir ki bu, hareke kabul etmektedir. Münşî, aynı zamanda hemze elife sadece elif demenin de câiz olduğunu belirtmektedir.¹⁴⁴

Hemze, boğazın nihayetinden çıkan harfe denilmektedir. Vasl ve kat‘i hemzesi şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan vasl hemzesi yazıda olsa da geçiş halinde okunmayan hemzedir; bu sebeple med sebebi olmamaktadır. Kat‘i hemzesi ise yazıda ve okumada var olan hemzedir. Medde sebep olan asıl hemze kat‘i hemzesidir. Hemzenin bu çeşidi, harekelidir. Buna göre hemze, harekeli veya harekesiz şekilde

¹³⁹ İsmail Durmuş, “Harf”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/158-163.

¹⁴⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b

¹⁴¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b.

¹⁴² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21a.

¹⁴³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21a.

¹⁴⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21a.

med harfinden sonra konumlanırsa med sebebi sayılmaktadır. Şöyle ki o, med harfinin mâkablindeki harfin, med harfi doğrultusunda bir elifi aşacak şekilde uzatılmasını sağlar.¹⁴⁵

İstinsâh edilen Hz Osman Mushafı'nın yazımında belirlenen ve ashâbın üzerinde ittifak ettiği kırâatte uyulması zaruri olan imlâ kurallarına (resm-i hat) göre hemze, kelimedeki bulunduğu konum itibarıyla farklı şekillerde yazılmaktadır. Ebû Amr ed-Dânî *el-Muknî fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr* adlı eserinde hemzenin yazımını şu şekilde belirtmiştir;

- a) Hemze, sakın olduğunda اُنْزَلِي kelimesinde olduğu gibi mâkablindeki harfin harekesi cinsinde bir harfin üzerine yazılır.
- b) Hemze, أَيُّوب kelimesindeki gibi kelime başında harekeli olduğunda mutlak sûrette elif üzerine yazılır. سَأْتِزَل gibi hemzeye zâid bir harf bitişse de bu durum değişmez.
- c) Hemze, سَأَل sözcüğünde olduğu gibi kelime ortasında bulunduğu kendi harekesi cinsinden bir harf üzerine yazılır.
- d) Hemze, لَوْلُو sözcüğünde olduğu üzere kelimenin sonunda bulunduğu kendinden önce bulunan harfin harekesi cinsinde bir harf üzerine yazılır.
- e) Hemze, مَلْء kelimesindeki gibi kelimenin sonunda olup mâ kabli de sakın olursa yalnız yazılır.¹⁴⁶

Münşî, hurûf-u heceyi okunuşlarıyla da eserinde zikretmiştir. Buna göre isimleriyle sayılan harfler şu şekildedir;

همزة با تا ثا جيم حا خا دال ذال را زاي سين شين صاد ضاد طا ظا عين غين فا قاف كاف لام ميم نون واو ها
لام الف يا.

Bu tertipte iki harfle okunanların medleri tabî med olup bir elif miktarıdır. İkişer harfliler tabî medle çekilir. Bunlardan زاي de ikişer harfliler içerisindedir. Çünkü bunda bulunan ي onu را'dan ayırmak içindir. Hemze dışındaki üçer harfliler medd-i lâzım hurûf-u muhaffettir. Kırâat imamı İmâm Âsım'ın kırâatinde bu tarz yerler, dört

¹⁴⁵ Mehmet Ali Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd* (İstanbul: Ege Basım, 2015), 37.

¹⁴⁶ Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Muknî fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*, çev. Hatim Salih Ed-Damin, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016), 371.

elif miktarı med olunurlar. ‘Ayn (ع) ve ğayn (غ) harfleri ise meddi lindirler. Bunlar; iki veya üç elif miktarı meddederek okunurlar.¹⁴⁷

3.5.4. Mahrecin Tanımı

Mahrecin bilinmesi, hurûf-u hecânın seslerini tam olarak ortaya çıkarmayı sağlayan en önemli unsurdur. Mahreç (مخرج), mef‘al (مفعول) veznindedir. Çoğulu mehariç’tir (مخارج).¹⁴⁸ Arapça sarf ilmi açısından ism-i mekân (اسم مكان) olan ‘mahreç’in lügat tanımı “çıkış yeri” olarak yapılmıştır. Terim olarak yani Kur’ân okuma kâidelerinin belirlendiği tecvîd ilmi literatüründe ise İslâm âlimleri çeşitli tanımlar yapmıştır. Bu hususta “harfin çıkıp belirdiği yer”e mahreç denir.¹⁴⁹ Yapılan tariflerin çoğunda mahreçlerin “harfin işitilmesini sağlamak amacıyla kullanılan ağız, boğaz, ağız boşluğu vb. yerler”den ibaret olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁰ Buna göre harfi çıkarmak için kullanılan ve harf sesinin duyulduğu bölgeye “mahreç” denilmektedir. Çoğulu ise “mehâriç” dir.¹⁵¹

Boğazın nihayetinden dudaklara kadar (dudaklar dâhil) yayılmış olan mahreç bölgelerinin bazıları hakikî bazıları da takdiri mahreç olarak kabul edilmektedir. Şöyle ki harfin sesi belirli bir mahreç bölgesine dayanarak ve temas ederek çıkarılırsa bu mahreç “mahrec-i muhakkak” olarak adlandırılır. Halk (حلق), dil (لسان) ve dudaklar (شفتين) “mahrec-i muhakkak”tırlar. Şayet harfin sesi belirli bir mahreç bölgesine değil de geniş bir mahreç alanına yayılmak suretiyle, bir yere dayanmadan ve temas etmeden çıkarılırsa bu mahreç “mahrec-i mukadder” olarak adlandırılır. Boğaz ile ağız boşluğu olan cevîf (جوف) ve “ğunne”nin mahreci olan hayşûm (خيشوم) “mahrec-i mukadder”dirler.¹⁵² Bu mahreç bölgeleri barındırdıkları cüz’î mahreçlerle birlikte ilerideki başlıklarda tanıtılmışlardır.

¹⁴⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21a.

¹⁴⁸ Ramazan Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 59.

¹⁴⁹ Muhammed Mekkî Nasr. Cüreysî, *Nihâyetü'l-kavlü'l-müfîd* (Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2014), 51.

¹⁵⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 51.

¹⁵¹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2017), 59.

¹⁵² Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâati'l-aşr*. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2016), Cilt 1, 198.

Teze konu olan eserinde Münşî, mahreci; “Bil ki mahreç, harfin çıkıp belirdiği ve sesinin işitildiği yere derler” şeklinde tarif etmiştir. Münşî, eserinde mahreç tanımından sonra “hakikî, takdiri” diye mahreç ayırımına gitmese de sadece hakikî mahreçle ilgili bir not düşmüştür. Buna göre iki cismin çarpışmasıyla harfin sesini saklayıp işitilecek miktarı çarpışma kavî olmadıkça mahreç-i muhakkak (hakiki mahreç) olmaz. Müellif konuyla ilgili şunları söylemektedir: “İmdi mücerred teşādüm cismin ile mahrec-i müteḥakkik olmaz, Mâdem ki iki cismin arasında ḥarfîñ sesi şaklayub işidilecek miḳdârî teşādüm ḫavî olmadıkça.”¹⁵³

3.5.5. Mahreç Bağlamında Dişlerin Tanımı

Münşî, eserinde öncelikle insanın ağız içerisinde bulunan dişlere temas ederek mahreç ve sıfat konusunun anlatımına bir hazırlık yapmıştır. O, insanda otuz iki diş olduğunu zikrettikten sonra gruplar halinde bu dişlerin tecvid literatüründeki isimlerini yazmıştır.¹⁵⁴

İnsanoğlunun yaratılışı gereği ağızda otuz iki dişi bulunmaktadır.¹⁵⁵ Tecvîd eserlerinde bu âzâlar senâyâ, nevâciz, davâhin, enyâb, davâhik ve rabâ’iyyât şeklinde isimlendirilmiştir. Buna göre ağızın ön bölümünde, her yönde birer tane olan dişlere “senâyâ” ismi verilmiştir. Bunların sayısı dördttür.¹⁵⁶ Senâyâ denilen dört dişin ikisi ağızın üstünde iki tanesi altındadır. Yani üst tarafta gelişmiş iri iki dişle bunların alt paralelinde bulunan iki dişe “senâyâ” denir.¹⁵⁷ Senâyâ dişlerin ardında ağızın her kenarında birer adet olan dişler ise “rabâ’iyyât” dişleridir. Bunlar, ağızda dört adet bulunmaktadır.¹⁵⁸ Senâyâ dişlerin müteâkibinde “enyâb” dişleri bulunmaktadır. Bunlar da her yönde birer tane bulunmaktadır.¹⁵⁹ “Davâhik” dişlerine gelince bunlar, enyâb isimli dişlerin ardında bulunup her tarafta birer tane olmak suretiyle toplam dört

¹⁵³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 20b.

¹⁵⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21a.

¹⁵⁵ Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer’âşî, *Cühdü'l-mukıll*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Umman: Dâr-u ‘Ammâr, 1429/2008), 118; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁵⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 118.

¹⁵⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁵⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁵⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 118; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

tanedir. Bunlardan farklı olarak bir de “davâhîn” dişleri vardır.¹⁶⁰ Bu grup, toplam on iki adet olup ağız iç bölgesinin bir tarafında altı diğer tarafında da altı tane bulunarak devâhik isimli dişleri takip etmektedirler.¹⁶¹ Devâhik dişleri ise yanlarda üçer tane olmak üzere, altısı çenenin üstünde altısı çenenin altında bulunurlar.¹⁶² Gruplandırılan diş türleri içerisinde nevâciz isimli dişlere gelince bunlar, sağ ve solda iki tane olup ağız içerisinde boğaza doğru son dört dişler olarak son kısımdadırlar. Bunlar; biri alt bölgede biri üst bölgede¹⁶³ olup davâhîn grubunu takip etmektedirler.¹⁶⁴ Halk arasında buluş çağı veya yirmilik diş denilen dişler de bunlardır.¹⁶⁵ Kimi insanın ağzında bunlar çıkmaz,¹⁶⁶ yani bu tür ağız yapısına sahip insanlarda nevâciz dişleri bulunmayabilir.¹⁶⁷ Daha üst bir gruplandırmayla toplamda yirmi adet olan davâhik, nevâciz ve davâhîn dişlerine adrâs dişleri de denilmiştir.¹⁶⁸ Her tarafta sayısı beştir toplamda da yirmi adras dişi vardır.¹⁶⁹

Münşî, yapılmış olunan tanımlar paralelinde açıklamalarla dişleri şu şekilde gruplandırmıştır: “Adrâs, davâhik. davâhîn, nevâcizin hepsine “adras” denir ki bunların toplamı yirmi diştir. Bunlar, her tarafta beşer tane bulunurlar.”¹⁷⁰

3.5.6. Mahreçler ve Bölgeleri

Herhangi bir harfin mahrecini tespit edebilmek için evvela harfi sakın kılmak veya harfe bir şedde vermek ardından da harfin mâ kabline hemze koyarak harfi telaffuz etmek gerekir.¹⁷¹ Zikredilen uygulama esnasında harfin ses olarak belirttiği yer harfin

¹⁶⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁶¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁶² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 118; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁶³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁶⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 118.

¹⁶⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁶⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁶⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 118.

¹⁶⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 118.

¹⁶⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 71.

¹⁷⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21b.

¹⁷¹ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 190; Abdurrahman Çetin, *Kur'an Okuma Esasları* (Bursa: Emin Yayınları, 2013), 97; Celalettin Karakılıç, *Tecvid İlmi (Kur'ân-ı Kerim Okuma Kâideleri)* (Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2018), 33.

mahrecidir.¹⁷² Örnek vermek gerekirse bâ (ب) 'nın mahrecini bulabilmek için bâ (ب) sakınleştirilir, yani kendisine sükûn verilir. Kendisinden öncesine de hemze (أ) getirilmek suretiyle (أب) formatında okunarak durulduğunda dudaklar birbirine kapatılır. Bu uygulama bâ (ب) 'nın dudak mahreç bölgesinden çıktığını gösterecektir.¹⁷³ Münşî, mahreç tespitini bu minvalde anlatmakla beraber harfin sıfat özelliğinin tespitinin de bu şekilde olabileceğini belirtmiştir.¹⁷⁴

On yedi mahreç bölgesi olduğu hususunda Halil b. Ahmed (ö. 130/747), Ebü'l-Kâsım el-Hüzelî (ö. 465/1072), İbnü'l-Cezerî, Mekkî b. Ebî Tâlib ve ismi zikredilmeyen birçok kırâat âlimi hemfikirdirler.¹⁷⁵ On altı mahreç bölgesi olduğu görüşünde fikir bildiren âlimler ise Şâtîbî (ö. 590/1194),¹⁷⁶ Ca'berî¹⁷⁷ (ö. 732/1332) ve Sîbeveyhi' (ö. 180/770) dir.¹⁷⁸ Mahreç bölgelerinin on yedi veya on altı olduğu görüşünde olanların dışında on dört mahreç bölgesi olduğunu bildiren âlimler de olmuştur. Bunlar, Ferrâ (ö. 207/822), Cermî (ö. 255/840), İbn-i Keysân (ö. 299/912) ve Ebû Alî Kutrûb Muhammed b. el-Müstenir b. Ahmed' dir (ö. 210/825).¹⁷⁹

Münşî de eserinde, cumhûrun görüşüne atıfta bulunarak aslî harflerin mahreçlerinin on yedi olduğunu belirtmiştir. Münşî, ğunne'nin kendine has bir mahreç bölgesi olduğunu kabul ederek ğunne'yi de aslî harflerden saymıştır. Hurûf-u fer'îyye'nin Hafs kırâati'nde üç adet olduğunu belirten Münşî, bu fer'î harfleri nûn-u muhfât, hemze-i müsehhele ve elif-i mümâle şeklinde zikretmiş, yeri geldiğinde bu harflere tanım yapacağının notunu düşmüştür.¹⁸⁰

Çeşitli mahreç bölgelerine yayılmış olan aslî harflerin adedi yirmi dokuzdur. Küllî olarak mahreç bölgeleri ise beş tanedir. Bunların isimleri cevîf (ağız ve boğaz boşluğu),

¹⁷² Karakılıç, *Tecvid İlmi (Kur'an-ı Kerim Okuma Kâideleri)*, 33.

¹⁷³ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 190; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 33.

¹⁷⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21b.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 98.

¹⁷⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58.

¹⁷⁷ Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191.

¹⁷⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58.

¹⁷⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 58; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191.

¹⁸⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 21b.

halk (boğaz), lisân (dil), şefeteyn (dudaklar) ve hayşûm (geniz boşluğu) şeklinde zikredilmektedir.¹⁸¹ Eserin bu bölümünde müellif, sırayla harflerin mahreç bölgelerini tanıtmış; fakat küllî mahreç tanımı yapmadan direkt harflerin cüzî mahreç bölgelerini ele almıştır.¹⁸²

3.5.7. Cevf (جوف) Bölgesi

Boğazın nihayetinden başlayarak dudaklara kadar olan boğaz ve ağzın içindeki boşluktur. Med harflerinin çıkış yeri olan bu mahreçteki harflere hurûf-u cevfiyye, hurûf-u hevâiyye,¹⁸³ hurûf-u meddiyye, hurûf-u ‘illiyye de denilmektedir.¹⁸⁴ Bu mahrecin harfleri ise vâv, yâ ve eliftir.¹⁸⁵

Müellif, “ilk mahreç bölgesi boğaz ile ağız boşluğudur” diyerek med harflerinin buradan çıktığını belirtmiştir. O, harfleri belirtirken de İbnü’l-Cezerî gibi elif için fetha harekeli harften sonra gelen sâkin elif, vâv için zamme harekeli harften sonra gelen sâkin vâv, yâ harfi için de esre harekeli harften sonra gelen sâkin yâ ifadelerini kullanmıştır.¹⁸⁶ O, üç harfin örneğini de اوتينا ve نوحيا kelimelerinde birleştirmiştir. Münşî, med harfleri olması hasebiyle uzatma ölçüsüne de değinmiş, elif harfine atıfta bulunarak ölçüleri resmetmiştir. Şöyle ki bir elif miktarı uzatmanın “elif”; iki elif miktarı uzatmanın “elif elif”; üç elif miktarı uzatmanın “elif elif elif”; dört elif miktarı uzatmanın “elif elif elif elif”; beş elif miktarı uzatmanın “elif elif elif elif elif” diyebilecek kadar bir zamandan oluştuğunu zikretmiştir.¹⁸⁷

3.5.8. Boğaz (حلق) Bölgesi

Küllî mahreç bölgelerinin ikincisi olan boğaz mahreç bölgesi üç kısımda incelenmiştir. Bunlar boğazın sonu (aksa’l-halk), boğazın ortası (vesatu’l-halk) ve boğazın ağza

¹⁸¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/198-202; Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 11-16; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 70-76; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 59; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 190.

¹⁸² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 22a.

¹⁸³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 60.

¹⁸⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Kurt, *Kur’ân-ı Kerîm’i Okuma Kâideleri/Tecvid*, 37.

¹⁸⁵ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 61.

¹⁸⁶ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 60; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 191; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 99.

¹⁸⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 22a.

açılan yeri (edne'l-halk) isimleriyle tanıtılmaktadır.¹⁸⁸ Bu üç bölge boğazın göğse bitişik yerinden başlayarak dil kökünün bulunduğu bölgeye kadarki kısmın tamamına yayılmıştır. Hurûf-ı halk denilen boğaz harfleri bu bölgelerden çıkarılmaktadır.¹⁸⁹ Aşağıda bu üç bölge tanıtılmış, bunların hangi harfleri barındırdıkları da zikredilmiştir.

Aksa'l-Halk:¹⁹⁰ Boğaz bölgesinin ilk mahreci “boğazın sonu (أقصى الحلق)”¹⁹¹ yani boğazın son bulup göğsün başladığı yerdir.¹⁹² Hemze (ء) ve hâ (ه) harfleri bu mahreçten çıkarılmaktadır. İki harfi içinde barındıran mahrecin göğse yakın olan kısmından hemze (ء), hemen üstünden de hâ (ه) harfi çıkmaktadır.¹⁹³ Münşî de bu hususta “cüzî mahrecin ikincisi boğazın nihayetidir, ibitidâ harfi (ilk harf) olan hemze ve hâ harfi buradan çıkar.” demiştir.¹⁹⁴

Bu mahreç bölgesinden med harfi olan elifin de çıktığının iddia edildiğini yani hemze, hâ ve med harfi olan elife ait mahreç bölgesidir denildiğini belirten Mer'asî, bu iddianın mecaz olduğunu dile getirmiştir. Daha sonra o, med harfi olan elifin ağız ve boğaz içerisindeki mahreç bölgesine ait olduğunu söylemiş; cumhûrun da bu harfi cevîf bölgesine dâhil harflerden saydığını belirtmiştir.¹⁹⁵ İbnü'l-Cezerî ve Muhammed Mekkî bazı âlimlerin bu iki harfin mahrecinin aynı olduğunu söylediklerini, bazılarının da hemzenin mahrecinin önde elifin mahrecinin arkada olduğunu söylediklerini ifade etmişlerdir.¹⁹⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, öncelikle bu mahreçten hemze çıktığını ardından da elif çıktığını belirtmiştir.¹⁹⁷ Bu husustaki ihtilaflara derinlemesine değinmeyen

¹⁸⁸ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 99-100; Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvidi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 71.

¹⁸⁹ Ali el Kârî Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî el Herevî, *el-Minehu'l-fikriyye fi Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Üsâme Atayâ, tsh. Ahmed Şükrî (Dimeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, ts.), 8-14; Debreli Hoca Abdülkerîm, “Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân” (*Tecvid Risâleleri içinde*), (İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.), 8-12.

¹⁹⁰ Cüz'î mahreç bölgeleriyle alakalı verilen alt başlıkların isimleri hakkında bkz. Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 80; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 64.

¹⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/198-202; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 192.

¹⁹² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹⁹³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61; Debreli, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 8-12; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 100.

¹⁹⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

¹⁹⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

¹⁹⁷ Seyfüddîn b. Atâillâh el Mısırî el-Fedâlî, *el-Cevâhîru'l-mudiyye 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, thk. Azze binti Hâşim Mu'aynî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000/1425), 74.

Münşî'ye gelince o, bu mahreçten önce hemzenin ardından da he (ه) harfinin çıkarıldığı yönündedir.¹⁹⁸

Vasatu'l-Halk: Boğaz bölgesinin ikinci mahreci (وسط الحلق), yani boğazın ortasıdır. Bu bölgeye ait harfler 'ayn (ع) ve hâ (ح) harfleridir.¹⁹⁹ Münşî söz konusu mahreç bölgesinin boğazın ortası olduğunu söylemiş; boğazın ortasından çıkarılan harfler için ise “noktasız 'ayn ile noktasız hâ bundan çıkar” ifadelerine yer vermiştir.²⁰⁰

Bu harflerden hangisinin önde hangisinin sonra çıktığı hususunda ihtilaf vardır. Şatıbî, hâ (ح)'daha önce belirttiğini ifade etmiştir.²⁰¹ Mekkî'de aynı görüşte olup Sibeveyhi ve bazı âlimlerin ifadelerinden bu görüşü tercih ettiğini zikretmiştir.²⁰² Hâ (ح)'nın 'ayn (ع)'dan evvel olduğu görüşünü benimseyen bir diğer kırâat âlimi Ebû'l-Hasen eş-Şüreyh (476/1084)'dir. O da bu husustaki görüşünü el-Mehdevî'ye (ö. 430/1038) dayandırmaktadır.²⁰³ Münşî'ye gelince onun genel olarak hangi harfin önce çıkarıldığı hususunda detaylı görüş belirtmediği anlaşılmaktadır. Ancak o, eserinde bu mahreçten çıkan harfleri belirtirken önce 'ayn harfini sonra hâ harfini zikretmiştir.²⁰⁴

Edne'l-Halk: Boğaz bölgesinin üçüncü mahrecci (ادنى الحلق), boğazın üst kısmıdır. Diğer bir ifadeyle boğazın ağızla buluştuğu bölgedir. (غ) ve hâ (خ) harfleri boğazın üst bölgesi olan bu mahreçten belirirler.²⁰⁵

Münşî'nin mahreç sıralaması hususunda cüz'î mahreç sıralaması yaptığına daha önce değinilmişti. Münşî cüz'î mahreç sıralamasında dördüncü mahreç olarak bu bölgeyi sıralamaya almış ve “boğaz evvelidir”²⁰⁶ şeklinde tanımlama yapmıştır.²⁰⁷

¹⁹⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

¹⁹⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukull*, 11-26; Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 8-14; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 70.

²⁰⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

²⁰¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

²⁰² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61.

²⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/158; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 61-62.

²⁰⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

²⁰⁵ Debreli, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 8-12; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 204-212; Nihat Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstilahları*, 58.

²⁰⁶ “Boğaz evveli” ifadesinden boğazın üst kısmını kastettiğini anlamak mantıklı olacaktır. Zira, müellifin, üç bölgeden oluşan boğazın, göğse yakın olan kısmı için “boğazın nihayeti” ifadesini kullanmasından hareketle üstten aşağıya bir sıralama yaptığı anlaşılmaktadır.

²⁰⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

Bu mahreç bölgesinde olan harflerin hâgisinin önce belirttiği hususunda ihtilaflar vardır. (ع) 'nın önce belirttiğini benimseyen kırâat âlimi Şüreyh,²⁰⁸ Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî'yle²⁰⁹ aynı görüştedir. Şüreyh, bu kararını Sîbeveyhi'ye dayandırmaktadır. Hâ (خ) 'nın önce belirttiği görüşünde olan kırâat âlimi ise Mekkî'dir.²¹⁰ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Hurûf en-Nahvî (h. 525-609/m. 1130-1212), boğazın tümüyle alakalı görüşünü şöyle izah etmiştir; “buradaki her mahreçten tek harf belirir, boğazdan çıktıkları için de bu altı harf boğaz harfleri diye isimlendirilmiştir.” Yine en-Nahvî, Sîbeveyhi'nin bu konudaki görüşü hakkında; “O boğaz bölgesinde ayrıma gitmemiş, bu bölgeyi bütün kabul etmiştir. O, zikredilen üç mahrecin bütün olduğuna ve her mahreçte yakınlığı olan iki cüz'î bölge bulunduğuna dair fikir beyan etmiştir.” demiştir.²¹¹ Münşî'ye gelince o, hangi harfin önceliği olduğu hususunda görüş belirtmemiş, ğayn ile hâ (خ) buradan çıkar demekle yetinmiştir.²¹²

3.5.9. Dil (لسان) Bölgesi

Küllî mahreç bölgelerinin üçüncüsüdür. Dil kökü, dilin en gerisi ve dilin ön dişlere kadar uzanan kısmına yayılarak içinde on cüz'î mahreci bulundurmaktadır. Küllî mahreç bölgeleri içerisinde en geniş olan dil mahreç bölgesinin kısımları aşağıda sırasıyla tanıtılmıştır.²¹³

Dil Kökü ve Üst Damak: Dil bölgesinin ilk mahreci, cüz'î mahrecin ise beşincisi olarak tanımlanan aksa'l-lisân (أقصى اللسان), dilin boğaz tarafında en uzak yeri (dil kökü) ve onun karşısında (hizası) bulunan üst damaktır. Kâf (ق), bu mahreçten

²⁰⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

²⁰⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62.

²¹⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

²¹¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62; Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi Amr b. Osmân b. Kanber el-Hârisî, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselâm b. Muhammed b. Hârûn b. Abdîrâzîk (Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1402/1982), 4/433.

²¹² Münşî, *Şerhu Mukaddimetü İbni'l-Cezerî*, 22a.

²¹³ İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd* thk. Gânîm Kaddûrî el-Hamed (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 113; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 100; Demirhan Ünlü, *Kur'an-ı Kerim'in Tecvîdi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020), 71.

belirmektedir.²¹⁴ Münşî'nin bu mahreç bölgesi hakkındaki tanımı şöyledir: “Büyük dilin sonu ile üst damaktan sarkan etçiğin arasındır, ondan kâf (ق) harfi çıkar.”²¹⁵

Dil Kökünün Dudak İstikâmetinde Biraz Altı: Cüz'î mahrecin altıncısı kâf (ك) 'in mahrecidir. Kâf (ق) 'in mahrecinin dudak istikâmetinde az önü olan kısım ve buranın paralelinde üst damaktır. Bu kısım kâf (ك) 'in belirlediği yerdir. Bu harfler sakin olarak telaffuz edildiklerinde tanımı yapılan yakınlık daha iyi anlaşılmaktadır. Birgivî de bu şekilde görüş beyan etmektedir.²¹⁶ Bahsi geçen harflerin küçük dil ile münasebetleri dolayısıyla bu harflere lehevî harfler (الحروف اللهوية) de denilmiştir.²¹⁷

Münşî, kâf (ك) 'in mahrecini kâf (ق) 'in mahrecine atıfta bulunarak tarif etmiştir. O, ifadesinde, dilin kökü ile üst damaktan kâf (ق) 'in, onun ağız istikâmetinde bir parmak önünden de kâf (ك) 'in çıktığını belirtmiştir.²¹⁸

Dil Ortası ve Üst Damak Ortası: Yedinci cüz'î mahreç, vesatü'l-lisân (وسط اللسان); dilin ortası ile üst damağın ortasıdır. Bu bölgeden üç harf belirmektedir. Bu üç harf “şeceriyye” ismiyle de anılmışlardır.²¹⁹ Cîm (ج), şîn (ش) ve harekeli (okunan) yâ (ى) harflerinin,²²⁰ belirlediği mahreç bölgesinde hangisinin önde olduğu hususunda ihtilaf bulunmaktadır. Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî'nin tertibine göre önce cîm (ج), ardından şîn (ش) daha sonra da yâ (ى) çıkmaktadır. Aliyyü'l-Kârî (ö. 1014/1605) 'nin de görüşü bu şekildedir.²²¹ *er-Ri'âye* adlı eserinde Mekkî, şîn (ش) 'nin cîm (ج) 'den önce belirlediğini söylemiştir. O, bu görüşünü Mehdevî'ye dayandırmaktadır.²²²

Münşî, yedinci mahreç bölgesi hakkında cumhûrun tarifine yakın bir ifadeyle “büyük dilin ortasıyla beraberindeki üst damağın arasındır” demiştir. O, harflerin çıkış sıralaması hakkında kısa bir açıklama da yaparak ilk başta (ibtida) cîm 'in, akabinde üç noktalı şîn 'in, onun akabinde de altında iki nokta bulunan yâ (ى) 'nın çıktığını ifade

²¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 62.

²¹⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

²¹⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63.

²¹⁷ Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 27.

²¹⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a.

²¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvîdi*, 71.

²²⁰ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 101; Ünlü, *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvidi*, 71; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

²²¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63.

²²² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 63.

etmiştir. Münşî, altında iki nokta bulunan yâ için de med harfi olmayan yâ notunu düşmüştür.²²³

Dil Kenarı ile Üst Azı Dişler: Sekizinci cüz'î mahreç, hâfetü'l-lisân (حافة اللسان) olup boylu boyunca dil yanı anlamına gelmektedir. Kapsamı ise dilin sağ ya da sol veya her iki yanıyla adrâs ismi verilen ağzın üst tarafında bulunan azı dişleridir. Dâd (ض) harfi bu mahreçten belirlemektedir.²²⁴ Bu harf, dilin hem sağ hem de sol tarafı kullanılarak çıkarılsa da genellikle dilin sol tarafı kullanılır. Tanımdan da anlaşılacağı üzere dilin sağ yanını veya her iki yanını kullanarak çıkarmak câiz görülmüştür.²²⁵ Sibeveyhi'ye göre de harf dilin iki kenarından çıkarılabilir.²²⁶ Bu uygulamayı Hz. Ömer'in (r.a) yapabildiği ve yalnız kendisine has bir özellik olduğu da rivâyet edilmiştir.²²⁷ Şâtibî'ye göre dilin iki kenarını kullanarak bu harfi çıkarmaya çalışmak zor bir uygulamadır.²²⁸

Kırâat ve tecvîd ilmiyle uğraşan âlimler bu harfin diğer harflere göre daha zor telaffuz edildiğini belirtmişlerdir.²²⁹ Müellifler bu harf üzerinde özellikle durmuş ve sadece bu harfin telaffuzunu kapsayan risâleler ortaya koymuşlardır.²³⁰ Hali hazırda da tecvîd ihtilaflarıyla alakalı düzenlenen sempozyumların en önemli başlıklarından birie dâd harfinin çıkarılması meselesidir.²³¹

Münşî, dâd (ض)'ın mahreciyle ilgili hemen hemen aynı ifadeleri kullanmıştır. O, dilin temas edeceği dişleri sivri dişin yanındaki azı dişine kadar olan kısım olarak ifade etmiştir. Müellif, uygulama olarak yaptığı tarifte de alt çeneyi az aşağı çekerek dil ortasını yukarı kaldırarak damağa dayayıp, dil yanını da bahsetmiş olduğu azı dişlere

²²³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22b.

²²⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 193.

²²⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 101.

²²⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

²²⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

²²⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

²²⁹ Saçaklızâde, Muhammed b. Ebî Bekr el-Mer'aşî, *Cühdü'l-mukîll*, thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed (Umman: Dâr-u 'Ammâr, 1429/2008), 130.

²³⁰ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 62.

²³¹ Fatma Yasemin Mısırlı, *Kur'an Tîlâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 8.

yaslamak suretiyle harfin belirlediğini zikretmiştir. İstîtâle sıfatının belirebilmesinin de dil ucunu tam damağa yaslamayıp boşta bırakmakla olacağını ifade etmiştir. Münşî, harfin telaffuzunun dilin iki yanıyla yapılmasının zor olduğuna ancak bu uygulamanın sevaplı olacağına ve bu uygulamanın Hz Ömer (r.a)’ın uygulaması olduğuna dair rivâyetlerin bulunduğu da dikkat çekmiştir.²³²

Dil Ucu ile Üst Ön Damak: Dokuzuncu cüz’î mahreç lâm (ل) ‘ın belirlediği tarafü’l-lisân (طرف اللسان)’dır. Kapsamı dil ucuyla üstteki ön dişlerin etlerine yakın ön damak olup²³³ burası en geniş mahreç bölgesi kabul edilmektedir.²³⁴ Mekkî’ye göre bu mahreç bölgesi dil yanının aşağısıyla beraber dilin ön kısmıdır.²³⁵ Mer‘aşî’ye göre de dil yanıyla birlikte dâd (ض)’ın mahrecinin ardındaki üst dişlerin etleridir.²³⁶

Münşî’ye göre lâm (ل)’ın mahreci, dilin her iki yanının uçları ve bunlara karşılık gelen diş gruplarının (żavâhik ve enyâb ve rubâ‘iyyât ve şenâyâ) etleridir. Yine Münşî’ye göre harfin telaffuzunun dâd (ض) harfinin zıddına dilin yalnızca sağ tarafıyla yapılması çoğunluğun tercihidir. O, bu ifadesine kaynak olarak da Demâmîni’nin *Şerhu’t-Teshîl*’ini delil göstermiştir.²³⁷

Dil Ucu ile İki Üst Ön Dişlerin Üstündeki Damak: Cüz’î mahreç bölgelerinin onuncusu nûn (ن)’un mahreci olup burası dil ucu ve üstteki iki ön dişlerin etlerini kapsamaktadır.²³⁸ Münşî yapılan mahreç bölgesi tanımına ek olarak “lâm (ل)’ın mahrecinin az altı”dır ifadesini kullanmış ardından da nûn-u izhâr ve nûn-u muhfât’ı birbirinden ayırmak gerektiğiyle alakalı uyarıda bulunmuştur. Onun konuya dair uyarısı şu şekildedir: “Bu mahreçten çıkan nûn-u izhâr (sakin, harekeli veya şeddeli)’dir. Yani ihfâ edilmeyen nûndur. İhfâ nûnu (nûn-u muhfât), genizden çıkmakta, ağız ve dil ğunnede asla amel etmemektedir.”²³⁹

²³² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 22b-23a.

²³³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

²³⁴ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 62.

²³⁵ Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî, *er-Ri‘âye*, thk. Ahmed Hasan Ferhat (Umman: Dâr-u Umman, 1417/1996), 188.

²³⁶ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 130; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

²³⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 24a.

²³⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 130-131; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhid*, 114; Ramazan Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019), 62.

²³⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 24a.

Dil Ucu ile İki Üst Ön Dişlerin Etleri: Cüz'î mahreçlerin on birincisi râ (ر)'nın mahrecidir. Mahreç bölgesi, dil ucunun az miktar arkası ve üstteki ön iki dişin hemen yukarısında bulunan damaktır. Yine dilin üstü ile çıkarılan lâm (ل)'a göre daha içte ve geridedir.²⁴⁰ Bu harfin nûn (ن)'un mahreciyle yakınlığı olduğu da ifade edilmiştir.²⁴¹ Cermî ve kendisiyle aynı görüşte olan âlimler, lâm (ل), nûn (ن) ve râ (ر)'nın tek mahreçten belirlediğini söylerken; Sîbeveyh, İbnü'l-Cezerî ve Şâtîbî zikredilen harflerde mahreç yakınlığından bahsetmişlerdir.²⁴² Münşî, mezkûr mahreç bölgesinin tarifini yaparken “Nûn mahrecinin az sonu olan damak etiyle dil arkasıdır, râ buradan çıkar.” demiştir. O, bu ifadesine dayanak olarak da Câ'berî'nin tanımına yer vermiştir. Câ'berî'nin tanımı şu şekildedir; *كما قال الامام جعبرى والراء من ظهر اللسان ومحاذية من لثة الثنيتين* “Dil başının (ucunun) arkası ve üstteki seniyye dişlerin üst paralelinden râ çıkar.”²⁴³

Dil Ucu ile Üst Ön Diş Dipleri: On ikinci cüz'î mahreç, tarafü'l-lisânda (طرف اللسان) tâ (ط), dâl (د) ve tâ (ت)'nın mahrecidir. Bu bölgedeki harfler, dil ucunun öndeki üst dişlerin dipleri arasında damağa yükselmesi²⁴⁴ suretiyle belirirler.²⁴⁵ Bunlar; bahsi geçen aralıktan çıktıkları için “nit'iyye” harfleri olarak da anılmaktadır.²⁴⁶ Üç harfi barındıran mahreçten ilk tâ (ط) harfi, onun az uzağından dâl (د), biraz daha uzağından da tâ (ت) belirmektedir.²⁴⁷ Münşî, bu mahrecin, dil ucu ile ön üst iki dişlerin üst yarım kısmı (diş etine yakın olan kısım) olduğunu belirtmiştir. O, harflerin mahrecinden çıkma esnasındaki sıralamayla ilgili farklı bir görüş belirtmemiştir. Münşî, ifadesinde “Bundan ibtidâ (evvela) noktasız tâ (ط), akabinde noktasız dâl (د), akabinde iki noktalı tâ (ت) çıkar.” demiştir.²⁴⁸

²⁴⁰ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 8-14, Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 204-212.

²⁴¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 195; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 131; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 6.

²⁴² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 65-66; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 132.

²⁴³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 24a.

²⁴⁴ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

²⁴⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 133; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhid*, 114; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 62.

²⁴⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66.

²⁴⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 133; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 66.

²⁴⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 24a.

Dil Ucu ile Alt Ön Dişlerin Üstü: Cüz’î mahreçlerin on üçüncüsü safir harflerinin mahrecidir. Harfleri sâd (ص), sîn (س) ve zay (ز)’dir.²⁴⁹ Bu mahreç bölgesi, dilin ince ucu ile alt ön dişlerin üst kısmıdır.²⁵⁰ Safir harflerinin ön dişlerin az üstüyle dil ucu arasında belirlediğini söyleyen Sîbeveyh, “ön diş” ifadesiyle üst veya alt bölgedeki diş grubundan hangisini kastettiğiyle ilgili bir kayıt düşmemiştir.²⁵¹ Mekkî, konuyu aynı ifadelerle açıklarken²⁵² “alt ön dişlerin az üstü” ifadesini kullanarak Sîbeveyhi’nin tanımında zikredilen kapalılığa da açıklık getirmiştir.²⁵³ Zikredilen harflere mahreçten çıkışları esnasında sivri dil ucu baskısı ve ıslık sesine benzer bir ses gelmesi sebebiyle eseliyye harfleri (hurûf-u eseliyye) de denilmiştir.²⁵⁴ Mahreç bölgesinin iç kısmından sâd (ص), orta bölümünden sîn (س), çıkışından da zây (ز) belirmektedir. Bınlardan zây (ز)’de mahreç biraz sıkıştırılırken diğer harflerde mahreç daha gevşek bırakılır.²⁵⁵

Münşî’nin safir harflerinin mahreci hakkındaki tarifinde cumhûrun görüşünden farklı bir ifade serdettiği görülmektedir. O, cumhûrun işaret ettiği “İki alt ön dişlerin üst yarısıdır” tanımına “üst ön dişlerin safhalarıdır” ifadesini de eklemiştir. O, harflerin çıkış sıralaması hakkında ise cumhûrun görüşünden ayrılmayarak “Bundan ibtidâ şâd ‘ağabinde sîn ‘ağabinde zây çıkarlar.” demiştir.²⁵⁶

Dil Ucu ile Üst Ön Dişlerin Uçları: On dördüncü cüz’î mahreç dil ucunun üst yüzü ve öndeki iki üst dişlerin baş tarafıdır.²⁵⁷ Bu mahreç bölgesinden zâ (ظ), zâl (ز) ve sâ (ث) belirmektedir. Bu gruptaki harflerle ilgili yakınlık, bahsi geçen harflerin telaffuzunda dilin dışa doğru yapmış olduğu (dil ucunun dişlerin arasından dışarı çıkması) hareketle bağlantılıdır.²⁵⁸ Bu üç harfin tamamının uygulamasında dil dışarı yönlü hareket etmekteyken en çok sâ (ث)’nın telaffuzunda dışarı çıkmaktadır. Zâl (ز)

²⁴⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 70.

²⁵⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160; Debreli, *Mîzânü’l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 8-12.

²⁵¹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

²⁵² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 209-211-215.

²⁵³ Mustafa Kemal Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları* (İsparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 67.

²⁵⁴ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvîdi*, 73.

²⁵⁵ Pakdil, *Ta‘lim Tecvid ve Kiraat*, 63.

²⁵⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 24a.

²⁵⁷ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 134; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

²⁵⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 134; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

harfi de zâ (ظ) harfine göre daha dışarıdadır.²⁵⁹ Bu grupta bulunan harflere “liseviyye” harfleri de denilmektedir. Böyle anılmalarında diş etiyile çıkmaları²⁶⁰ ve diş etlerine bağlı²⁶¹ görülmelerinin etkisi büyüktür.²⁶² Harfler hakkında bu ismi kullanan kırâat âlimlerinden biri de Halil b. Ahmed’dir.²⁶³

Münşî, söz konusu mahrecin tanımını ve harflerinin sıralamasını yapılan açıklamalara paralel şekilde zikretmiştir. O, dil ucunun hangi harfte dışarı daha çok çıktığıyla alakalı zikredilen tertibi kendisi de aynı şekilde eserinde işlemiştir. Münşî, bu tertibi kendisine has ifadeyle, “Bu üç dil uci azıcık dişlerden dışarı çıkar lâkin zâ katî az çıkar. Zâl andan ziyâ çıkar şâ zâlden ziyâdece çıkar.” diyerek kaleme almıştır.²⁶⁴

3.5.10. Dudak (شفة) Bölgesi

Tamamı iki cüz’î mahreçten ibaret olup²⁶⁵ dört harfin çıkışı için kullanılan alandır.²⁶⁶ Bu kısımda bahsedilen iki cüz’î mahreç bölgesi ve kapsadıkları harfler incelenecektir:

Üst Ön Diş Uçları ile Alt Dudağın İçi: On beşinci cüz’î mahreç fâ (ف)’nin mahrecidir ki iki üst ön dişlerin başlarıyla alt dudağın içi veya karnıdır. Yani alt taraftaki dudak ortası ve üstteki ön iki dişin ucunun buluşmasıyla fâ harfi belirmektedir.²⁶⁷ Münşî’nin fâ (ف) ‘nın mahrecinin tanımı hakkında farklı bir ifade bulunmamaktadır.²⁶⁸

Alt ve Üst Dudaklar: On altıncı cüz’î mahreç iki dudak (شفتين)’tır. Yani iki dudağın arası olup bu bölgeden üç harf belirmektedir. Bu gruptaki harfler bâ, mîm ve vâv’dır.²⁶⁹ İki dudağın orta kısımlarının birbirine kuvvetle kapanmasıyla bâ, dudak uçlarına yakın yerlerin hafif şekilde birbirine kapanmasıyla mîm, dudak uçları kapanmadan büzülüp

²⁵⁹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 134; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

²⁶⁰ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 134; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

²⁶¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160.

²⁶² Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 140.

²⁶³ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 140.

²⁶⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 24a- 24b.

²⁶⁵ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 103; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 63; Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 77.

²⁶⁶ Ünlü, *Kur’ân-ı Kerim’in Tecvîdi*, 74.

²⁶⁷ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 135; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67; Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

²⁶⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 25a.

²⁶⁹ Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/433.

ileri doğru uzatılarak da vâv harfi belirmektedir.²⁷⁰ Sîbeveyh ve İbnü'l-Cezerî bu şekilde tanım yapmış fakat İbnü'l-Cezerî,²⁷¹ vâv (و) harfini “med harfi olmayan vâv” şeklinde kayıt altına almıştır.²⁷² Saçaklızâde’nin terkibi de sırasıyla bâ (ب), mîm (م) ve vâv (و) şeklindedir.²⁷³ O da bâ ve mîm harfleri için düşmüş olduğu kayıta, telaffuzda dudakları bir miktar açmakla bâ (ب) , iki dudağın birbirine kapanmasıyla da mîmin (م) belirlediğini ifade etmiştir.²⁷⁴ Bu görüşü belirten başka bir kırâat âlimi de Muhammed Mekkî’dir.²⁷⁵ Münşî’ye gelince o, kısa bir cümleyle bu mahreci “İki dudak arasıdır.” şeklinde zikretmiştir. O, hangi harfin önce belirlediği hakkında ise “Bundan ibtidâ vâv ğayr-i meddiye (med harfi olmayan vâv), akabinde bâ (ب), akabinde mîm-i muzhıra çıkarlar.” demiştir. O, bu sıralamanın Şâtıbî’nin sıralaması olduğunu ve Cezerî’nin de Şâtıbî’ye tâbî olduğunu belirtmiştir.²⁷⁶

3.5.11. Hayşûm “Nûn-u Muhfât’ın Mahreci”

Tek mahreç olup buradan ğunne çıkmaktadır. Aksa’l-enfî denilen bölge burun ve boğaz boşluğundan ibarettir.²⁷⁷ Buranın başlangıcı burun delikleri bitiş noktası ise küçük dil yakınıdır.²⁷⁸ Yirmi dokuz harf içerisinde ihfâ uygulanmasının yalnızca kendisinde yapıldığı nûn (ن) ve dudak ihfâsı (ihfâ-i şefevî)’nin kendisinde gerçekleştirildiği mîm (ğunneli mîm) bu mahreçten belirmektedir.²⁷⁹ Bu mahreç için “geniz kovuğundan ibarettir” ifadesi de kullanılmaktadır.²⁸⁰ Harften ayrılması mümkün olmayan aslî sıfatlar arasında zikredilen ğunne, hayşûm diye isimlendirilmiş olan bu mahreç bölgesine ait bir sıfattır.²⁸¹

²⁷⁰ Debreli, *Mizânü’l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 8-12; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 204-212.

²⁷¹ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 114.

²⁷² İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/160.

²⁷³ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 135.

²⁷⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 135.

²⁷⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 67.

²⁷⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 25a.

²⁷⁷ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 137.

²⁷⁸ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kiraat*, 63.

²⁷⁹ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 137.

²⁸⁰ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 104; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kiraat*, 63; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 196.

²⁸¹ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

Bu kısımda ğunnenin nasıl olduğunu özetlemek mahreç bölgesinin tanıtılmasında daha aydınlatıcı olacaktır. Sâkin nûn veya tenvinde bulunan zâid sâkin nûn ve de sakin mîm'in telaffuzunda burnun kapatılmasıyla ğunne sıfatı belirmektedir. Bu uygulama esnasında iki harfte de değişim gerçekleşecek harfler ğunneli şekilde belireceklerdir.²⁸² Ğunne'nin aslî sıfatlar arasında sayılmasının sebebi de bu telaffuz esnasında harfteki değişimdir.²⁸³ Münşî, kısa bir açıklamayla hayşûmu, “geniz kovuğudur” diyerek tanıtmış; ihfâ edilen nûn ve her ğunnenin buradan çıktığını belirtmiştir.²⁸⁴

Müellif, mahreçlerin tanıtımını bitirdikten sonra mahreçler hakkında genel görüşlerine yer vermiştir. Ona göre cevî ve hayşûm dışında on beş mahreç vardır ve bunlar hakikî mahreçlerdir (mahrec-i muhakkak). Çünkü bu mahreçlerde iki cismin buluşması sebebiyle harf sıkılır ve kesilir. Şiddet harflerinde bu çarpışma kuvvetliyen rihvet sıfatlı harflerde zayıftır. Cevî ve hayşûm ise takdirî mahreçtirler (mahrec-i mukadder). Zira cevî mahrecinde kesinlikle iki cismin buluşması gerçekleşmez ve med harflerinin telaffuzunda ne bir baskı ne de bir kesiklik olur. Bunlar geniş bir alandan zahmetsizce çıkarılırlar. Cevî hakikî mahreç demek farazidir, çünkü hakikî mahreç olmanın şartı harfin kendisinde baskı ve sıkıştırma olup sesinin kesilmesidir. Cevî mahrecinde ise böyle bir durum yoktur. Hayşûm için de aynı durum geçerlidir. Bu ikisine de hakikî mahreç denmesi okuyucunun telaffuz anında iradesiyle sesi kesebilmesi sebebiyledir.²⁸⁵

3.5.12. Sıfatın Tanımı

Lügatte, genel tanımıyla nişan, alamet manalarına gelmekteyken bir şeyin göz alan tarafına, belirleyici özelliğine; konumuna ve beyaz gibi çeşitli manalar ile anılan şeye²⁸⁶ de denilmektedir. Tecvîd ıstılahında ise sıfat, harfin mahreçte belirlediği esnada

²⁸² Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, 4/434; Önder, *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, 80.

²⁸³ Ali el Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*, 93; Mahmut Hakkı Bayır, *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 49.

²⁸⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 25a.

²⁸⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 25a-25b.

²⁸⁶ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 77.

harfin sesine ârız olan keyfiyyete (harfin karakterize edilmesi) denilmektedir.²⁸⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, farklı bir tanım kullanarak “Allah’ın harflerde yaratmış olduğu tabiattır.” şeklinde sıfatı tarif etmiştir.²⁸⁸

Tanım olarak anlatılan sıfatların üç türlü faydası bulunmaktadır. Bunlar, mahreçleri aynı olan harflerin birinden ayrılmasını sağlamak, harflerin kuvvetli olanını zayıf olanından ayırmak ve farklı mahreçlerdeki harflerin telaffuzunda güzellik meydana getirmektir.²⁸⁹

Münşî, sıfatın tarifini “Sıfat deyu harflerle kaîm olan manalara derler.” şeklinde yaptıktan sonra bu sıfatların tamamının mastar kelimeler olduğunu ve yumuşaklık sertlik gibi özellikleri bildirdiklerine değinmiştir. O, sıfatın tanımıyla alakalı kısa bir tanım yaptıktan sonra mahreç ve sıfatın ne işe yaradığıyla alakalı farklı bir tasvir yapmıştır. Onun tasvirindeki ifadeleri şöyledir; “Mahreç teraziye benzer. Terazi birşeyin azlığını çokluğunu nasıl belirlerse mahreç de harfin çıkış yerinin miktarını; uzunluğunu ve kısalığını belirler. Sıfat ise mihenge benzer. Altın ve gümüşün iyisi kötüsü nasıl mihenklerle anlaşılırsa harfin kuvvetlisi, zayıfı, azlığı, çokluğu, nefes cereyanının akması veya hapsolması da sıfatla anlaşılır. Mahreç ve sıfat harfi ziyade veya noksandan korur; fâsid olmuş bir telaffuzdan koruyup sağlıklı bir telaffuz olmasını sağlar.”

Sıfatların sayısı başlığına geçmeden önce Münşî mahreç ve sıfatın Allah’ın insanlara bir hikmeti olduğuna değinmiş böyle bir hikmet olmasa insanların birbiriyle iletişiminin mümkün olmayacağını belirtmiştir. Bu hususa da bir örneklendirme yapan Münşî, “insanların hepsinin sesi aynı olsaydı yani hayvanlar gibi sadece belli sesleri çıkarsalardı “su” demek için yalnızca “bu” ya da “hu” diyebilselerdi anlatmak istedikleri şeyi anlatamazlardı”, demiştir.²⁹⁰

3.5.13. Sıfatların Sayısı

Harflerin sıfatları konusunda ilk ele alınacak konu sıfât-ı lâzımeler konusudur. Sıfât-ı lâzımelerin sayısının kaç tane olduğu hususunda değişik rakamlar ileri sürülmüştür.

²⁸⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁸⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 115.

²⁸⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁹⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 25b-26a.

Birgivî'nin on dört²⁹¹ olarak zikrettiği bu sayıyı kırk dörde kadar çıkaran âlimler de mevcuttur.

İbnü'l-Cezerî'ye göre harflerin sıfatları on yedidir. Bu hususta Cezerî'ye muvafakat eden alimlerin sayıcı oldukça fazladır.²⁹² Ebû Abdillâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî el-Anezî (ö. 243/857), harflerin sıfatlarını kırk dörde kadar çıkarmıştır.²⁹³ Birgivî (ö. 981/1573)'ye göre de bu sayı daha azdır yani harflerin sıfatları ona göre on dördtür. Yine bu sayı hususunda Birgivî'ye muvafakat eden alimler vardır.²⁹⁴ Cezerî'nin zikrettiği adedin altında fikir beyan eden bir diğer alim de *Nûniyyeti'l-İmâmü's-Sehâvî*'nin şârihi Ali b. Muhammed es-Sehâvî (ö.902/1426)'dir ki ona göre sıfatlar on altıdır.²⁹⁵ Cezerî'ye eşlik eden alimlerden örnek vermek gerekirse, Mer'âşî de Cezerî gibi bu sayıyı on yedi olarak telaffuz etmiştir.²⁹⁶

Münşî, sıfatların adedi hakkında kendi görüşünü beyan etmeden önce Cezerî'nin *Mukaddimesi* 'nde on sekiz sıfat zikrettiğini belirtmiş, ardından da kendi görüşüne yer vererek Kur'ân talebesine gerekli olanların sayısının on yedi olduğunu bildirmiştir. Bunun sebebi olarakta inhirâf sıfatının faydasının şüpheli olduğunu öne sürmüştür. Kendi düşüncesinin beyanından sonra ise risalesinde hangi sıfatları anlattığını şöyle ifade etmiştir; “Cezerî *Mukaddimesi* 'nde zikrettiği on sekiz sıfata *Neşr'i-Kebiri* 'nde iki sıfat daha ilave etti, bu ikisini ve *er-Riâye* sahibi Mekkî b. Ebi Talib'in eserinde bahsettiği kırk dört sıfattan önemli gördüğümüz üç sıfatı daha ekleyerek yirmi üç sıfatı risalede işledik.”²⁹⁷

3.5.14. Sıfatların sınıflandırılması

Harflerin sıfatlarının sınıflandırılması öncelikle lâzımî (aslî) ve ârizî oluşları hususunda yapılmaktadır. Lâzımî sıfatların sınıflandırılması ise harflerin sıfatlarının zıt (zıtlı ve zıtsız) oluşlarına göredir. Zıtlı veya zıtsız sıfatlar da kuvvet derecelerine

²⁹¹ Adem Çatal, *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi'nin "el-Virdü'l-Müfid Fî Şerhi't-Tecvîd" İsimli Eseri* (İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2022), 46.

²⁹² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁹³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁹⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁹⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁹⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

²⁹⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 26a.

(kuvvetli ve zayıf) göre tasnif edilmişlerdir.²⁹⁸ Bu başlık altında müellifin eserinde işlemiş olduğu sıfat grupları eserdeki sıralama esas alınarak anlatılmıştır.

Yirmi üç sıfatın anlatımına eserinde yer vereceğini zikreden Münşî, bu sıfatları zıddı olan sıfatlar ve zıddı olmayan sıfatlar diye iki gruba ayırmıştır. Ona göre zıddı olan sıfatların sayısı on beştir. Bunların isimleri ise hems, cehr, rehâvet (rihvet), şiddet, beyniyye, isti'lâ, istifâle, ıtbâk, infitâh, tefhîm, terkîk, ismât, izlak, hafâ (ihfâ) ve izhârdır. Zıddı olmayan sıfatların sayısı ise sekizdir. Zıddı olmayan sıfatların başka bir harfte bulunamamasının nedeni ise sıfatın zıddı olmaması sebebiyle değil de o sıfatın bir veya birkaç harf grubuna ait olmasından kaynaklanmaktadır. Müellif zıddı olmayan sıfatların adedini sekiz olarak belirtse de bahsi geçen sıfatların isimlerini bu kısımda beyan etmemiştir.²⁹⁹

3.5.15. Sıfât-ı Lâzime

Harfte kesinlikle bulunması gereken keyfiyetlere (harfin karakterize etmek) ve harfin kendisini (zâtını) oluşturan özelliklere sıfât-ı lâzime denir. Bu sıfatlarla ilgili farklı kavramlar da kullanılmıştır. Bunlardan bazıları “sıfât-ı vâcibe” ve “sıfât-ı zâtîyye”dir.³⁰⁰ Bu tür sıfatlarda yapılan hatalar, Kur’ân tilâveti uygulama hataları başlıklarından “lahn-ı celî” gurubunda değerlendirilir ki namazda mananın bozulacağı şekilde bu tür hataların yapılması namazı bozabilmektedir.³⁰¹ Lahn konusuna eserinin son bölümlerinde yer verildiği için bu bölümde sıfât-ı lâzımelerin terkinde nasıl bir hata olduğu konusu işlenmemiştir.

3.5.15.1. Hems (الهـمـس) Sıfatı

Hems, lügatte sesi gizlemeye denir.³⁰² Gizli ses şeklinde de lügatlerde yer bulmuştur.³⁰³ Tâhâ sûresinde geçmekte olan hemsê (هَمْسًا) ibaresinin “fısıltı” şeklinde

²⁹⁸ Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, hzr. ve trc. M. Sadi Çöğenli (Erzurum: ts.), 1-5.

²⁹⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 26a-26b.

³⁰⁰ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 199; Adem Çatal, *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi'nin el-Virdü'l-Müfîd fî Şerhi't-Tecvîd İsimli Eseri*, (Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 28.

³⁰¹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 68.

³⁰² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 115.

³⁰³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 115.

tefsir ediliş de bu manayı desteklemektedir.”³⁰⁴ İstılahta ise hems, harf harekeli (daha çok) formatta telaffuz edilirken mahreç bölgesine dayanma gereğinin fazla olmaması (mahreçte aralık bırakılması) sebebiyle nefesin sesle beraber akıtılmasına denir.³⁰⁵ On adet hems sıfatlı harf bulunmakta olup³⁰⁶ bunlar, (فحثة شخص سكت) şeklinde terkip edilmiştir.³⁰⁷ Bu terkipteki harflerden kâf (ك) ve tâ (ت)’da şiddet sıfatı da bulunmaktadır. Bu sebeple şiddet sıfatı uygulamasında mahreçte aralık bırakılamayacağından hems sıfatı uygulaması yapılamıyor gibi anlaşılmaktadır. Bu durumun açıklaması şu şekildedir. Bahsi geçen iki harfin uygulamasında iki aşama bulunmaktadır. İlk aşamada şiddet sıfatı hızlıca uygulanıp mahreç kapatılır, hemen ardından hems sıfatı uygulanması için hızlıca mahreç açılır. Bu şekilde ses nefesle beraber akıtılmış olur ki ses azdır nefes cereyanı çoktur. Bu harflerdeki duruma ‘mehmûse-i şedîde’ denilmektedir.³⁰⁸

Münşî, hemsin tanımıyla harflerin terkibi hususunda yapılanlara ek olarak hems sıfatlı harflerin üçünden örnek vererek اف اح اث şeklinde harfler sakın kılındığında nefes cereyanının belli olacağını bildirmiştir.³⁰⁹

3.5.15.2. Cehr (الجهر) Sıfatı

Lügatte sesi yükseltmek, âşikâr hale getirmek getirmek, ilan ve açıklama yapmak gibi manalara gelmektedir.³¹⁰ Istılâhî olarak da harfi harekeli halde (daha çok) telaffuz ederken mahreç bölgesine dayanma gereğinin kuvvetli olması gereği nefes cereyanının hapsedilmesine denmektedir. Bu sığata sahip harflerde mahrece dayanma ihtiyacı çok fazladır.³¹¹ Cehr sıfatı hemsin zıddı olması sebebiyle hems sıfatlı harflerin dışındaki

³⁰⁴ *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Hail Altıntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010), Tâhâ 45/108.

³⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79.

³⁰⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 116; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 97; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 201; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79.

³⁰⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 79; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 42; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 116.

³⁰⁸ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 27; Mehmet Ali Sarı, *Kur'an-ı Kerim'i Güzel Okuma Tekniğı ve Kuralları* (İstanbul: ts.), 55; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 69.

³⁰⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 26b.

³¹⁰ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78.

³¹¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 117; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 98; Karaçam, *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 202.

on sekiz harf cehr sıfatlı harfleri oluşturmaktadır. Bunlar; (ظل قوي ربيّ اذ غزا جند مطيع) şeklinde terkiP edilmiştir.³¹²

Münşî, cehr sıfatını aynı şekilde açıkladıktan sonra bazı hatırlatmalar yapmıştır. Ona göre cehr sıfatında nefesin akmamasının sebebi kuvvetli sıfat olması dolayısıyla mahreci açmamaktır. Cehr harflerini “mechûra” ismiyle tanıtan Münşî, harflerin terkiPini aynı şekilde sunmuş; fakat bunların adedini on dokuz olarak zikretmiştir. Münşî’ye göre bunun örneklendirmesi şöyledir; Kaçañ اظ اذ dediğimizde nefesin çoğu akmamaktadır. Bu iki harf gibi olanlarda az bir nefesle ses akar. Nefesin çoğu ise hapsolur. Aynı şekilde اق اب dediğimizde sesle nefesin hapsoldüğü anlaşılır.³¹³

3.5.15.3. Şiddet (الشدّة) Sıfatı

Lügatte, kudret ve kuvvet gibi manalara gelmektedir.³¹⁴ İstilahta da harfî sâkin halde (daha çok) telaffuz ederken mahrece dayanma ihtiyacının kuvvetli olması gereği sesin ve nefes cereyanının hapsolmasına (asla akıtılmamasına) denilmektedir.³¹⁵ Rihvet sıfatının zıddı olan şiddet, sekiz harfte bulunmaktadır. Bunlar, (اجد قط بكت) şeklinde terkiP edilmiştir.³¹⁶

Münşî, şiddet sıfatını yapılan tanım paralelinde kaleme aldıktan sonra uygulamanın nasıl oduğıuyla alakalı bir tasvir yapmıştır. Buna göre o, sesin ve nefesin çıkabileceğı bir boşluk bulamayacağı şekilde harfin mahrecine güç vermek gerektiğinden bahsetmektedir. Sıfata ait harfleri ‘şedîde’ ismiyle kaleme alan Münşî, dâl ve cîm harfinden örnek vererek اجد, اذ şeklinde harfler sâkin okunduğunda sesin ve nefesin akmayacağını belirtmiştir. O, son olarak şiddet sıfatının zıddı olarak rihvet sıfatının yanında beyniyye sıfatını da zikretmiştir.³¹⁷

3.5.15.4. Rihvet (الرخوة) Sıfatı

³¹² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 78.

³¹³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 26b-27a.

³¹⁴ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 143; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 43.

³¹⁵ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81.

³¹⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 143; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 116.

³¹⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 27a.

Sözlükte gevşek ve yumuşak olma³¹⁸ manasına gelen “rihvet” tecvîd ıstılahında ses ve nefesin beraber akması şeklinde tanıtılmıştır. Ses ve nefesin beraber akmasının sebebi harf sakin (daha çok) halde telaffuz edildiğinde mahreç bölgesine dayanma ihtiyacının kuvvetli olmamasındandır.³¹⁹ Rihvet sıfatının zıddı şiddettir. On altı adet rihvet sıfatlı harf bulunmakta olup bunlar, (خس حظ شص هز و ضغث يا فذ) şeklinde terkip edilmiştir.³²⁰ Bu harfleri tespit edebilmek, şiddet ve beyniyye harfleri dışında kalan harfleri belirlemekle mümkündür. Çünkü zıtlı sıfatların hiçbirinde ara bir sıfat yokken şiddet ve rihvet sıfatları arasında ‘beyniyye’ ara sıfatı bulunmaktadır. Beyniyye sıfatının harfleri ise (لن عمر) terkindekilerdir. Bunlarla şiddet sıfatlı harfler (اجد قط بكت) dışındakiler rihvet sıfatlı harfler olarak kabul edilmiştir.³²¹ Elif (ا)’in hem şiddet hem de rihvet grubunda anılmasının sebebi ise bu harfin harf-i med olduğunda rihvet, harekelendiğinde ise şiddet sıfatlı olmasındandır.³²²

Münşî, yapılan tanıma ek olarak rihvetin zayıf sıfatlardan olduğunu, bunun için de mahrece dayanmayı az yapıp bir hava menfezi bırakarak buradan nefesle beraber sesi akıtmak gerektiğini belirtmiştir. Yine Münşî, rihvet harflerinin sayısını cumhurun on altı olarak kabul ettiğini belirterek tanımda verilen terkihi zikretmiştir. O, cümlesinin devamında ise اح اس اط اظ اذ şeklinde harfler sakin okunduğunda bu bahsettiği akışın belli olacağına dair örnek vermiştir.

Münşî, burada rihvet harfleri hakkında Sehâvî’nin *Kitâb-ı Sîbeveyh*’in şerhindeki sözlerine yer vermiştir. Seyrânî’nin sözleri: “Kırâat imamları bazı harflere ‘musavvit’ bazılarına da ‘ehrâs’ ismini verdi. Musavvitle kendisinde sesin aktığı harfleri kastettiler, bunlar ise صا ضا ذال تا harfleridir, ehrâs ile de telaffuz anında kendisinde sesin akmadığı şiddet harflerini kastettiler.” Münşî, bu söze atıfta bulunarak musavvit harflerle rihvet harfleri kastediliyor, demiştir.

³¹⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 202; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 117.

³¹⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 81; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 117.

³²⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 118-119.

³²¹ Ahmed b. Muhammed el-Mağnisî, *Terceme-i Cezerî* (İzmir: 1301 Mecmua içinde), 110; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 41-83.

³²² Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 70.

Münşî bu başlıkta rihvet harflerinin sayısı hakkında kimilerinin vâv (و), yâ (ي) ve elif (ل) i beyniyye harflerinden sayarak beyniyye harflerinin sayısını on üç olarak kabul ettiklerini, Şâtîbî ve İbnü'l-Cezerî'nin ise cumhûra tâbî olduklarını beyan etmiştir.³²³

3.5.15.5. Beyniyye (البينية) Sıfatı

Lügatte “ara” veya “orta” manasına gelen³²⁴ “beyniyye” terim olarak sesin ne tam manasıyla akması ne de hapsolması anlamına gelmektedir.³²⁵ Rihvet ve şiddet sıfatı arasında bir haldir.³²⁶ Genel görüşe göre beş adet beyniyye sıfatlı harf bulunmaktadır. Bu görüşte olanlar beyniyye harflerini (لن عمر) şeklinde terkip etmişlerdir.³²⁷ Yedi adet beyniyye sıfatlı harf olduğu hakkında görüşler de kaynaklarda geçmekte olup bu görüşün ürünü olan terkip (لم يرو عن) şeklinde oluşturulmuştur.³²⁸

Münşî'nin beyniyye sıfatı hakkındaki görüşleri şöyledir. İki şey arasında olan şeye ‘beyniyye’ denir ki bunun için ‘tevassut’ ismi de kullanılmaktadır. Harf söylenirken iki şey arasında olması gerektiği için harfe şiddet ve rihvet harflerinin ortasında bir ses verilmelidir. Yani harf söylenirken ne rihvet harfinin sesinin akıtılması gibi kâmil bir akıtma yapılmalı ne de şiddet harfinin hapsolması gibi kâmil manada kapatma yapılmalı; yani sesin ve nefesin biraz akması biraz da hapsolması sağlanmalıdır. Çünkü beyniyye, kuvvetli ve zayıf sıfat arasında bir sıfat olduğundan harfin mahrecine itimad (dayanma) itidalli olmalıdır. Ne şiddet sıfatında olduğu gibi çok tesâdüm (dayanma) kavî (güçlü) üzeredir ne de rihvet sıfatında olduğu gibi tesâdüm (dayanma) zayıflık üzeredir. Bu harfler beş tanedir ki bunlar, لن عمر harfleridir. Ne zaman ki اع ل şeklinde harfler sakın okunsa lâmin ve ‘aynın azıcık akıp hâ (ح) mahrecine varıncaya kadar sarkması gerekir, dediler. İmdi bazı kâriflerin, belki de çoğunun, نعبد، نعتيم فعال، gibi kelimelerde ‘ayn harfinin sesini sadece şiddet sıfatlı harfmiş gibi hissetmeleri (okumaları) açık hatadır. Şu halde نعبد kelimesinin ‘aynı نلعب lafzının lâmi gibi nutk

³²³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 27a-27b.

³²⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 205; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 70.

³²⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 144; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 83; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 70.

³²⁶ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 117.

³²⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 144.

³²⁸ Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdilmü'min b. el-Vecîh (h. 741), *el-Kenz fi'l-kırââtî'l-'aşr*, thk. Hâlid el-Meşhedânî (Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2004), 1/169; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 117.

olunmalıdır. Yani sesleri biraz akmalıdır. Dahası, ان ام şeklinde nûn ve lâm harfleri sakın okunduğunda bunların sesleri evvelkilerden, yani lâm ve ‘ayn harflerinden bir miktar ziyadeli (fazla) akar. Yani bunlarda beyniyye sıfatının dışında ğunne sıfatı da vardır. Diğer beyniyye sıfatlı harflerin dışında nûn ve mîm harflerinin sesleri ise genizde akmalıdır. Amma râ harfinin rihvet sıfatlı gibi sesinin kâmil manada akıtılması kendisinde ayrıca tekrîr sıfatı olmasındandır ki râ’da tekrîri icrâ ancak mahrecini sıkıp dil ucu titretmekle olur. Bu durum şiddet sıfatı dışında, ses cereyanının kâmil manada akıtılmasıyla mümkün olur. Tekrîr sıfatının tafsîlâtı da yeri geldiğinde anlatılır.³²⁹

Bu kısımda Münşî’nin, beyniyye sıfatının daha iyi anlaşılabilmesi için rihvet ve şiddet sıfatlarını tafsîlatlandırma ihtiyacı duyduğu anlaşılmaktadır ki devam eden cümleleri şöyledir: “Şiddet ve rihvetten her biri kendi içinde “şedîd-i mehmûse ve şedîd-i mechûre, rihve-i mehmûse ve rihve-i mechûre” diye ikiye ayrılır. Rihve-i mehmûselerde ses ve nefesin akması birlikte olurken, rihve-i mechûrelerde ses ile beraber nefesin üçte biri akar. Sebebi de sesin aktığı yerde doğal olarak nefesin bir kısmının da akması gerektiğidir ki sesi oluşturan şey aslında nefestir. Sehâvî, İbn-i Nâzım (İbnü’l-Cezerî’nin oğlu) ve Aliyyü’l- Kârî, rihveti bu şekilde açıklamışlardır. Rihve-i mechûrde ise nefesin üçte ikisi hapsolur, akmaz. Zira rihve-i mechûrda bir sıfat kuvvet ile bir sıfat zaîf cem oldu. Şu halde zayıf sıfatın rüknu sesken, kuvvetli sıfatın rüknu nefestir. Ses ise nefese galiptir ki ses aktığında nefesin akmasını, ses hapsoldüğünde nefesin hapsolmasını gerektirir. Câberdî ile Aliyyü’l-Kârî’ye göre azcık ses akar, nefes akmaz. Gerek ol cehr-i (cehr), şiddete mukârîn (yakın) olsun gerek rihvete mukârîn olsun demek açık bir yalandır. Zîrâ yukarıda gördüğün gibi cehr şiddete mukârîn olursa nefesi tamamıyla hapseder. Amma rihvete mukârîn olursa nefesin çoğunu hapsedip nefesin üçte birine tesir edemez. Üçte bir kadar nefesi rihvet sıfatında akıtmak sese tabi olmakla mümkün olur. Şedîde-i mehmûse ise sadece ك ve ت harfleridir. Her ne zaman اك ات denilse bu harflerin sesleri evvela tamamen kesilip akmaz. Bu da şiddet sıfatının hakkıdır. Sonunda mahreci kopararak nefes tamamıyla akıtılır. Bu hems sıfatının hakkıdır.”

Müellif bu bölümde bahsi geçen harflerin meydana gelişini zamanın bölünmesine vurgu yaparak örneklendirmektedir. Buna göre şedîde-i mechûrede ses ve nefes tamamen hapsolur. Bunun sebebi kendilerine ait olan iki sıfatında (şiddet ve cehr)

³²⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 27b-28a.

kuvvetli oluşlarıdır. Dolayısıyla şiddet sıfatında sesin tamamının hapsolması, cehr sıfatında ise nefesin tamamının hapsolması gerekir.³³⁰

3.5.15.6. Kalkale (القَلَقْلَة) Sıfatı

Lügatte hareket etmek, ızdırap ve vurmak manalarına gelen kalkale; tahrîk, kımıldatma ve titretme anlamlarında da kullanılmıştır.³³¹ Istılahta kalkale, harfîn telaffuzu esnasında kuvvetli bir ses işitilinceye kadar mahrecin kımıldatılmasıdır (sarsılmasıdır).³³² Bu sıfat grubunun harfleri beş tane olup bunlar (قطب جد) şeklinde terkip edilmişken,³³³ Saçaklızâde'nin terkihi ise (ود بطق) şeklindedir.³³⁴ Bahsi geçen harflere her zaman kalkale sıfatlı harflerdir, demek mümkün değildir. Zira mezkûr harflerin bu sığata sahip olabilmeleri için sakın bir halde kelimenin orta veya son kısmında bulunmaları gerekmektedir.³³⁵ Cehr ve şiddet sıfatı bulunan hemzeyi de kalkale harflerine dâhil eden âlimler vardır.³³⁶ Fakat cumhûrun görüşü bu şekilde değildir.³³⁷ Sebebi ise Mekkî'nin rivayetidir ki o, kalkale sıfatının hemze üzerinde uygulanmasının öğürmeye veya öksürmeye³³⁸ benzediğini söylemiştir. Şuna da değinmek gerekir ki kalkale harfinin sesi okuyan kişinin yanındakilerin işitebileceğinden az olmamalı ve bu harfler şeddeliymiş gibi de okunmamalıdır. Yine harfin sıfatını zayıf yapmamak gerekir ki bu harfe hareke vermeye sebep olabilmektedir.³³⁹

Müellif, kalkale sıfatının açıklamasını üst paragraflarda rihvet sıfatına yapmış olduğu detaylandırmalara bağılı olarak yapmış ve bunu genel tecvîd eserlerindeki sıralamanın aksine ist'ıla sıfatından önce ele almıştır. Ona göre şedîde-i mechûre harflerine (جد)

³³⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 28b-29a-29b.

³³¹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 148; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 210.

³³² Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 148.

³³³ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*, 101; *en-Neşr*, 1/161; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 72.

³³⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 124.

³³⁵ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 110; Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 223-224.

³³⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 92.

³³⁷ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 150.

³³⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 134; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 150; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 92.

³³⁹ Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 66; Kurt, *Kur'an-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 32.

(قطب) harflerine ait iki sıfat da kuvvetlidir ki bu harfler sakın oldukları zaman ses ve nefes akıtılmadığı için sesleri tamamen kaybolur. Dolayısıyla bunların seslerini ortaya çıkarabilmek için hapsedilen sese kuvvet uygulamak gerekir. Uygulanan bu kuvvet esnasında ortaya çıkan zâid sese edâ ehli kalkale demektedir.³⁴⁰

Münşî, yaptığı tanımdan sonra, kâf (ك) ve tâ (ت) harflerini kalkaleden saymanın mümkün olmayacağını vurgulamıştır. Zira bu harflerin söylenişlerinin sonunda zayıf bir ses vardır, bunun sebebi de kendilerinde hems sıfatı özelliği olmasındandır. Dolayısıyla bunlar, kalkale harflerine göre daha yavaş sarsılırlar. Bu durum aralarındaki farkı ortaya koyar. Münşî, bu satırda cümlesine delil olarak kalkalenin lügatteki manasını zikretmiş, kuvvetli şeylerin çıkardıkları sese veya birşeyi kımıldatmaya kalkale denildiğini belirtmiştir.³⁴¹ Münşî'ye göre kalkale, şiddet ve cebr sıfatlarının karışımından oluşmuştur ve bütün sıfatlar içerisinde en kuvvetli olanıdır.³⁴²

Müellif, kalkale harflerinin aslî sıfatlardan olduğunu, bu sebeple asla (harekeli veya sâkin; vakf veya vasl halinde) harften ayrılmadıklarını, harekeli olduklarında kalkale sıfatına ihtiyaç duymadıklarını ancak sakın olduklarında zâtlarının belirebilmesinin kalkale sıfatıyla mümkün olacağını bildirmiştir.³⁴³

Kalkale harfinin sesinin hangi hareke doğrultusunda olacağına da değinen Münşî, vasl halinde mâ kablindeki harfin harekesi doğrultusunda zayıf gizli bir ses çıkacağını, vakf halinde ise harfi şeddelemek gibi olacağını bildirmiş, bu durumun *Mukaddime*'de³⁴⁴ geçen "وبين مقلان ان سكنا وان يكن في الوقف كان ابينا" beytini açıkladığını zikretmiştir.³⁴⁵

Münşî, hemzede hem şiddet hem de cebr sıfatı olmasına rağmen bu harfte kalkale yapmanın hatalı olacağını vurgulamıştır. O, hemzenin kalkalesi durumunda Mekki'nin bahsettiği öğürme sesine benzeyen zor bir sesin oluşacağını oysa hemzenin kolay ve kibarca çıkarılması gereken bir sesi olduğunu bildirmiştir. O, hemzenin vakf durumunda yalnızca iskân-ı mahz ile okunması gerektiği durumda ise mahrece kuvvet

³⁴⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 29b.

³⁴¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 29b-30a.

³⁴² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 30a.

³⁴³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 30a.

³⁴⁴ "Kalkale harfi sakın olduğunda kalkaleyi belirt, şayet kalkale harfi vakf halinde gelirse daha fazla belirt" demektir. Bkz. İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 1-5.

³⁴⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 30a.

vererek sesini ortaya çıkarmanın vacip olduğunun rivâyet edildiğini belirtmiştir ki kalkalesi açık olsa da bu durum değişmez. شيء من شيء من يشاء.³⁴⁶

3.5.15.7. İsti‘lâ (الاستعلاء) Sıfatı

Lügatte yükselmek³⁴⁷ manasına gelirken ıstılahta ise harflerin telaffuz edildiği sırada dilin köküyle birlikte üst damağa kaldırılmasına denir.³⁴⁸ Bu esnada dilin yukarı yönlü hareket ediyor olmasından dolayı ist‘ilâ harfleri kalın okunmaktadır.³⁴⁹ İsti‘lâ sıfatlı harflerin sayısı yedidir. Bunlar (خص ضغط قظ) şeklinde terkip edilmiştir.³⁵⁰ *en-Neşr* adlı eserinde İbnü’l-Cezerî harf sıralamasını farklı tutarak ter kibini (قظ خص ضغط) şeklinde yapmıştır.³⁵¹ Bunlardan sâd (ص), dâd (ض), tâ (ط) ve zâ (ظ) ist‘ilâ sıfatıyla beraber itbâk sıfatına da sahiptirler ki kalınlıkları diğerlerine göre daha dolgun olur.³⁵² Üç harekeyle de kalın okunabilen harfler olması sebebiyle İbnü’l-Cezerî bunlara tefhîm sıfatlı harfler de demiştir.³⁵³ Mekkî’ye göre ist‘ilâ sıfatına sahip en kuvvetli harf ise kâf (ق) harfidir.³⁵⁴

Sıfat hakkında yapılan tanımdan farklı olarak Münşî, sadece ‘ist‘ilâ’ yerine ‘müst‘aliye’ kavramını kullanmıştır. Bunun dışında harflerin adedi, terkîbi, uygulamalarındaki oluşum ve itbâk özelliğine sahip olanları hakkındaki ifadeleri, yukarıdaki bilgilerle hemen hemen aynıdır.³⁵⁵

3.5.15.8. İstifâle (الاستفالة) Sıfatı

³⁴⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 30a-30b.

³⁴⁷ Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 118; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 70; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 206.

³⁴⁸ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 151; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 82; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 70.

³⁴⁹ Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 70.

³⁵⁰ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukîll*, 151; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 118.

³⁵¹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161.

³⁵² Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 71.

³⁵³ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 82.

³⁵⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 124.

³⁵⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 30b.

Sözlükte, aşağıda olmak,³⁵⁶ alçalmak³⁵⁷ anlamlarına gelen istifâle, ıstılâhî olarak harfin telaffuzu esnasında dilin üst damağa yükselmeden ağzın dibinde kalması demektir.³⁵⁸ Bu sığata ‘inhifâd’ da denilmiş, İbn-i Cinnî (ö. 392/1002) gibi bazı âlimler eserlerinde bu isme yer vermişlerdir.³⁵⁹ İsti‘la sıfatının zıddı olması³⁶⁰ gereğı isti‘la harfleri dışında kalan yirmi bir harf istifâle harfleri olarak belirlenmiştir.³⁶¹ Bunlar sırasıyla (ا ب ث ج ح ذ ز س ش ع ف ك ل م ن و ه ي) harfleridir. Fakat bu harflerden hükmü’r-râ kuralına tâbî olan râ (ر) ve lafzatullah kuralına tabi olan lâm (ل) bazı durumlarda kalın, bazı durumlarda ise ince okunabilmektedir. Yani bu iki harfin isti‘ilâ veya istifâle sıfatlı olabilmeleri kurallarına göre şekillenebilmektedir.³⁶²

İstifâle sıfatı başlığı altında müellif, yapılan açıklamalara ek olarak, bu sıfatın zayıf karakterli olduğunu vurgulamış ve istifâle yerine ‘müstef’ile’ kavramını kullanmıştır. Müellif, lâm (ل) ve râ (ر) harfiyle ilgili yapılan açıklamalara ise med harfi olan vâv (و) ve elif (ا)’i de eklemiştir. Ona göre lâm (ل) ve râ (ر)’yla beraber med harfi olan vâv ve elif’in isti‘ilâ veya istifâle sıfatlı olabilmeleri kurala bağıdır. Dolayısıyla bu harflerin durumlarını kendilerinden öncekiler belirler. Bunlar hangi sıfat özelliğine (isti‘ilâ, istifâle) sahipse bu harfler de o sıfat özelliğini taşırlar. Çünkü med harfi olan vâv (و) ve elif (ا) daima sakindirler, bu sebeple mâ kablindeki harfe tâbî olurlar.³⁶³

3.5.15.9. Itbâk (الاطباق) Sıfatı

İnfittâh sıfatının zıddı olan itbâk, lüğatte ulaşmak, uyuşmak, bitişmek, yapışmak gibi anlamlara gelmekteyken,³⁶⁴ ıstılâhî olarak dilin ortasının telaffuz esnasında üst damağa kalkarak üst damağa yapışması anlamına gelmektedir. Itbâk sıfatında dil

³⁵⁶ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 207; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 46.

³⁵⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 85.

³⁵⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 85-86; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 46-47; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 207; Çetin, *Kur’an Okuma Esasları*, 118; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kiraat*, 71.

³⁵⁹ Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî el-Bağdâdî, *Sırru sinâ’ati’l-i’rab*, thk. Hasan Hindâvî, (b.y.y.: ts.), 1/62.

³⁶⁰ Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 207.

³⁶¹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 123-124; el-Vecîh, *el-Kenz fi’l-kırâati’l-‘aşr*, 1/169; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 86.

³⁶² Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 225; Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kiraat*, 71.

³⁶³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 30b-31a.

³⁶⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 152; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 86.

kökünün üst damağa yükselişi ve harfin kalınlığı isti‘la harflerindeki yükseliş ve kalınlıktan daha fazladır.³⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, bu sıfatın ismini ‘müntabika’ ve ‘mütbekâ’ kavramlarıyla da zikretmiştir.³⁶⁶ Arap alfabesi içerisinde ıtbâk sıfatı özelliğini taşıyan harfler (ص ض ط ظ)’dır.³⁶⁷ Müellif, ıtbâk sıfatı hakkında yapılan tanıma ek olarak, bunun kuvvetli sıfatlardan olduğunu belirtmiş, sıfatın ismi hakkında ise ‘mutbak’ kavramını kullanmıştır.³⁶⁸ Bu bağlamda müellif, kısa bir tanım yaptıktan sonra ıtbâk sıfatlı harflerin telaffuzunda dilin kapanma ölçüsü ve sesin kesilmesiyle alakalı harfler arasında bir derecelendirme yapmıştır. Ona göre her ıtbâk sıfatlı harf aslında isti‘la sıfatlıdır; ama her isti‘ilâ sıfatlı harf ıtbâk sıfatlı değildir. Sebebi ise ıtbâk sıfatının isti‘ilâyı gerektiriyor olmasıdır. İtbâk sıfatlı harfler içerisinde telaffuz anında dil kökünün üst damağa kalkması ve sesin kesilmesi ise en çok tâ (ط)’da cereyan etmektedir. Sebebi bu harfin şiddet ve cebr sıfatlı oluşunun yanında mahreç bakımından da ıtbâka en yakın yerde olmasıdır. Bu durum sâd (ص) ve dâd (ض) harfinde orta hallidir. Yani ses ve nefes biraz akıtılır. Bunun sebebi bu harflerin hems ve rihvet sıfatına sahip olmaları ve mahreçlerinin tâ (ط)’nınkinden biraz daha uzakta olmasındandır. Sesin kesilmesinin en az olduğu ıtbâk sıfatlı harf ise zâ (ظ)’dır. Bu harfte sesin kesilmesinin az olması da harfin rihvet sıfatlı ve mahrecinin ıtbâk mahallinden uzakta olmasıdır.³⁶⁹

3.5.15.10. İnfitâh (الانفتاح) Sıfatı

İtbâk sıfatının zıddı olan infitâh, sözlük olarak açılma, ayrılma gibi anlamlara gelmektedir. Istılâhî olarak ise harfin telaffuz edildiği esnada dilin yukarı kalkmaması suretiyle damaktan ayrılması, damağa yapışmamasıdır. Bu uygulamada ses, damak ve dil arasına sıkışmamış olur.³⁷⁰ İtbâk sıfatının zıddı olması gereği bu sıfata sahip olan harflerin dışında kalan yirmi dört harf, infitâh sıfatına sahiptir.³⁷¹ Bunlar, bazı

³⁶⁵ Muhammed Mekî, *Nihâye*, 86; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 152.

³⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161.

³⁶⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/161; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 152; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 208.

³⁶⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 31a.

³⁶⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 31a-31b.

³⁷⁰ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 153; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 208.

³⁷¹ Mekî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 123; el-Vecîh, *el-Kenz fi'l-kirâati'l-'aşr*, 1/169.

kaynaklarda Muhammed Mekkî'nin, "Kim zenginliğe sahip olup zekâtını verirse ona rahmetini içirmesi Allah için bir haktır" diye tercüme ettiği³⁷² "من اخذ وجد سعة فزكا حق" ibaresiyle terkip edilmiştir.³⁷³

Müellif, infitâh sıfatını yapılan tanım paralelinde açıkladıktan sonra infitâh ve istifâle sıfatları arasındaki farka dikkat çekmiştir. Ona göre infitâh sıfatlı bazı harfler istifâle sıfatına sahip olmak zorunda değildir. Çünkü uygulamada her ne kadar dil damaktan ayrılrsa da infitâh sıfatı istifâle sıfatını gerektirmez. Örneğin "غ، خ" harfleri infitâh sıfatlı olsalar da istifâle sıfatına sahip değildir. Bunun aksine istifâle sıfatına sahip olan harfler, infitâh sıfatına da ihtiyaç duyarlar.³⁷⁴

3.5.15.11. Tefhîm (التفحيم) Sıfatı

Tefhîm sıfatının tanımını yapmadan önce şuna değinmek gerekir ki bu sıfat günümüz tecvîd yazarlarının eserlerinin bazılarında sıfât-ı lâzımelerden sayılmış, bazılarında ise sıfât-ı ârızalardan kabul edilmiştir. İbnü'l- Cezerî'ye göre ist'îlâ harflerindeki ist'îlâ sıfatı ve kalınlık (tefhîm), sıfât-ı lâzımelerden sayılmaktadır.³⁷⁵ Münşî de bu doğrultuda tefhîm sıfatını sıfât-ı lâzımelerin arasında işlemiştir.³⁷⁶

Tefhîm, lügatte bir şeyi büyükmek ve kalınlaştırmak anlamlarına gelmektedir.³⁷⁷ Tecvid ıstılahında ise harfın telaffuzu esnasında dil kökünün üst damağa kalkması sebebiyle harfe bir kalınlık gelmesi ve ağzın içinin ses ile dolmasına tefhîm denmektedir.³⁷⁸

Tefhîm harfleri:³⁷⁹

- a) İst'îlâ harflerinin tamamı. (خص ضغط قط.)

³⁷² Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

³⁷³ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77; Çetin, *Kur'an Okuma Esasları*, 119.

³⁷⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 31b.

³⁷⁵ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 75.

³⁷⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 31b.

³⁷⁷ Kadir Güneş, "Tefhîm", *el-Mu'cemü'l-'Arabî/Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Mektep Yayınları, 2014), 880.

³⁷⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 149; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 77.

³⁷⁹ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimeti'l-Cezerî*, 1-5; Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 75.

- b) Kalın harflerden sonra med harfi olarak gelen vâv ve eliftir. Örnek; (خاسرون، اصاب، قال).
- c) Fetha veya damme harekeden sonra gelen Lafza-i Celâl'in lâmi. (الله)
- d) Kalın okunması gereken yerde kalın okunan râ. (رُسلًا، فراشا) gibi.

Tefhîm sıfatı hakkında eserinde 'müfahham' kavramını kullanan Münşî'nin tanımı da hemen hemen aynıdır. Kendisi, tarif yaptıktan sonra tefhîmin güçlü bir sıfat olduğunu vurgulayarak, ist'îlâ harflerinin yedi, kalın okundukları durumlarda râ ve lafzatullâh lâminin iki, hepsinin toplamının da dokuz harf olduğunu belirterek tefhîm harflerinin sayısı hakkında basit matematiksel bir anlatım tercih etmiştir. Fakat o, med harfi olan vâv ve elife değinmemiştir.³⁸⁰ Münşî, bu konu hakkında daha sonra detaylı bilgi vereceğini belirttiikten sonra İbnü'l-Cezerî'nin tefhîm harfleri hakkında yapmış olduğu derecelendirmenin anlatımına geçmiştir.³⁸¹

İbnü'l-Cezerî'ye göre tefhîm harflerinin kalınlığı kendi aralarında beş derecedir.

1. Hepsî içerisinde en üstünü elifli fethanın tefhîmidir.³⁸² (طال، قال، ران)
2. Elifli fethanın tefhîminin biraz düşüğü, elifsiz fethanın tefhîmidir.³⁸³ (خرقها)
3. Elifsiz fethanın bir alt derecesi, mazmûmun tefhîmidir.³⁸⁴ (نمارق)
4. Mazmûmun tefhîminin bir alt derecesi, sâkinin tefhîmidir.³⁸⁵ (ذرنى، اغنى)
5. Sakinin tefhîminin bir alt derecesi de meksûrun tefhîmidir. Bu hal, murakkiklerin tefhîmine karîbdır.³⁸⁶ (صراط مستقيم، ختامه)

³⁸⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 31b-32a.

³⁸¹ Münşî'ye göre İbnü'l-Cezerî, tefhîmi beş mertebeye ayırmıştır. Bkz. Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 32a.

³⁸² Münşî'nin bu madde için vermiş olduğu örneklerden "elifli fethanın tefhîmi" cümlesiyle kalın harflerden sonra gelen med harfi olan elifin kastedildiği anlaşılmaktadır.

³⁸³ Bu maddede zikrettiği örnekten, "elifsiz fethanın tefhîmi" ifadesiyle ince harften sonra gelen med harfi olan elifin kastedildiği anlaşılmaktadır.

³⁸⁴ Bu maddede zikrettiği örnekten, "mazmûmun tefhîmi" ifadesiyle kalın harflerdeki ötre harekenin sesinin kastedildiği anlaşılmaktadır.

³⁸⁵ Bu maddede zikrettiği örneklerden, "sakinin tefhîmi" ifadesiyle kalın harflerin sakin hallerindeki tefhimin kastedildiği anlaşılmaktadır.

³⁸⁶ Bu maddede zikrettiği örneklerden, "meksûrun tefhîmi" ifadesiyle esre harekeli kalın harflerin kastedildiği ve bunların ince harflerin tekikine yakın olduğu anlaşılmaktadır.

Tefhîm hakkında İbnü'l-Cezerî'nin derecelendirmesini zikrettikten sonra müellif, bu konuda kendi görüşlerini kaleme almıştır. Ona göre ist'îlâsı fazla olan harfin tefhîmi de fazladır. Bunun sebebi tefhîm sıfatının ist'îlâ sıfatına tâbî oluşudur.

- Kâf (ق) harfinin tefhîmi ğayn (غ) ve hâ (خ)'nın tefhîminden fazladır. Çünkü ist'îlâsı onlara göre fazladır. Bu ikisi, yani ğayn (غ) ve hâ (خ) ise ist'îlâ ve tefhîm husunda eşittirler.
- Itbâk sıfatlı harflerin tefhîmi de yalnızca ist'îlâ sıfatı harflerden fazladır. Zira itbâk sıfatı iki yönlüdür; birinde dilin ortası üst damağa yükselir, birinde de dilin kökü üst damağa yükselir. Bu sebeple onda iki kat tefhîm vardır.
- Itbâk sıfatlı harfler arasında da tâ (ط), diğerlerine göre daha fazla tefhîme sahiptir. Bunun sebebi de tâ (ط)'nın sıfatlarının hepsinin kuvvetli sıfatlardan olmasıdır. Bu durum tâ (ط)'nın, bütün harfler içerisinde en kuvvetlisi olduğunu da göstermektedir.³⁸⁷

3.5.15.12. Terkîk (İnce) (الترقيق) Sıfatı

Tefhîm sıfatının zıddı olan terkîk, lügatte zayıflatmak, inceltmek ve yumuşak kalpli olmak gibi manalara gelmektedir.³⁸⁸ Tecvîd ıstılahında ise harfin telaffuzu esnasında dil kökünü üst çeneye kaldırmayarak aşağıda tutmak böylece harfin zatına bir yumuşaklık (incelik) getirmektir. Kısaca ağzın içini sesle doldurmamaktan ibarettir.³⁸⁹ Bu özelliğe sahip olan harfler maddelerle sıralanmıştır. Bunlar tefhîm sıfatı taşıyanların dışındakilerdir.

Terkîk harfleri:³⁹⁰

- a) İst'îlâ harfleri dışında kalan yirmi bir harf. (ا ب ت ث ج ح د ذ ر ز س ش ع ف ك ل م ن و ه ي)
- b) İnce harflerden sonra gelen ve med harfî olan vâv (و), yâ (ي), elif (ا). (ماكان، قلوبهم، فيه)
- c) Mâ kablinde esre hareke bulunan Lafza-i Celâl'in lâmi. (في سبيل الله)

³⁸⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 32a.

³⁸⁸ Güneş, "Terkîk", *el-Mu'cemü'l-'Arabî*, 495.

³⁸⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 77; Muhammed Mekki, *Nihâye*, 149.

³⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 1-5; Kurt, *Kurân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 33.

d) İnce okunması gereken durumda bulunan râ (ر). (رجالا، قدير)

Kırâat kaideleri hükmünce tefhîm sıfatlı harflerin kalın, terkîk sıfatlı harflerin ince okunması vâciptir.³⁹¹

Müellifin terkîk hakkındaki ifadeleri yapılan tanımı desteklemektedir. Buna ek olarak o, terkîk harfleri için ‘murakkaka’ kavramını kullanmış,³⁹² tanım yaptıktan sonra ise tefhîm ve terkîk arasındaki farklara değinmiştir. Ona göre med harfi olan vâv (و) ve elif (ا)’ın, tefhîm veya terkîk sıfatına sahip olabilmelerini kendilerinden önceki harf belirlemektedir. Fakat yâ (ي) harfinin durumu böyle değildir. Bu harf med harfi olsun ya da olmasın hiçbir harfe tabi olmadan daima şiddetli bir terkîk ile okunur. (قيل، في) gibi. Özellikle (خير، غير) gibi kelimelerde yâ (ي) harfinin terkîkine gayet ihtimam gereklidir. Şayet ihtimam gösterilmezse tefhîm sıfatlı harf terkîk sıfatlı harfi kendisine çekerek kalın okutur, yani ona galip gelir. Terkîk sıfatını telaffuz etmek için aşağıda kalan dil kökünü birden tefhîm için yukarı kaldırmak zor olacağından dil, ikisini de tek cihetten amel etmek isteyecek ve tefhîmi tercih edecektir. Şöyle ki يغشى , يخشى gibi kelimelerdeki yâ (ي) ve şîn (ش) harflerini terkîk ile okumak vacip iken kimileri bunları kalın okurlar. Ayrıca احطت , حصص ve اعطى الله , يا صاحب اقررتم kelimelerinin hemzelerini; ولا على الله , وليتلف kelimesindeki ikinci lââm (ل) ve مرض من مرض kelimesindeki mîm (م) ve dâl (د) ve مصدر kelimesindeki yâ (ي) ve bâ (ب) kelimelerindeki bâ (ب) ve برق (م) kelimelerinde ise birinci lââm (ل) ve مخمصة kelimesindeki ikinci lââm (ل) ve مرض من مرض kelimesindeki mîm (م) ve dâl (د) ve مصدر kelimesindeki yâ (ي) ve bâ (ب) kelimelerindeki bâ (ب) ve برق (م) kelimelerinde ise yalnız (د) ve نصر الله ve ناصرك kelimelerindeki nûn (ن) ve الفضل kelimesinin fâ (ف) ve مطلع kelimesindeki mîm (م) ve lââm (ل) ve bunlara benzer kelimelerdeki terkîk sıfatlı harfleri ince okumak vacip iken bunların hepsini kalın okurlar.³⁹³

Münşî, aslî harflerin terkîkinde yapılan hataları örneklendirdikten sonra med harfi olan vâv ve elif’in terkîki hakkında uyarılarda bulunmuştur. Bu harfler terkîk sıfatlı harflerden sonra bulunduklarında terkîk sıfatlarının hakkıyla belirebilmesi için öncelikle kendilerinden önceki harfin terkîkini hakkıyla yapıp, uzatma ölçüsü ne kadar

³⁹¹ Bu şer’î bir hüküm olmayıp, kırâat imamlarının nakillerini ifade eden bir hükümdür.

³⁹² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 32b.

³⁹³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 32b-33a.

İsmât sıfatının harfin yapısıyla bir ilişkisi yoktur. Kelime oluşumunda telaffuzu zor olan harflerin belirlenmesi ve bunların yanyana gelerek zorluk oluşturmalarını önlemek amacıyla kelime yapısıyla ilişkilendirilmektedir. Şöyle ki bu sığata sahip harflerin telaffuzundaki zorluk sebebiyle dört, beş, altı harfli (rubâî, humâsî, südasî) kelimelerde bu harflerin yan yana gelmesine mâni olunmuştur. İsmât sıfatlı harflerin telaffuzundaki güçlüğü önlemek için Arap dilindeki kelimeler izlâk sıfatlı harflerle beraber bulunurlar. Bu durumda izlâk harfleri, ısmât harflerindeki ağırlığı giderip, çok harfli kelimelerin telaffuzunda hafiflik temin ederler. İzlâk harflerinin dışında kalan yirmi iki harf (ا ت ث ج ح خ د ذ ز س ش ص ض ط ظ ع غ ق ك و ه ي) ise ısmât sıfatını hâizdir.³⁹⁹

Münşî, ısmât⁴⁰⁰ sıfatını yapılan tanım paralelinde açıkladıktan sonra kimilerinin, (عسجد، عسوس) gibi kelimelerin ısmât sıfatı kuralına uymadığı yönündeki eleştirilerine cevap vermiştir. O, bu kelimelerin Arapça olmadığını, mu‘arrib⁴⁰¹ kelimelerden olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰²

Genel olarak ısmât harfleri tanıtılırken “izlâk harflerinin dışındaki harflerdir” ifadesi kullanılmaktayken; Münşî, bu ifadeye “med harfleri dışındakiler” cümlesini de eklemiştir. Buna sebep olarak o, med harfleri yalnız mâ kablilerindeki harfin harekesiyle okunabildikleri için bunların izlâk veya ısmât diye vasıflanamayacaklarını göstermiştir.⁴⁰³

3.5.15.15. Safır (الصفر) Sıfatı

Lügatte kuş türü hayvanların çıkardığı ısığa benzeyen seslere denir.⁴⁰⁴ İstilahta harflerin telaffuzu esnasında kuvvetli ve keskin bir ısıklık sesinin çıkması olarak tarif edilir. Safır harfleri zây (ز), sîn (س) ve sâd (ص)’dır.⁴⁰⁵

³⁹⁹ Kurt, *Kur’ân-ı Kerim’i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 31; Karakılıç, *Tecvid İlmi*, 61.

⁴⁰⁰ Münşî, bu sığata sahip harfler için ‘musmete’ kavramını kullanmıştır. Bkz. Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 34a.

⁴⁰¹ Mu‘arrib, sonradan Arapça’ya dâhil edilen yabancı kökenli kelimeler için kullanılan bir kavramdır. Bkz. Hüseyin Elmalı, “el-Muarreb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2020), 30/325-326.

⁴⁰² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 33b.

⁴⁰³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 33b-34a.

⁴⁰⁴ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 157; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 89.

⁴⁰⁵ İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 101; Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri‘âye*, 124.

Safirle ilgili tanımlamalar “ıslık” kavramı etrafında şekillendirilmiş olup birbirine yakın tanımlamalardır.⁴⁰⁶ Muhammed Mekki, sıfatın, safir harflerine eşlik ederek telaffuz esnasında dudaklar arasından zâid ses olarak belirdiğini açıklamıştır.⁴⁰⁷

Sâfir sıfatı hakkında Müellif tanım olarak farklı bir şey söylememiş fakat sıfatın harfleri hakkında bazı ayrıntılar not etmiştir. Mesela, sîn (س) harfi, tefeşşî sıfatı taşımayan fakat rihvet ve hems sıfatı taşıyan harflere göre sâfir sıfatı özelliğiyle daha kuvvetliken, sâfir sıfatının dışındaki bütün sıfatlarda kuvvet seviyesi aynıdır. Örnek olarak, sîn (س) harfi, bu sıfatla sâ-i müsellese (ث)’den kuvvetliken, şîn-i müsellese (ش)’den kuvvetli değildir. Çünkü şîn (ش)’daki tefeşşî sıfatı sîn (س)’dekinden daha kuvvetlidir. Aynı şekilde sâd (ص)’daki itbâk sıfatı sîn (س)’deki safir sıfatından kuvvetlidir. Zây (ز)’ın da diğer⁴⁰⁸ rihvet ve cehr sıfatlı harflere nazaran kuvvetli olması safir sıfatıyla olurken sîn (س) harfinden kuvvetli oluşu cehr sıfatıyla mümkündür.

Yukarıdaki açıklamalarının ardından Münşî, harflerin sıfat özellikleriyle birbirlerine karşı kuvvet derecelerinin şekillenmesiyle ilgili özet mâhiyetinde açıklamalara yer vermiştir. Kendisinde bulunan sıfatların güçlü oluşuyla diğer harflere göre en kuvvetli harf, tâ-i mühmele (ط)’dir. Zira onda zayıf sıfat yoktur, onun bütün sıfatları kuvvetlidir. Bu sebeple ondan ekvâ (daha kuvvetli) hiçbir harf yoktur. Tâ (ط)’nın dışındaki harflerin birbirlerine karşı kuvvetliliği ise çoğunlukla izâfidir. Şöyle ki bir harfin başka harfe göre kuvvetli oluşu, başka sıfatlarda ortaklığı bulunup, kuvvet sıfatıyla farklılığı bulunan harfe nazar edilerek ölçülür. Mesela, hâ (ح)’nın kuvvetliliği hâ (ه)’ya nazar edilerek ölçülür.⁴⁰⁹

3.5.15.16. Lîn (اللين) Sıfatı

Lîn, yumuşak olmak demektir. Uygulama olarak, fetha harekeli harften sonra gelen ve sakin olan vâv ile yâ harflerini dile zorluk vermeksizin, zahmetsiz olarak okumaktır. Bu harflerin ‘lîn’ sıfatına sahip olabilmeleri için mâ kablerinde fetha harekeli bir harfin bulunması şarttır.⁴¹⁰

⁴⁰⁶ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 157.

⁴⁰⁷ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 89.

⁴⁰⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 34a

⁴⁰⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 34a.

⁴¹⁰ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 45; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 213.

Lîn harfleri bazı durumlarda med sebebi olabilmektedirler. Harf-i lîn olma özelliklerine sahip olmalarının ardından sükûn gelirse bu harfler med sebebi olurlar. Bu medde medd-i lîn de denir. Bu hal şöyle de açıklanabilir; harf-i lînden sonra sükûn (ârizî veya lâzımî) gelirse medd-i lîn olur.

Bu meddin hükmü câizdir ve iki kısımda incelenir.⁴¹¹

- 1) Medd-i lîndeki sükûn, ârizî sükûn olursa (vakf halinde var olan, vasl halinde yok olan); medd-i ârizînin hükmü gibidir.⁴¹² Yani son harfin harekesi üstün ise üç vecih⁴¹³ (tûl 3 elif, tevassut 2 elif, kasr 1 elif), esre ise dört vecih (tûl 3 elif, tevassut 2 elif, kasr 1 elif, kasr ile revm⁴¹⁴ 1 elif), ötre ise yedi vecih (tûl 3 elif, tevassut 2 elif, kasr 1 elif, kasr ile revm 1 elif, tûlla işmâm⁴¹⁵ 3 elif, tevassutla işmâm 2 elif, kasr ile işmâm 1 elif, kasr ile revm 1 elif) câizdir.
- 2) Medd-i lîndeki sükûn, lâzımî sükûn olursa, tûl ve tevassut olmak üzere iki vecih câizdir. Tûlun ölçüsü 3 elif, tevassutun ölçüsü ise 2 eliftir. (كهيعص),⁴¹⁶⁴¹⁷ (عسق) kelimelerindeki ‘ayn (ع) harfleri medd-i lîndir ve iki vecih okumak câizdir.

Harf-i med (med harfleri) ile lîn harfleri arasında uygulama farkı bulunmaktadır. Diğer med harfleri kendisinden önceki harfin harekesi meylinde kendisinden önceki harfi uzatırken, lîn harfinde uzatılma işi bizzat harfin üzerinde gerçekleştirilmektedir. Lîn harfinden sonra lâzımî sükûn bulunduğu kasr (1 elif) vechinin olmaması da uzatma işleminin lîn harfi üzerinde yapılmasına (tabîi meddin bulunmamasına) bağlanmaktadır.⁴¹⁸

⁴¹¹ Medd-i lîn bahsinin detaylı bilgisi için bkz. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 348; Muhammed Emin Molla Efendi, *Umdetü'l-hullân fî idâh-i Zübde'ti'l-'irfân*, (İstanbul: 1287), 304.

⁴¹² Medd-i lînde, medd-i ârizâ göre med miktarları bir mertebe düşüktür. Bkz. Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 44.

⁴¹³ Vecih, imam, râvî ve râvînin râvîsi dışında okuyucunun rivâyet edilen seçeneklerden biriyle okumayı tercih etmesidir. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 178.

⁴¹⁴ Revî, harekeyi hafif bir ses ile (hareke sesinin üçte biri) okumaktır. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 137.

⁴¹⁵ İşmâm, zamme harekeye işaret etmek için sükûndan sonra dudakları ötre pozisyonuna götürmektir. Bkz. Temel, *Kırâat ve Tecvîd Istılahları*, 97.

⁴¹⁶ Meryem, 19/1.

⁴¹⁷ Şûra, 42/1.

⁴¹⁸ Kurt, *Kur'ân-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 44.

Eserinde sıfat hakkında ‘lîniyye’ ve ‘leyyin’ kavramını kullanan Münşî’nin tanımı aynıdır. Tariften sonra lîn harfleri için (ويل، يوم، عليهم، بين، ايديهم) kelimelerini örnek vermiştir. Med ölçüleri hususunda da tanımın paralelinde ifadelere yer veren müellif de kasr vechinin câiz olmamasının sebebini medd-i lînde tabîi meddin olmayışına bağlamaktadır.⁴¹⁹

3.4.15.17. İnhirâf (الانحراف) Sıfatı

İnhirâf, lügatte “meyletmeye, bir yöne eğilmeye” denir. Tecvîd ıstılahında ise bu sıfatın harflerini telaffuz ederken dilin yukarıya meyletmesine denir. İnhirâf sıfatlı harfler lâm (ل) ve râ (ر)’dır.⁴²⁰ Bunlardan lâm (ل)’da dil ucu dilin önden aşağısına doğru, râ (ر)’da dilin gerisine doğru kıvrılmaktadır.⁴²¹ Münşî, inhirâf sıfatının tanımıyla alakalı farklı bir konuya değinmemiştir. Bununla beraber o, inhirâf sıfatlı harflerin ismi için ‘munharif’ kavramını kullanmıştır.⁴²²

3.5.15.18. Tekrîr (التكرير) Sıfatı

Lügatte bir şeyi tekrarlamaya denir.⁴²³ İstılâhî anlamı ise harfin telaffuzu esnasında çok fazla olmamak kaydıyla dil ucunda titreme meydana gelmesidir.⁴²⁴ Bu sıfat, kendisini (tekrîri) kabul edebilmesi nedeniyle sadece râ (ر)’ya mahsustur.⁴²⁵ Ancak bu sıfat tekrîr (tekrar etmek) ismini almakla beraber uygulamada amaç, râ (ر)’da tekrara düşülmesini engellemektir.⁴²⁶ Bu bağlamda okuyucu bu sıfatı harf şeddeliyken korumaya dikkat etmeli⁴²⁷ dilin tekrar tekrar titremesi suretiyle oluşacak garip sesi ortaya çıkarmamalıdır.⁴²⁸ Saçaklızâde’ye göre ise tekrardan kaçmakla ilgili uyarılar, titremenin tamamen kaybolması anlamına gelememektedir. Böyle bir uygulamada harf

⁴¹⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 34b-35a.

⁴²⁰ Saçaklızâde, *Cühdü’l-mukıll*, 87; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 45; Karaçam, *Kur’ân-ı Kerîm’in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 218.

⁴²¹ Pakdîl, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 73.

⁴²² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 35a.

⁴²³ Aliyyü’l-Kârî, *el-Minehu’l-fikriyye*, 108.

⁴²⁴ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

⁴²⁵ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 130; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 105.

⁴²⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

⁴²⁷ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri’âye*, 131; İbnü’l-Cezerî, *et-Temhîd*, 106.

⁴²⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94.

şiddet sıfatıyla telaffuz edilmiş olur.⁴²⁹ İbnü'l-Cezerî ise râ (ر) 'nın şeddeli durumundaki okunuşuyla ilgili şöyle demiştir: "واخف تكريرا اذا تشددوا", yani râ şeddeliyken tekrîr sıfatını hafif, gizli yap.⁴³⁰

Müellif, esesinde tekrire genişçe bir yer ayırmıştır. Ona göre tekrar, anlam olarak birşeyi bir kez ya da daha fazla geri götürmektir. Uygulamada ise dilin ucuna yakın yerinin arka yüzünü damağa sıkıca bastırarak dili titrer gibi yapmaktır. Bu kısımdan sonra müellif, tekrîrin ihmali ya da abartılması durumunun sıkıntılarından bahsetmiştir. Buna göre tekrîr kuvvetli bir sıfat olup râ (ر) 'ya mahsustur. İsmi ise "mükerrere"dir. Yine tekrîr, râ (ر) 'dan asla ayrılmaz. Bunun için râ (ر) 'nın belirmesi gerçek manada titremesine bağlıdır. Aksi halde ses tâ (ط) gibi belirir. Tabii bununla birlikte tekrîri çokça belli etmek hatalı olur ki onu güzelce yapmak vâciptir. İkisinin ortasını bulmak ise dilin uç kısmına yakın yerinin arka yüzünü⁴³¹ üst damağa muhkem şekilde yapıştırıp sürçtürmekle mümkün olur. Kârîye bunu uygulamak vâciptir. Zîra kârî, dilin ucunu damağa gevşek tutarak dili titretmeye çalışırsa şeddesiz râ (ر) 'dan iki tane, şeddeliden ise dört hatta daha fazla râ (ر) getirmiş olur.⁴³²

Tekrîrin nasıl olmasıyla ilgili bilgi verdikten sonra Münşî, İmâm Ca'berî ve diğer kırâat âlimlerinin bazı sözlerine yer vermiştir. Onun konuyla ilgili cümleleri şöyledir. "İmâm Ca'berî ve diğerleri dedi ki râ (ر) 'yı tekrîr (abartmak) lahndir. Bunu öğrenmek ise vâciptir. Bu hal tekrîrden kaçınmak içindir, yoksa amel etmek için değildir. Sihri ondan korunmak için öğrenmenin vâcip olduğu gibi."⁴³³ Münşî, çeşitli âlimlerin görüşlerine yer verdikten sonra kendi düşüncelerine devam etmiştir. Buna göre "râ (ر) harfi mükerreredir" denilirse, şunu bilmeli ki bu cümle râ'daki tekrîri izhâr etmek lahndir manasındadır. Oysaki tekrîrin özünde fazlaca abartmaktan kaçmak vardır. Bu durumda "tamamıyla tekrîri yok etmek, tamamıyla izhâr tekrîriyle muttasıftır" demek yanlıştır. Çünkü âlimler asıl tekrîrde (titretme) tekrîri abartmamak gerektiğini söyledikleri gibi, hatalı olan tekrîri tamamen yok etme fiilinden de sakınmak

⁴²⁹ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 157; Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 94-95.

⁴³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 1-5.

⁴³¹ "Dilin arka yüzünü üst damağa değdirmek" ifadesinden dilin geriye doğru kıvrılarak meyletmesi anlaşılmaktadır.

⁴³² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 35a.

⁴³³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 35a.

gerektiğini söylerler. Bu söylenenlerden gâfil olanlar Nâzım'ın “onun tekrarı lahndır” sözlerinden şaşır, tekrîrin ne olduğunu bilmeyip asıl tekrîri ızhâr-ı tekrîr (tekrîri terketmek) sanarak (الرحمن، الرحيم) gibileri (اروحن، اروحم) diye okurlar. Yalnız olan râ (ر) 'ları (şeddesiz) da mesela (الكر) gibileri (الكر) şeklinde okurlar. Bunun sebebi dillerinin ucunu damağa sıkıştırmayıp gevşek bırakmalarıdır. İzhâr-ı tekrîr dediğim budur. Bu bölümde Müellif, böyle davrananlar için eleştiride bulunarak onların şeyhlerini taklid ettiklerini ve istidlâl⁴³⁴ derecesine ulaşamadıklarını söylemiştir.⁴³⁵

Münşî, konuyu, şeddeli râ (ر) hakkındaki düşüncelerine yer vererek bitirmiştir. O, bu hususta “en kuvvetli şeddeli harf, şeddeli râ (ر) 'nın ta kendisidir” manasındaki اقوى (ar-ı kuvvetli şeddeli harf, şeddeli râ (ر) 'nın ta kendisidir) ibareye yer vermiştir. Şu halde râ (ر) şeddesiz olsa da şeddeli râ (ر) gibi telaffuz edilmelidir. Zîra bu harfin tekrîrini hem gizlemek (abartmamak) hem de izhâr (yok etmek) edip yok etmemek gerekir. Bu da harfin mahrecini sıkıp, harfî şeddeli gibi okumakla mümkün olur.⁴³⁶

3.5.15.19. İstîtâle (الاستطالة) Sıfatı

İstîtâle “uzamak” demektir.⁴³⁷ Istilahta ise dâd (ض) 'ın telaffuzu esnasında, dil kenarının üst azı dişlerinden lâm (ل) harfinin mahrecine kadar uzamasına denir.⁴³⁸ Bu esnada seste bir uzama meydana gelmektedir. Yalnız dâd harfine mahsus olan istîtâle, bu harfî kendisiyle benzeştiği zâ (ظ) 'dan ayırmaktadır. Şayet bu sıfat zâ harfinde de olsaydı ikisini birbirinden ayırmak mümkün olmazdı.⁴³⁹

Dâd (ض) harfî Türkçe'de bulunmayan bir harf olup, Kur'ân harfleri içerisinde telaffuzu hususunda en çok ihtilaf yaşanan harftir.⁴⁴⁰ Bu ihtilaf o kadar yaygındır ki aynı bölgede Kurân ilmiyle uğraşan kârîlerde bile farklı telaffuzlar duyulabilmektedir.

⁴³⁴ İstidlâl, “yol gösterme ve rehberlik etmek” anlamındadır. Bkz. Abdulkuddüs Bingöl, “İstidlâl”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul, 2001), 23/323.

⁴³⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 35b.

⁴³⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 35b.

⁴³⁷ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 96.

⁴³⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 134; İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 107.

⁴³⁹ Kurt, *Kurân-ı Kerîm 'i Okuma Kâideleri/Tecvid*, 32.

⁴⁴⁰ Dâd harfine dair daha önceleri süregelen tartışmalar, Farşîlârla Türkler'in Müslüman olmaları sonucunda daha da artmıştır. Bu tartışmalar daha ziyade bu harfin çıkarılmasına yöneliktir. Konuyla ilgili bkz. Ahmet Gökdemir, “Osmanlı'da Dâd Harfî Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri”, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2017), 245-257.

Bu ihtilafın çıkış noktası, harfin mahreç ve sıfatıyla alakalı kaynaklarda bir ihtilaf oluşu değil, okuyucunun tam bir bilgiye sahip olmadan almış olduğu ta'lim eğitimidir.⁴⁴¹

Harfin mahreç bölgesi “mahreçler” başlığında işlenmişti. Mahreç bölgesinin hatırlanması açısından kısaca İbnü'l-Cezerî'nin, dâd harfîyle alakalı *Mukaddime*'deki beyti aşağıda verilmiştir.

"والضاد من حافظه اذ وليا لا ضراس من ايسر او يمناه" ⁴⁴²

Metin “Dâd (ض) harfî dilin yanı ve azı dişlere temas ettirilerek, dilin sağ veya sol tarafından çıkarılır” anlamındadır.⁴⁴³ Daha geniş bir açıklama yapmak gerekirse dâd harfinin çıkarılışı şöyledir:

Dilin sol veya sağ veya her iki yanı üst azı dişlere hafifçe değdirilir. Bu esnada dilin kökü ve ortası damağa yükselir. Dilin ucu ise serbesttir. Dil kenarı ile azı dişler arasından zâ (ظ) olmayan bir ses çıkar ki bu ses dâd (ض)'a ait olup kalın, uğultulu ve yumuşaktır. Bazıları dâd harfini ön üst dişlerin dibinden çıkarıp tâ harfi gibi okurlar ki bu yanlıştır. Şayet öyle olsaydı bu iki harfin mütecânis olması gerekirdi. Dolayısıyla biri diğerine idgâm edilirdi. Hâlbuki böyle olmuyor, (فمن اضطر) ifadesinde olduğu gibi bunları izhâr edilerek okunuyor.⁴⁴⁴ Yine dâd (ض) sakın olduğunda sanki tâ (ط) harfiymiş gibi (اُط) demek suretiyle kalkale yapmak da hatalı bir uygulamadır. Çünkü bu kalkale sıfatına sahip bir harf değildir.⁴⁴⁵ Bu harfin hakkıyla telaffuzu pratikte, ehil olan bir hocanın ağzından eğitim almakla mümkündür.

Münşî; istitâleyi, bu harfî söylerken harfin sesi nevâcizin beraberli olan dil kenarından davâhinin tamamı olan dil kenarına varıncaya kadar, yani beş üst adrâs ile beraberli olan dil kenarı arasında sesi akıtmaktır, şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu kuvvetli sıfatlardandır. Harfî yalnızca “dâd-ı mu‘ceme” (ض)'dir. Mahrecinin tamamına dek

⁴⁴¹ Pakdîl, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 94.

⁴⁴² İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 1-5.

⁴⁴³ Pakdîl, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 94.

⁴⁴⁴ Kurt, *Kurân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*, 28.

⁴⁴⁵ Pakdîl, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 94.

sesi üzere ziyade edilir. Daha fazla uzamaz. Nasıl ki kılıç kınını geçmez, ses de mahrecini geçmez. Harfin ismi ise “müstetile”dir.⁴⁴⁶

Bu harfin istitâle sıfatıyla kavî olması, istitâle sıfatının dışında olan bütün sıfatlarda ortaklığı bulunan harfe nazar edilerek ölçülür. Bu hususta kıyaslama yapılacak harf ise “zâ-i mü‘ceme” (ظ)’dir. Şuna benzer ki sâd (ص)’ın ıtbâk ile kavî olması ancak sîn (س)’e göredir. Yine tâ (ط) ile zâ (ظ), sâd (ص)’dan ekvâdır. Zirâ sâd (ص)’da hems bulunurken, diğerlerinde hem şiddet hem de cehr sıfatı bulunmaktadır.⁴⁴⁷

Konunun son bölümünde Münşî, bazı âlimlerin sözlerine şu şekilde yer vermiştir: “Ebû Hayyân *Teshîl Şerhi*’nde, Şeyh Râzî *Şâfiye Şerhi*’nde ve Hâfız Ebû Şâme ile İmâm Ca‘berî *Şâtîbî* şerhlerinde derler ki (ض، ظ، ذ، ز) bu dört harf mu‘cemelerdir. Bunlarda üfürük sesine benzeyen bir fişilti vardır ki ona ‘nefh’ derler. Yine Ca‘berî dedi ki nefh sıfatı kaviyyedendir.”⁴⁴⁸

3.5.15.20. Tefeşşî (التفشي) Sıfatı

Tefeşşî, lügatte yayılma ve çoğalma anlamlarına gelmektedir.⁴⁴⁹ İstilah anlamı ise harfin telaffuzu esnasında sesi, zâ (ظ)’nın mahrecine kadar damak ile dil arasında yaymaktır.⁴⁵⁰ Bu sıfat şîn (ش) harfine mahsustur.⁴⁵¹

Müellif, tefeşşî sıfatının lügat tanımını aynı şekilde yaparken, terim anlamı tarifinde rüzgar sesinden bahsetmektedir. Ona göre (ش) harfini söylerken vasad-ı lisân (dilin ortası) ile hanek-i âla (üst çene) arasında çok rüzgar sesi peydah olup, ağız içine dağılıp, zâ (ظ)’nın mahrecine kadar uzar.⁴⁵²

İstitâle ile tefeşşî sıfatlarının lügat ve terim manalarının benzeştiğini dile getiren müellif, şu ifadelere yer vermiştir: Tefeşşî ıstılâhı ile istitâle lügaviyyesi birbiriyle benzeşir. İstitâle-i ıstılâhî ise tefeşşî-i lügaviyyesiyle benzeşir. Şîn harfine mahsûs

⁴⁴⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 36b-37a.

⁴⁴⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 37a.

⁴⁴⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 37a.

⁴⁴⁹ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 95.

⁴⁵⁰ el-Vecîh, *el-Kenz fi'l-kirââti'l-'aşr*, 1/171; Mekki b. Ebî Tâlib, *er-Ri'âye*, 134-135.

⁴⁵¹ Muhammed Mekki, *Nihâye*, 95.

⁴⁵² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 37a.

kuvvetli sıfat olan sıfatın ismi “mütefeşşî”dir. Bu sıfatın kuvveti itbâk ve safîr sıfatı olmayan rihve-i mehmûselerle ölçülür.⁴⁵³

Münşî, eserinde konu hakkında kendi düşüncelerini belirttikten sonra tefeşşî sıfatının sadece şîn harfinde değil başka harflerde de bulunduğu görüşünde olan âlimleri de zikretmiştir. Şöyle ki nâzım *Temhîd*’inde ve *Neşr*’inde, Mekkî *Riâye*’sinde Ca‘berî de *Şâtıbiyye Şerhi*’nde zikrettiler. Bazı ulemâ (مِيم، شين، فاء، راء، ثاء مثلاً، صاد، سين، ضاد)، zikredilen sekiz harfte tefeşşî sıfatı bulunmaktadır. Onlar, buna, mîm (م)’in ğunneli oluşunu, şîn (ش) ve sâd (ص)’ın yayılmasını, fâ (ف)’nin teeffüflü oluşunu, râ (ر)’nin tekrîrli oluşunu, sâd (ص) ile sîn (س)’in safîrli oluşunu, dâd (ض)’ın istitâleli oluşunu sebep gösterdiler. Lakin nâzım *Temhîd*’inde bunların üçüne itiraz ederek dedi ki “Kim mîm (م)’i ğunneden dolayı tefeşşîli saydıysa o vakit nûn (ن)’u da tefeşşîden kılması vâcibdir. Çünkü nûn (ن)’da daha fazla ğunne vardır. Yine safîr sebebiyle sâd (ص) ile sîn (س)’i tefeşşîden sayan kimse, safîrli olması sebebiyle zây (ز)’ı da tefeşşîden sayması lazımdır. Yani “tercih bilâ muraccih”⁴⁵⁴ lazım gelir.⁴⁵⁵

Münşî, konunun son bölümünde Sibeveyh’in eserinden⁴⁵⁶ ve Sayrâfî’den bazı örnekler vermektedir. Sibeveyh kitabında mustalîh (مصطلح) kelimesinde tâ (ط) harfinin sâd (ص)’a idġâmının câiz olduğu fakat aksi durumun caiz olmadığını, aynı şekilde muddaci‘u (مضطجع) kelimesinde tâ (ط) harfinin dâd (ض)’a idġâmının câiz olduğunu, fakat aksi durumunun caiz olmadığını belirtir. İmam Sayrâfî *Kitâb-ı Sibeveyh Şerhi*’nde şöyle demiştir: “Sâd (ص) ile dâd (ض) mütevassıt olup tâ (ط) ehrâs olduğu için diğer ikisine bunda idġâm câiz değildir. Yani onların sesi çok olup tâ (ط)’nın sesi çıkmadığı için onların bu harf üzerinde fazilet ve şerefleri vardır. İki harf bunda idġâm olursa şerefleri tamamen yok olur ki sanki büyük çanak küçük çanak içine koyulmuş olur. Münşî, Sayrâfî’nin bu sözlerini, dâd (ض)’ın sesinin tâ (ط)’nın ‘harfinin sesi gibi değil de zâ (ظ)’nın sesi gibi olduğuna delil göstermiş, hiç delil olmasa da Sayrâfî’nin

⁴⁵³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 37a.

⁴⁵⁴ “Tercih bilâ müraccih”, birşeyin diğerine tercih edilmesi, yine “tercih ettiren bir sebep veya zât olmadan olmaz” manasındadır. Bkz. Taftazânî, *Şerh-i Makâsıd*, 2/129. İbnü’l-Cezerî, örneklerdeki tercih sebeplerinin bahsetmiş olduğu harflerde de olduğunu, bu yüzden birbirlerinden ayrılmamaları gerektiğini vurgulamaktadır.

⁴⁵⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 37a-37b.

⁴⁵⁶ Müellif, burada Sibeveyhi’nin eserinin ismini vermemiştir. Fakat vermiş olduğu örneklerin Arapça sarf ilminin örnekleri olduğundan yola çıkarak, mezkûr telifin, Sibeveyhi’nin Arap dili grameriyle alakalı eseri *el-Kitap* olabileceği düşünülmektedir.

bu sözlerinin akli olan için yeterli olacağını eklemiştir. Münşî'ye göre Sibeveyh'in ⁴⁵⁷(ولم تكن في السمع كالطء) şeklindeki ifadesi bunu belirtmektedir.⁴⁵⁸

3.5.15.21. Hafâ (الخفاء) Sıfatı

Sıfatların en zayıfı olarak kabul edilen hafâ, lügatte “gizlenmek” manasına gelmektedir. İstilahta ise harfleri okurken kendisinden önceki harfe katıldığı zaman, harfin sesinin gizlenmesine denir.⁴⁵⁹ Med harfleri olan vâv (و), yâ (ي), elif (ا) ve müfret müzekker gâib zamiri olan hâ (ه) hafâ harfleridir. Bunlar kendisinden önceki harfe katıldıklarında; sesleri, önceki harfin harekesi doğrultusunda kalır. Buna örnek vermek gerekirse (ران) kelimesindeki râ (ر) 'dan sonra gelen elifin sesi râ (ر) 'nın harekesi doğrultusunda kalmalı, kelime rââne (رآن) gibi bir formata dönüştürülmemelidir.⁴⁶⁰

Hafâ, bazı kaynaklarda müstakil bir başlık olarak işlenmemiştir. Bunun sebebi sıfatların adedi hususunda âlimler arasında ittifak olmamasıdır.⁴⁶¹ Münşî ise hafâyı müstakil bir başlık olarak ele alırken, bu hususta yapılan tanımın dışında bir açıklamada bulunmamıştır.⁴⁶²

Münşî sıfatlar konusunun sonunda bir harfin hangi sıfatlara sahip olduğunu ayrı ayrı sıralamıştır. Bunları tablo düzeninde göstermek daha uygun olacaktır.

Tablo 3.1. Harflerin Sıfatlarının Tabloda Gösterimi⁴⁶³

Hemze (ء)	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	İsmât	Terkîk	Zühûr	
Bâ (ب)	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	Izlâk	Kalkale	Terkîk	
Tâ (ت)	Hems	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	İsmât	Terkîk		
Sâ (ث)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât	Terkîk		
Cîm (ج)	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	İsmât	Kalkale	Terkîk	
Hâ (ح)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	İsmât	Terkîk		

⁴⁵⁷ “Sesler içerisinde tâ (ط) 'nın sesi gibi bir ses yoktur” anlamındadır.

⁴⁵⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 37b-38a.

⁴⁵⁹ Temel, *Kırâat ve Tecvîd İstılahları*, 69.

⁴⁶⁰ Kurt, *Kurân-ı Kerîm'i Okuma Kâideleri/Tecvid*, 32.

⁴⁶¹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kiraat*, 74.

⁴⁶² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 38a.

⁴⁶³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 39b-40a.

Hâ (ح)	Hems	Rihvet	İsti'lâ	İnfitâh	Ismât	Tefhîm		
Dâl (د)	Cehr	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Kalkale	Terkîk	
Zâl (ذ)	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Râ (ر)	Cehr	Beyniyye	İstifâle/İsti'lâ ⁴⁶⁴	İnfitâh	Izlâk	İnhirâf	Tekrîr	Tefeşşî
Zây (ز)	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Safîr	Terkîk	
Sîn (س)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Safîr	Terkîk	
Şîn (ش)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Tefeşşî	Terkîk	
Sâd (ص)	Hems	Rihvet	İsti'lâ	İtbâk	Ismât	Safîr	Tefeşşî	Tefhîm
Dâd (ض)	Cehr	Rihvet	İsti'lâ	İtbâk	Ismât	İstitâle	Tefeşşî	Tefhîm
Tâ (ط)	Cehr	Şiddet	İsti'lâ	İtbâk	Ismât	Kalkale	Tefhîm	
Zâ (ظ)	Cehr	Rihvet	İsti'lâ	İtbâk	Ismât	Tefhîm		
Ayn (ع)	Cehr	Beyniyye	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Ğayn (غ)	Cehr	Rihvet	İsti'lâ	İnfitâh	Ismât	Tefhîm		
Fâ (ف)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Izlâk	Terkîk		
Kâf (ق)	Cehr	Şiddet	İsti'lâ	İnfitâh	Ismât	Kalkale		
Kâf (ك)	Hems	Şiddet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Tefhîm		
Lâm (ل)	Cehr	Beyniyye	İstifâle	İnfitâh	Izlâk	İnhirâf	Terkîk	
Mîm (م)	Cehr	Beyniyye	İstifâle	İnfitâh	Izlâk	Ğunne	Terkîk	
Nûn (ن)	Cehr	Beyniyye	İstifâle	İnfitâh	Izlâk	Ğunne	Terkîk	
Vâv (و)	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Hâ (ه)	Hems	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât	Terkîk		
Yâ (ي)	Cehr	Rihvet	İstifâle	İnfitâh	Ismât			
Elif (ا)	Cehr	Rihvet	İstifâle ⁴⁶⁵	Hafâ	Med			

⁴⁶⁴ Râ harfinin isti'lâ veya istifâle sıfatlı oluşu kurala bağlıdır. Buna göre râ, tefhîm veya terkîke de sahip olur. Bu husus tefhîm bahsinde incelenmiştir.

⁴⁶⁵ Elifin istifâle sıfatı alması şarta bağlı olup bu mevzu, istifâle bahsinde ele alınmıştır.

Müellif, her harfin sahip olduğu sıfatları ayrı ayrı zikrederken bazı harfler için not mahiyetinde ara cümlelere yer vermiştir.⁴⁶⁶ Buna göre;

- Hâ (ح), üç noktalı sâ (ث) gibidir. (كالتاء المثلث)
- Dâl (د), cîm harfî gibidir. (كالجيم)
- Kâf (ك), üstünde iki noktası bulunan tâ (ت) gibidir. (كالتاء للثنائية الفوقية)
- Nûn (ن), mîm (م) gibidir. (كالميم)
- Vâv (و) için zikredilen sıfatlar med olmayan vâv (و) içindir. Lîn harfî olan vâv (و) da bunların dışında lîn sıfatı vardır. Med olan vâv (و) 'ın farkı ise cehr ve rihvet sıfatından başka ihfâ ve med sıfatına sahip olmasıdır. Onu infitâh, istifâle, terkîk, tefhîm ve ısmât sıfatlarıyla resmetmek yanlıştır. Bunların mâ kabline tâbî olduğunu unutma. Med harfî olan yâ (ي) ve elif (ا) de böyledir.
- Yâ harfî med olup olmamak ve lîn olmak hususunda, vâv ile aynıdır.

Buraya kadar sayılan sıfatlar iki nesnenin yanyana gelmesiyle değil de harflerin bireysel hallerinde de zâtlarında bulunan sıfatlardır. Bir sıfatın oluşması harfin zâtıyla değil de başka birşeyin önünde veya arkasında bulunmasıyla oluşuyorsa bu sıfat sıfat-ı ârizidir. Durum böyle olunca lîn sıfatını aslî sıfatlardan saymak Nâzım'ca münasip değildir. Ancak kalkale sıfatı sadece harf sakin olduğunda değil, harekeliyken de harften ayrılmadığı için sıfat-ı lâzımelerden saymıştır.⁴⁶⁷

3.5.16. Harflerin Mahreç ve Sıfatlarının Faydası

Mahreç harfin doğup belirlediği yerin doğru tespit edilebilmesini sağlamaktadır. Bu sayede sıfatı farklı olup aynı mahreçte toplanan harfler de bilinmiş olur.⁴⁶⁸

Sıfatların üç türlü faydası bulunmaktadır. Bunlar; mahreçleri aynı olan harflerin birbirinden ayrılmasını sağlamak, harflerin kuvvetli olanını zayıf olanından ayırmak ve farklı mahreçlerdeki harflerin telaffuzunda güzellik meydana getirmektir.⁴⁶⁹

⁴⁶⁶ Bu ara cümleler sıfatlar tablosuyla aynı varaklarda bulunmaktadır. Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 39b-40a.

⁴⁶⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 40a-40b.

⁴⁶⁸ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 59.

⁴⁶⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 77.

Müellif, konunun girişinde harflerin mahreç ve sıfatlarının birbiriyle benzeşmesinin veya zıt olmasının harflerin sesine etkisine değinmiştir. Şöyle ki sıfatlarının hepsi birbirinin aynı olan harflerin sesleri birbirine benzer. Herhangi bir zıt sığata sahip harfler ise çoğı sıfatta benzeşse de sesleri aynı olmaz. İki harf arasında mahreç farklılığı varken sıfatlarının çoğunun benzeşmesi, seslerinin aynı olmasını sağlamaz. Bu durumun aksine, sıfatlarının çoğı zıt olup mahreçleri aynı olsa yine sesleri farklı olur.⁴⁷⁰

Mahreç ve sıfatların sese etkisini anlatarak konuya giriş yapan Münşî, mahreç ve sıfat yönünden birbiriyle benzeşen harflerin ayırt edici özelliklerini örnekleriyle anlatarak konuya devam etmiştir. O, bu mevzûya eserinde yer vermesindeki amacının da okuyucuların eğitmenlik yaptıklarında, talebeleri tarafından taklit edilecekleri esnada seslerinde bir bozukluk veya şüphe bulunmaması olduğunu beyan etmiştir.⁴⁷¹

Evvela şunu bilmek gerekir ki mahreçleri bir olan harfler, sıfatlarıyla ayrıştırılırlar. Hiçbir harf sıfatlarının tamamında veya mahreciyle diğeri bir harfle büsbütün aynı olamaz. Bu mümkün değildir. Zira bunun aksini düşünmek iki harfi bir saymaktır.⁴⁷²

- Hemze ile hâ (ه), cebr, şiddet ve zühûr sıfatlarıyla birbirlerinden ayrışılırlar. Bu sıfatlar hemzede uygulanmazsa hemze, hâ (ه) gibi olur. Çünkü diğeri sıfatlarda birdirler.
- ‘Ayn (ع) ile hâ (ح), cebr ve beyniyye sıfatlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfatlar ayn (ع)’da uygulanmazsa ‘ayn (ع), hâ (ح) gibi olur. Çünkü bu iki harf, mahreçlerinde ve bu iki sıfat dışındaki sıfatlarda birdirler.
- Ğayn (غ) ile hâ (خ), cebr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfat ğayn (غ)’da uygulanmazsa hems uygulanmış olur ki ğayn (غ), hâ (خ)’ya döner. Çünkü bu iki harfin cebr dışındaki sıfatlarıyla mahreçleri birdir.
- Kâf (ك) ile kâf (ك), cebr ve isti‘lâ sıfatlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfatlar kâf (ك)’da uygulanmazsa kâf (ك), kâf (ك) gibi olur.
- Cîm (ج) ile yâ (ي) şiddet sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfat cîm (ج)’de uygulanmazsa rihvet uygulanmış olur ki bu durumda cîm (ج), yâ (ي)

⁴⁷⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 40b-41a.

⁴⁷¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 41a.

⁴⁷² Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 40b-41a.

(ي) gibi olur. Çünkü bu harfler, şiddet dışındaki sıfatlarda ve mahreçte birdirler.

- Cîm (ج) ile şîn (ش), cehr ve şiddet sıfatlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfatlar cîm (ج)'de uygulanmazsa, mahreç tefeşşîyi barındırdığı için cîm (ج)'de de tefeşşi olur ve cîm (ج) şîn (ش) gibi olur.
- Şîn (ش) ile yâ (ي), hems sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar. Bu sıfat şîn (ش)'de uygulanmazsa şîn (ش), ya (ي) gibi olur. Çünkü hemsin zıddı cehrdir. Cehr ise yâ (ي)'nin sıfatıdır.
- Dâd (ض) ile zâ (ظ), istitâle ve mahreç farklılığıyla birbirlerinden ayrılırlar. Dâd (ض) harfinde istitâle uygulanmazsa dâd (ض), zâ (ظ) gibi olur.
- Lâm (ل) ile (ع), mahreç farkıyla birbirlerinden ayrılırlar. Çünkü mahreçleri farklı olmasa onlardaki sıfatların, sesin ihtilafında bir tesirleri yoktur.
- Nûn (ن) ile lâm (ل), ğunne ile birbirlerinden ayrılırlar.
- Râ (ر) ile lâm (ل), tekrîr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Tâ (ط) ile dâl (د), ıtbâk sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Tâ (ط) ile tâ (ت), ıtbâk ve cehr sıfatlarıyla birbirlerinden ayrılırlar. Tâ (ط)'da ıtbâk ve cehr uygulanmazsa tâ (ط), tâ (ت) gibi olur.
- Dâl (د) ile tâ (ط), infitâh sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Dâl (د) ile tâ (ت), cehr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Tâ (ت) ile dâl (د), hems sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Sâd (ص) ile (س), ıtbâk sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar. Çünkü sâd (ص)'da ıtbâk uygulanmazsa infitâh uygulanmış olur ki infitâh sîn (س)'in sıfatıdır.
- Zây (ز) ile sîn (س), cehr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Zâ (ظ) ile zâl (ذ), ıtbâk sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Zâl (ذ) ile sâ (ث), cehr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Sâ (ث) ile zâl (ذ), hems sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.
- Fâ (ف), sâ (ث) ve hâ (ه) harflerinden mahrecinin farklı olması dolayısıyla birbirlerinden ayrılırlar. Çünkü bunlar sıfatlarda birdirler.
- Vâv (و) ile fâ (ف), cehr sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.

- Bâ (ب) ile mîm (م), şiddet sıfatıyla birbirlerinden ayrılırlar.⁴⁷³

3.5.17. Tecvîd İlmine Genel Bakış

Tecvîd, lügatte birşeyi güzel ve hoş yapmak manasına gelmektedir.⁴⁷⁴ Tecvîdin istilahta ise birçok tarifi vardır. Ancak bu başlıkta meşhur olan iki tarif zikredilmiştir.

"التجويد اعطاء الحروف حقها من كل صفة ومستحقها ورد كل واحد لاصله"

Bunlardan birincisine göre tecvîd, harflere her sıfattan hakkını ve müstehakkını vermek ve herbir harfi aslına götürmektir.⁴⁷⁵

"التجويد ملكة يقتدر بها على اعطاء كل حرف حقها ومستحقها"

Diğer tarife göre ise tecvîd, her harfin hakkını ve müstehakkını vermeye muktedir olunan bir melekedir.⁴⁷⁶

Tariflerde geçen kelimelerin ifade ettiği manalara gelince;⁴⁷⁷

1. Hakkahâ (حقها)'dan maksat sıfât-ı lâzımelerdir.
2. Müstehakkahâ (مستحقها)'dan maksat sıfât-ı ârızâlardır.
3. Liaslihî (لاصله)'den maksat mahreçlerdir.

Bu tariflerden, tecvîdin üç şeyden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Bunlar, yani mahreç ve sıfatlar (lâzımî vee ârızî) bilinmedikçe tecvîdin esası bilinemez. Çünkü tecvîd ilminin konusu, Kur'ân kelimelerinin harfleridir.⁴⁷⁸

Tecvîd'i ilim olarak öğrenmek ve bilmek farz-ı kifâyedir. Uygulamada ise Kur'an okuyan kimsenin kırâatini lahn-ı celîden kurtaracak kadar tecvîde riayet etmesi farz-ı 'ayn, lahn-ı hafîden kurtaracak kadar tecvîde riayet etmesi ise farz-ı kifâyedir.⁴⁷⁹

⁴⁷³ Maddelerin tamamı için bkz. Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 41a-42b.

⁴⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 9; Hamza, *Tecvîd-i Edâiyye*, 2; Debreli, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 26.

⁴⁷⁵ Debreli, *Karabaş Tecvîdi*, 4.

⁴⁷⁶ Debreli, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 26.

⁴⁷⁷ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 7.

⁴⁷⁸ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 13; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 4.

⁴⁷⁹ Pakdil, *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*, 26.

Bu ilmi öğrenmenin gayesi Allah (cc)'ın emrine uygun davranmaktır. Çünkü Allah (c.c), Kur'an-ı Kerîm'de "ورتل القرآن ترتيلا"⁴⁸⁰ "Kur'ân-ı açık açık, tane tane tertîl ile oku" buyurmaktadır.⁴⁸¹

Tecvîd ilminin farz olduğuna dair delillere gelince; buna Kur'ân-ı Kerîm'den delil, "ورتل القرآن ترتيلا"⁴⁸² "Kur'ân-ı açık açık, tane tane tertîl ile oku" âyetidir. Burada (ورتل) kelimesi emirdir. Yine Furkân sûresindeki "ورتلناه ترتيلا" "Biz onu tertîl üzere okuduk" manasındaki âyette geçen "tertîl" kelimesi tecvîd manasındadır.⁴⁸³ İbn-i Abbas, "ورتل القرآن ترتيلا"⁴⁸⁴ âyetinden murat, "beyandır" ifadelerini kullanmaktadır.⁴⁸⁵ Yine Hz. Ali'ye "ورتل القرآن ترتيلا" âyetindeki "tertîl nedir" diye sorulduğunda o, şöyle cevap vermiştir: "الترتيل تجويد الحروف ومعرفة الوقوف" (Harflerin tecvîdini ve vakfları bilmektir.)⁴⁸⁶

Fahru'r-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb* adlı tefsirinde, Zeccâc'ın bu konu hakkındaki görüşüne yer vermektedir.

"قال الزجاج، رتل القرآن ترتيلا بينه تبينا والتبيين لا يتم بان يعجل فى القرآن انما يتم بان يتبين جميع الحروف ويوفى حقها من الاشباع"

Zeccâc "tertîl"le ile şöyle der: "Kur'ân'ı açık açık, tane tane tertîl ile oku. Kur'ân'ı tacillemekle (acele etmekle) beyan tamam olmaz. Ancak her harfî açık açık ve hakkını vererek okumakla tamam olur."⁴⁸⁷

Tecvîde sünnetten delil olarak şu rivâyet gösterilebilir: "Ümmü Seleme'ye Hz. Muhammed (sav)'in kırâati hakkında soru sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: 'Onun kırâati harf harftir.'⁴⁸⁸

⁴⁸⁰ Müzzemmil, 73/4.

⁴⁸¹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 13; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 176.

⁴⁸² Müzzemmil, 73/4.

⁴⁸³ Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 19; Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukıll*, 5.

⁴⁸⁴ Müzzemmil, 73/4.

⁴⁸⁵ Talip Akbal, *Kur'ân-ı Kerîm ve İlm-i Ders Notları*, 8.

⁴⁸⁶ Akbal, *Kur'ân-ı Kerîm ve İlm-i Ders Notları*, 9.

⁴⁸⁷ Fahreddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr ev Mefâtîhu'l-Ğayb* (Beyrut, 1411), 8/72

⁴⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 208; Nesâî, *Kitâbü'l-İftitâh*, 181.

Konuyla ilgili Katâde'den rivâyet edilen bir diğerk hadis şöyledir: Enes b. Mâlik'e Hz. Muhammed (sav)'in kırâati sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: 'O'nun kırâati medli idi. O, Bismillah (بسم الله) lafzını meddederek, Rahmân (الرحمان) lafzını meddederek ve Rahîm (الرحيم) lafzını meddederek okurdu.'⁴⁸⁹ Yine Hz. Aişe (ra)'a Hz. Muhammed (sav)'in kırâati sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "لا كسر دكم هذا لو اراد السامع ان يعد حروفه" "Sizin gibi okumazdı. Gayet latif bir tertîl ile ağır ağır okurdu. Her ne zaman onun Kur'an okuduğunu işiten kimse, harfleri saymak istese sayardı."⁴⁹⁰

Bu hadîs-i şerîflerden Kur'an'ı tecvîd ile okumanın farz olduğu sonucuna varılmıştır. Buna göre Kur'an-ı tecvîd ile okumak farzdır. Çünkü Hz. Muhammed (sav), Cebrail (a.s)'ın okuduğu tecvîd ile harfleri hak ve müstehakkıyla, okudu. Ashâbına da böyle talim ettirdi ve onlara "اقرأ كما علمتم" "Kur'an'ı, benden öğrendiğiniz gibi okuyunuz" diye emretti.⁴⁹¹ Ayrıca Hz. Muhammed (sav), Kur'an'ı tecvîdi ile okumayı emrederken, tecvîde riayet etmemeyi de yasaklamıştır. O konuylail ilgili şöyle demiştir:

"رب قارئ يقرأ القرآن والقرآن يلعنه"

"Nice Kur'an okuyanlar vardır ki Kur'an onlara lanet eder."⁴⁹²

Tecvîdin icmadan deliline gelince ashâb-ı kirâm, ondan öğrendikleri şekilde okumuşlardır. Hatta sahâbelerden bazıları Kur'an'ı güzel sesle ve tecvîd ile okudukları için Hz. Peygamber (sav)'in övgüsüne mazhar olmuşlardır.⁴⁹³ Abdullah b. Mes'ud konuylail ilgili "جودوا القرآن وزينوه باحسن الاصوات" "Kur'an'ı tecvîd ile okuyunuz ve seslerin en güzeli ile onu süsleyiniz" demiştir.⁴⁹⁴ Bunlar ve benzeri birçok ifadenin varlığı, yine bugüne kadar tecvîdin uygulamalı olarak gelmiş olması üzerinde icmanın olduğuna bir delildir.

Konu ile ilgili İbnü'l-Cezerî'nin *Mukaddime*'sindeki beyitler şöyledir:

ولاخذ بالتجويد حتم لازم من لم يجد القرآن اثم
لانه به الاله انزل وهكذا منه الينا وصلا

⁴⁸⁹ Sahîhu'l-Buhârî *Fedâilü'l-Kur'an*, 112.

⁴⁹⁰ Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020), 6/986-987; Nisâburî, *Garâibü'l-Kur'an*, 76.

⁴⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 32.

⁴⁹² Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 144.

⁴⁹³ Mağnisî, *Terceme-i Cezerî*, 14; Sarı, *Kur'an-ı Kerîm'i Güzell Okuma Tekniğı ve Kuralları*, 39.

⁴⁹⁴ Akbal, *Kur'an-ı Kerîm ve İlm-i Ders Notları*, 10.

Tecvîdi öğrenmek, kat'î bir farzdır. Kim Kur'ân'ı tecvîdsiz okursa günahkâr olur. Çünkü Allah (cc), onu tecvîd ile indirdi ve bize kadar böylece geldi. Tecvîd tilâvetin süsü, edâ ve kırâatin zinetidir.⁴⁹⁵

Böylece bu ilmin kadın erkek her müslümana farz oluşu kitap sünnet ve icmâ ile sabittir. Buna göre tecvîdi inkâr küfrü mucip olacağı gibi onu önemsememek, bildiği halde ihmalkârlık yüzünden Kur'ân'ı tecvîdsiz okumak da haramdır.⁴⁹⁶ İbnü'l-Cezerî bu meyanda, tecvîdi uygulama yönünden insanları üç kısma ayırır. Bilip uygulayıp me'cur olanlar, tecvîdi bildiği halde uygulamayıp mes'ul olanlar ve tecvîdi bilmediği için uygulamayıp ma'zur olanlar.⁴⁹⁷

Eserin son bölümünde müellif, tecvîd ilmiyle alakalı bazı tanımlamalar yapmıştır. Onun tecvîdin tanımı, tecvîdin temel kaynakları, tecvîdin gerekliliği hakkında yapmış olduğu bu tanımlamalar, kaynak olarak işaret etmiş olduğu âyet, hadis vb. örnekler; bu başlık altında yapılan tanım ve verilen örneklerin paralelindedir.⁴⁹⁸

3.5.18. Çeşitli Coğrafyalarda Yaşanan Tecvîd İhtilafları

Kur'ân eğitiminde önemli yeri olan tecvîd, kırâat ilmi gibi rivâyet ilmi değil uygulama ilmidir. Temelde rivâyete değil de uygulamaya dayalı oluşu, bu ilim hakkında değişim ve gelişimden söz edilmesine sebep olmuştur. Bu değişim ve gelişim bazen harflerin telaffuzunda bazen de tecvîd kurallarının uygulanışında ortaya çıkmıştır.

Münşî, eserinde sadece harflerle ilgili ihtilaflı meselelere yer vermiş, bu konunun öncesinde de 'lahn-ı celî' ve 'lahn-ı hafî' kavramlarını tanıtmıştır. Buna göre lahn, lügatte hata etmek ve doğrudan sapmak gibi birçok manaya gelmektedir. Istilahta ise Kur'ân kırâatinde, tecvîde uymamak sebebiyle meydana gelen hataya denmektedir.⁴⁹⁹ Konuyla ilgili hatalar, lahn-ı celî ve lahn-ı hafî olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan lahn-ı celî (الحن الجلي), harflerin zât ve lâzımî sıfatlarında yapılan hatalara denir. Yine celî lahn, açık hata demektir. Şöyle ki yanlışların bu çeşidi, Kur'ân okuyan ve tilâvetin

⁴⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Mukaddimetü'l-Cezerî*, 7; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 210.

⁴⁹⁶ Debreli, *Mizânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân*, 48.

⁴⁹⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 210.

⁴⁹⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 42b-43a-43b-44a.

⁴⁹⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 282; Tayyar Altıkulaç, *Tecvîdül-Kur'ân*, 7.

temel kurallarını bilen herkesin anlayabileceği fahiş hatalardır. Lahn-ı celî üç şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi harfte hatadır. Hatanın bu türü, bir harfi başka bir harfle değiştirmek yahut sıfât-ı lâzimesini değiştirmekle ortaya çıkmaktadır. Mesela tâ (ط) ile dâl (د) harfini, sâd (ص) ile sîn (س) harfini değiştirmek, harf ziyade etmek veya harf noksanlaştırmak bu tür yanlışlardandır. Ziyadeye misal, (مجيد) gibi kelimelerde kalkale yaparken kalkale harfinin sonuna hemze getirmektir. Nokssanlaştırmaya misal ise medd-i tabîileri terk etmektir. Harekede hata ise bir harekeyi başka bir harekeyle değiştirmekle olur. (انعمت عليهم) kelimesini tâ (ت)’nın zammesiyle veya kesrasıyla okumak gibi. Sükûnda hataya gelince bu da sükûnu harekeyle değiştirmekle ortaya çıkan hatadır. (لم يلد ولم يولد) kelimelerindeki sakın dâl (د)’ı ötreyle okumak gibi.⁵⁰⁰

Lahn-ı celî sınıfında oluşmuş hatalar ister manayı bozsun, ister bozmasın kat’i surette haramdır. Bunu yapanlar azaba müstehak olurlar. Dolayısıyla Kur’ân okuyan kimsenin kırâatini lahn-ı celîden kurtaracak şekilde okuması farz-ı ‘ayndır. Yapılan yanlışın manayı bozduğu durumda ise namaz bozulmaktadır.⁵⁰¹

(الحن الخفي) harflerin ârızî sıfatlarında meydana gelen hatalara lahn-ı hafî denir. Buna gizli hata da denir. Bu tarz yanlışlar, Kur’ân okumada mahir ve mütehassıs kimselerin anlayabileceği türdendir. Lahn-ı hafî, harflerin sıfât-ı ârızâlarında meydana geldiğinden harfin zatında herhangi bir değişim olmaz.

Lahn-ı hafî iki şekilde meydana gelmektedir. Bunlardan birincisi, kırâat ilmiyle alakası olan herkesin anlayabileceği hatalardır. İhfâyı, iklâbı, izhârı, idğâmı, ğunneyi, terk etmek; kalın harfi ince, ince harfi kalın, med ile okunması gerekeni kasrla, kasrla okunması gerekeni medle okumak lahn-ı hafînin birinci kısmında değerlendirilmektedir. İbnü’l-Cezerî, *Temhîd* adlı eserinde hareke ile vakf yapmayı da bu kısımda değerlendirmiştir.

Lahn-ı hafînin bu türünün yapılmasının hükmü tahrîmen mekruhtur. Bunda azab korkusu vardır. Kur’ân-ı Kerîm’in kırâatinde bu tür hatadan korunacak kadar tecvîde riayet etmek de vâciptir.

⁵⁰⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 211; Altıkulaç, *Tecvîdül-Kur’ân*, 7-8; Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 209.

⁵⁰¹ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 209.

Lahn-ı hafînin ikinci çeşidi ise kırâat ilminde mâhir olanların anlayabileceği hatalardır. Râ (ر) tekrîri, nûn (ن) harfînin tadrîsî, lâm (ل) ve râ (ر)'nın ince okunması gereken yerde kalın, kalın okunması gereken yerde ince okunması bu tür yanlışlar sınıfında değerlendirilmektedir.⁵⁰²

Lahn-ı hafî sınıfında değerlendirilen bu tür hataları yapmak tenzîhen mekruhtur. Bu tarz yanlışları yapan okuyucunun sevabı eksik olur. Dolayısıyla Kur'ân kırâatinde bu tür hatalardan korunacak kadar tecvîde riayet etmek müstehaptır.⁵⁰³ Şuna da değinmek gerekir ki lahn-ı hafî ile mana değişmez ve namaz bozulmaz. Ancak tilavetteki güzellik ve halavet bozulur.⁵⁰⁴

Lahn konusunda med mertebelerinde, ğunne ve teşdîdlerdeki hatalar lahn-ı hafînin ikinci kısmındadır. Medd-i tabîîyi terk etmek ise lahn-ı celîdir. Medd-i tabîîyi fazla uzatmak ve vacip medleri eksik çekmeye gelince bu da lahn-ı hafîdir.⁵⁰⁵ Şâtîbî'nin med ve kasr konusundaki sözü hakkında, Ebû Şâme, “Bu konuda med, hemze veya sükûndan ötürü harfî medlerde yapılan ziyade meddir. Yani medd-i tabîî üzereine yapılan ziyadeliğidir. Bu da fer'î med demektir. Kasr ise bu ziyadeliği terk etmektir. Bazen de med, harf-i meddin ispat edilmesinde, kasr ise hafzedilmesinde kullanılır” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁰⁶

Müellif, Müslüman toplumların Kur'ân okurken farklı uygulamalar yaptığına işaret etmektedir. Eserinin yazımında buna sık sık değindiğine rastlamak mümkündür. Özellikle o, mahreç ve sıfat başlıklarının sonunda örnekler vererek hataya düşülmesi muhtemel okuyuşları işaret etmiştir. Münşî, özel başlıklarla işlediği bazı harflerin anlatımına geçmeden önce de hatalı okuyuşların okuyucuyu nasıl bir vebale sokacağını anlatmaya zemin hazırlamak maksadıyla ‘lahn’ konusuna yer vermiş, bunu yaparken de bu başlıkta yapılan açıklamalar paralelinde cümleler kaleme almıştır.⁵⁰⁷

3.5.18.1. Kâf (ك) Harfinde İhtilaf

⁵⁰² Aliyyü'l-Kârî, *el-Minehu'l-fikriyye*, 28; Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*, 259-262.

⁵⁰³ Bilmen, *Büyük İslâm İlmihali*, 209.

⁵⁰⁴ Akbal, *Kur'ân-ı Kerîm ve İlm-i Ders Notları*, 35.

⁵⁰⁵ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 85.

⁵⁰⁶ Saçaklızâde, *Cühdü'l-mukîll*, 85.

⁵⁰⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 44a-44b-45a-45b.

Bu harfin mahreç ve sıfat bilgileri yukarıda anlatılmıştı. Bu başlıkta yalnızca, harfin Arap ve Türk toplumları arasında ihtilaf sebebi görülen nedenleri ile müellifin bu konudaki yorumlarına yer verilecektir.⁵⁰⁸

Genel olarak farklı toplumlar arasında bu harf hakkındaki ihtilaf, dilin yükseltilmesi sonucu sese kalınlık vermek ve harfi tekellüfle telaffuz etmek olarak görülmektedir. İbnü'l-Cezerî, mahreç ve sıfat bilgisine dayanarak bu harfin ince telaffuz edilmesi gerektiğini beyan etmiştir.⁵⁰⁹ Ancak istifâle sıfatının gereği dilin ve sesin yükselmemesi gerekirken Türkiye’de, dilin yükseltilmesine bağlı olarak ses yükseltilmektedir. Yine şiddet ve hems sıfatı gereği telaffuzda tekellüf olmaması gerekirken aksi yönde uygulamalara rastlanmaktadır.⁵¹⁰

Münşî, kâf (ك) harfinin mahrecini tanıtmış olduğu bölümün ardından, bu harfle ilgili yaşadığı dönemde gördüğü yanlış uygulamalara değinmiştir. Münşî’nin ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla, kâf (ك) harfiyle ilgili hali hazırda yaşanan ihtilafla kendi dönemindeki tartışma hemen hemen aynıdır. Şöyle ki Münşî’ye göre Arabistan’daki okuyucuların uygulamalarında harfin mahreciyle alakalı herhangi bir sıkıntı yoktur. Ancak onlar harfin istifâle sıfatını doğru uygulamamaktadırlar ki bu da onların harfi isti’lâ sıfatlı telaffuz etmelerine, yani harfin sesine kalınlık vermelerine sebep olmaktadır. Kendisi bu uygulamaya “halbuki kâf (ك)’ın hakkı inceliklidir” diyerek itiraz etmiştir. Münşî, Anadolu’daki okuyucuların ise kâf (ك)’ın mahrecinde hata ettiklerini, bu harfi cîm (ج)’in mahrecinden çıkararak yanlış yaptıklarını belirtmektedir.⁵¹¹

3.5.18.2. Cîm (ج) ve Şîn (ش) Harflerinde İhtilaf

Bu harflerin çeşitli platformlarda ihtilaf konusu olarak tartışılmalarının sebebi telaffuz anında dilin istifâle pozisyonundan ayrılmasıdır. Böyle bir uygulama harfi isti’lâ sıfatına yakın bir pozisyonda okumak demektir. Aynı mahreçten çıkan ve sıfatlarıyla

⁵⁰⁸ Çeşitli coğrafyalarda yaşanan tecvid ihtilafları başlığı içerisinde bulunan alt başlıklarda, yukarıda işlenmesinden ötürü tekrâren mahreç ve sıfat bilgisi verilmemiştir.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd*, 150.

⁵¹⁰ Mısırlı, *Kur'an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 502.

⁵¹¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 22a-22b.

birbirinden ayrılan bu harflerin Türkçe’de de benzer karakterleri bulunması sebebiyle, harfin sesini Türkçe’deki sestten ayırma endişesi bu hataya sebep olabilmektedir.⁵¹²

Münşî’ye göre bu iki harfle ilgili yanlış uygulamayı Anadolu’daki okuyucular yapmaktadır. Onlar, cîm (ج) ile şîn (ش) harfinin mahrecini dil ucuna yakın bölgeden çıkarmaktadırlar. Münşî, bu tespiti Nâzım’ın *Neşr-i Kebîr*’ine atıfta bulunarak delillendirmiştir. Nâzım der ki: “cîm (ج)’i mahrecinden çıkarmaya çalışmak vâciptir. Zirâ mahrecinden farklı bir bölgeden çıkarmaya çalışmak, dil ortasının yayılmasına bu da harfin sesinin ‘şîn-i müsellese’ sesiyle karışık çıkmasına sebep olur. Nitekim bu hatayı ehl-i Şâm ile Mısır’ın çoğu yapmaktadır.” Münşî, Neşr’den alıntı yaptıktan sonra bu harfle ilgili düşüncelerine devam etmektedir. Ona göre dilin kâf (ك) mahreci olan yerini üst damağa değdirerek cîm (ج)’in sesini kâf (ك)’ın sesiyle karışık çıkaranlar da vardır. Yemen halkında bu edâ çoktur. Anadolu’da ise (اجتث) gibi kelimelerdeki cîm’i, şîn-i müsellese gibi çıkarırlar. Mısır ehline gelince onlar, cîm (ج)’i bütün kelimelerde kâf (ك) gibi kılarlar.⁵¹³

3.5.18.3. Dâd (ض) Harfinde İhtilaf

Tecvîd ilminin belki de en büyük ihtilafı olan mevzûsu “ض” harfinin telaffuzu konusudur. Yalnız bu, sadece Türk kırâatçileri ve Arap kırâatçileri arasında yaşanan bir tartışma değildir. İslâm’ın doğuşundan itibaren bu harfin telaffuzu, bu ilimle uğraşanların meşgul olduğu bir konudur. Bunca zamanın birikimi olarak da dâd (ض) harfi hakkında yüz on altı risâle kaleme alınmıştır.⁵¹⁴ “Fâtîha” sûresindeki “و لا الضالين” kelimesinin hatalı okunuşunun namazı bozabileceği konusunun mezhep kitaplarında uzunca tartışılmış olması da konunun ne denli sıkıntılı bir hal aldığını göstermektedir.

Temelde şivesel bir problem olduğu gözlemlenen bu konu hakkında otoritelerin ifadelerine gelince Kurtubî, (ö. 656/1258) konuyla ilgili “Günümüzde kurrânın ekserisi dâd (ض) harfini, zâ (ظ)’nın mahrecinden çıkarıyor. Halbuki bu harfin doğru

⁵¹² Mısırlı, *Kur’an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 502.

⁵¹³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 22b.

⁵¹⁴ Muhammed b. Ahmed b. Abdullah el-Mutevellî, *Risâletü’l-Dâd*, 36-52; Mısırlı, *Kur’an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 8.

telafluz edilmesine dikkat etmek gerekir. Çünkü dâd (ض) 1 zâ (ظ) olarak çıkarmak harf değışikliğıdır.” Dâni, “Te’kitle belirtmek gerekir ki kurrâya düşen dâd (ض) 1 zâ (ظ) harfinden kurtarmaktır. Bu da harfi doğru mahrecinden çıkartıp, istitâle sıfatına uymakla olur. Böyle yapılmazsa mana değışir, dikkatle beyan olunmalıdır” demektedir.⁵¹⁵ Mekkî ise bu hususta (ö. 437/1045) “Dil yanlarının azı dişlerine yaptığı basınç bir hava sesine sebep olur. Bu noktada ifrâda kaçılırsa zâ (ظ) veya zâl (ذ) lafzı ortaya çıkar ki bu tağyîr olur, tebdil olur” Buyurmaktadır.⁵¹⁶ İbnü’l-Cezerî’ye gelince o “Dâd (ض) 1 hem mahreci farklı olması hem de harfte bulunan istitâle sıfatı sebebiyle za (ظ) harfinden ayır” derken;⁵¹⁷ Sibeveyh (ö. 180/796) de dâd (ض) 1 hakkı güzel edâ edilemeyen harfler arasında sayarak, bu şekilde hakkı verilmeyen dâd (ض) 1 “zayıf dâd” olarak nitelemektedir.⁵¹⁸

‘Tâ’ sesiyle telafluz; harfi, tâ (ط) 1 nın mahrecinde çıkarmak ve rihvet sıfatı yerine şiddet sıfatı uygulamakla olur ki hiçbir nâsta harfin mahreci ve sıfatlarıyla alakalı böyle bir bilgi bulunmamaktadır. Böyle bir uygulamada ortaya çıkan en büyük problem, Dâni’nin işaret ettiği “dilin lâm mahrecine uzanması”, o esnada da Mekkî’nin işaret ettiği “hava sesinin oluşması” durumunun gerçekleşmemesidir. Telafluz tâ (ط) sesi olarak yapılacaksa ve her harfin kendine özgü ayırteedici özellikleri varsa bu iki harf arasındaki fark ne olacaktır sorusu ortaya çıkmaktadır. Harfin zâ (ظ) olarak telafluzu ise harfi diğerlerinden ayıran belki de en önemli özelliğı olan “istitâle” sıfatının uygulanışının abartılmasıyla oluşmaktadır. Türkiye’deki öğreticiler tarafından “arı uğultusu” diye tabir edilen bu ses çok abartıldığında harfin telafluzu “zâ” sesinde olmaktadır. Dâd (ض) harfinde hems değil de cehr sıfatı olduğu düşünüldüğünde böyle bir uygulamanın cehr sıfatına kaçmanın sonucu olduğu görülebilir. Harfi “zâ” sesiyle okuyanların karşılaştığı sonucu Mekkî, “Bu noktada ifrâda kaçılırsa zâ sesi olur ki bu harfin tebdilidir.” ifadesiyle önceden engellemek istemiştir.⁵¹⁹

⁵¹⁵ Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman ed Dâni, *et-Taħdîd fı l-itkân ve t-tecvîd* thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed (Amman: 2000), 159.

⁵¹⁶ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

⁵¹⁷ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/159.

⁵¹⁸ Mısırlı, *Kur’an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telafluz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 504-512.

⁵¹⁹ Muhammed Mekkî, *Nihâye*, 64.

Türkiye’de İstanbul ve Mısır tariki olarak adlandırılan iki kıraat usûlü okutulmaktadır. Mısır tarikinin Türkiye’deki ilk temsilcisi Sadrâzam Köprülü Fazıl Mustafa (ö.1102/1691) Paşa tarafından Osmanlı Toprakları’na davet edilen ve burada ömrünün sonuna kadar birçok talebe yetiştiren Ali b. Süleyman el-Mansûrî (ö.1134/1721)’dir. İstanbul tarikinin Türkiye’deki ilk temsilcisi ise Kanûnî tarafından davet edilip getirilmiş ve İstanbul’da birçok talebe yetiştirmiş olan Şeyh Ahmed el-Mısırî el-Mesyerî’dir.⁵²⁰ Son dönemlerde Mısır tarîki icâzetiyle tanınan ve çokça talebe yetiştiren kırâatçilerden biri Mehmet Rüştü Aşıkkutlu’dur (1901/1980). İstanbul tarîki icazetiyle meşhur olan ve çokça talebe yetiştiren kırâatçilerden biri de Abdurrahman Gürses’tir. (1909/1999). Türkiye’de kırâat silsilesinin köşe taşları olarak zikredilen ‘reisü’l-kurrâlardan⁵²¹ olan bu iki ismin de bu harfi okuturlerken “zâ” harfi şüphesi olmadan tedris ettirdikleri bilinmektedir.⁵²²

Sahâbe döneminden itibaren müslüman toplumlar arasında telaffuzunda ihtilaflar yaşanan dâd (ض) harfi hakkında müellif, eserinde, kendi dönemindeki ihtilaflara yer vermiştir. Buna göre “Buhâra’da dahi Bağdat’ın öte yanı olan ‘bilâd-ı Şark’ta ve Dağıstan’da okunan dâd (ض), mahreç bakımından doğrudur ve sesi zâ (ظ)’nın sesine benzer. Amma Arabistan, ‘bilâd-ı ğarp’ ve Anadolu’da okunan, tâ (ط) harfidir ki bu ‘dâd-ı mefrûza’dır.⁵²³ Dil ucuyla üst ön dişlerin diblerinden çıkan bir ‘muhtebisi’s-savt’⁵²⁴ harfidir. Gerçi dişlerinin kenar yanını adrâsa bir miktar dayarlar. Fakat dil ucunu ‘usûl-ü senâya’ ile birlikte değdirirler. Dil ucunu kavî, kenarını ise zayıf dayarlar. Böylece dilin ucunu kavî şekilde dayadıklarında ses dil ucu ve üst ön dişlerin dibinden çıkar ki bu, tâ (ط)’nın sesi olur.” Münşî, buraya kadar anlattıklarına delil olsun diye mahrecin tanımını tekrar hatırlatıp, bu uygulamaların mahreçlerin aslına uymadığını zikretmektedir.⁵²⁵

Bu bölümde müellif, dâd (ض) harfinin uygulamasında on beş sene kadar yanlışlık yaptığını, yani kendisinin de tâ (ط) sesiyle okuduğunu ardından hocaları tarafından

⁵²⁰ Muhammed Emin, *Umdetü’l-Hallân fî İdâh-i Zübdeti’l-İrfân*, 5; Ahmet Gökdemir, “Ali b. Süleyman el-mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017), 119.

⁵²¹ Reisü’l-Kurra, bir bölgede Kur’ân-ı Kerîm’i ezberleyen hafızların veya kırâat ilmiyle uğraşan kurrâların başını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.

⁵²² Pakdil, *Ta’lim Tecvid ve Kıraat*, 69.

⁵²³ Mefrûza, sebepsiz yere farz kabul edilmiş, iftira edilerek uydurulmuş manasındadır.

⁵²⁴ Muhtebisi’s-savt, zorlayarak bir araya getirilmiş manasındadır.

⁵²⁵ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 23a.

gafletten uyandırıldığını, hocalarının talim ettirmeleri sonucu harfî doğru telaffuz etmeyi öğrendiğini ifade etmektedir. Bu talim esnasında yaşadıklarını ise müellif, şöyle aktarmaktadır: Şeyhlerimiz bize doğrusunu öğretince bir sene kadar çalıştık ama denilmez ki yine de aciz kaldık. Şeyhimiz emretti ki dilinin kenarını üst adrâs ile alt adrâs aralarına sokturup ısıtır. Ol ki adrâsa vermeğe alışa dedi. (بحمد الله والمنة) Allah’a hamd ve teşekkür ile... Bu pratik esnasında dilinin yara olduğunu ifade eden Münşî, sonunda dilini ısırmadan mahreci yakalayabildiğini, on beş senelik süre zarfınca harfî dil ucundan tâ (ط) sesiyle çıkardığını ve doğru mahrecin adrâs olduğunu beyan etmektedir.⁵²⁶

Harfin sesinin tâ (ط) sesine benzetilmesi hakkında, Mısır’dan zuhur edip, Mısır’ın etrafına hatta Harmeyn ve Anadolu’ya yayılmıştır diyen müellif, bu hususta İbnü’l-Cezerî ve Aliyyü’l-Kârî’nin sözlerini delil göstermiştir.

"قال الناظم فى نشره: ومنهم من يخرجهم ممزوجة بالطاء المهملة وهم اكثر المصريين وبعض اهل الغرب. كما قال على القارى ومنهم من يخرجها طاء مهملة كالمصريين"

“İbnü’l Cezerî *Neşr*’inde dedi ki: Bazı kimseler dâd (ض)’ı, tâ-i ‘mühmele’ye meczederler (karıştırırlar). Bunların çoğu Mısır’lılar ve ‘ehli ğarb’ (batı halkı)’dır. Aliyyü’l-Kârî’nin de “Bazı kimseler Mısır’lılar gibi dâd (ض)’ı, tâ-i mühmele olarak çıkarırlar” dediği gibi.”⁵²⁷

Sonuç olarak Münşî’ye göre Anadolu okuyucuları bu harfî tâ (ط)’nın ğunneli şekliyle, Arabistan’daki okuyucular ise halis, kuvvetli tâ (ط) sesiyle okurlar. Harfin doğru telaffuzu için de Razî’nin *Şafîye Şerhi’ne* atıfta bulunan müellif, harfî okurken dil ucunun boşta kalması ve üfürük gibi fişiltılı bir sesin doğmasından bahsetmektedir.⁵²⁸ Eserinde dâd (ض) harfî hakkında farklı toplumlardaki ihtilaflara değindikten sonra bu hususta kendi görüşüne de yer veren müellif, konuyu ‘zelletü’l-kârî’⁵²⁹ açısından yorumlamıştır. Müellife göre “cem’î kütüb-ü tecvîd ve kütüb-ü fıkıhta bundan zahmetli harf yoktur. “Bunu güzel yapabilen insan sayısı çok azdır” sözünün tamamı da yalan olmalıdır. Çünkü Muhammed b. Selem dedi ki “Acem, bu harfleri birbirinden

⁵²⁶ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 23a.

⁵²⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 23b.

⁵²⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 23b-24a.

⁵²⁹ Zelletü’l-Kârî, namazın rûknü olan kırâat esnasındaki okuma hatalarını ve bu hataların hükmünü ifade eden bir terkiptir. Bkz. Menderes Gürkan, “Zelletü’l-Kârî”, TDV İslam Ansiklopedisi (İstanbul, 2013), 44/225-227.

ayırılmazlar, ama birbirine tebdille namazları fâsid olmaz.” Ammâ şimdi okunan dâd-ı şedideyi Acem’in nisâları (kadınları) hatta ecnebîleri böyle nutkederler ki onda hiç kimseye ‘usrat (zorluk) yoktur.”⁵³⁰

Münşî, dâd (ض) ile başka bir harfin telaffuzda karıştırılması hususu hakkında âlimlerin bazılarının, namazı ifsâd edeceği, bazılarının da zorluktan dolayı namaza bir manisinin olmayacağı görüşünü belirttiklerini bildirmiş ardından kendi düşüncesini eklemiştir. Şöyle ki “şayet iki harfi birbirinden ayırmak meşakkatsiz mümkün olursa, dâd (ض) ile zâ (ظ) gibi dahi sâd (ص) ile sîn (س) gibi ki dâd (ض) yerine zâ (ظ) okusa yahut zâ (ظ) yerine dâd (ض) okusa yahut sâd (ص) yerine sîn (س) okusa yahut aksi olsa ulemâ onun namazı fasîd olur, dedi. Ammâ ekser ulema fâsid olmaz dedi. Biz de onun namazının fâsid olmayacağı fetvasını tercih ettik.”⁵³¹

3.5.18.4. Tâ (ط) Harfinde İhtilaf

Bu harfle alakalı ihtilaf mahreç ve sıfat kaynaklı değildir. Mahreç ve sıfat uygulamaları hususunda Arap veya Türk toplumları arasında bir fark yoktur. Durum böyle olunca ihtilafın ses fonetiğinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Arap toplumunda harfin sesi, Türkçe’deki “t” harfinin sesine yakın olmaktadır. Türkiye de ise bu harfin sesi sanki “d” denildiğinde çıkan sesin tok halidir. Arapça’dan Türkçe’ye geçmiş olan ‘şeytan’ kelimesini günlük konuşmada “t” sesiyle telaffuz etmek, Kur’ân tilâveti esnasında ise “d” sesine yakın okumak, sorunu şekil olarak özetlemektedir.⁵³²

Münşî, yaşadığı dönemde, Anadolu’daki kârîlerin bu harfin sıfatında hata ettiklerinden bahsetmektedir. Ona göre Arabistan’daki kârîler, tâ (ط)’yı, harfin hakkı olduğu üzere (harflerin en güçlüsü ve kalını), güçlü okurlar. Yani hata yapmazlar. Ancak Anadolu’daki kârîler sıfatına hems karıştırılmış, böylece tefhîmi zayıflatılmış bir tâ (ط) gibi harfi telaffuz ederler. Böyle bir tâ (ط)’nın, Arapça’daki yirmi dokuz harfle alakası olmadığını da belirten Münşî, buna sebep olarak tâ (ط)’nın hakkının kalınlık olduğunu, tâ (ط)’yı inceltince harfin tâ (ت)’ya dönüşeceğini ifade etmektedir. O, konunun sonunda ise ıt bâkla tefhîm sıfatı arasında paralel bir ilişki olduğundan ve

⁵³⁰ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 41b-42a.

⁵³¹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni’l-Cezerî*, 42b.

⁵³² Mısırlı, *Kur’an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 502-503.

ıtbâkın öneminden bahsederek konuyu örneklendirir. Şöyle ki “Sâd (ص) ile dâd (ض)’ın ıtbâkı orta oldu ise tefhîmi de orta ve birbiriyle beraber oldu. Zâ (ظ)’nın ıtbâkı onlardan az olduysa tefhîmi dahi onlardan az oldu. Fakat zâ (ظ)’nın tefhîmi, hâ (خ), ğayn (غ) ve kâf (ق) harflerinden ziyadedir.⁵³³ Tâ (ط)’da ıtbâk olmayaydı dâl (د) olurdu. Yine ıtbâk ile cehr olmayaydı tâ (ت) olurdu. Şimdi tâ (ط)’nın ıtbâkını giderip tâ (ط) da inceltirilse dâl (د) olursa bu tâ-i sahîhadır. Eğer dâ (ط) olursa bu durumda kalın tâ (ط) oluşur ki bu fâsiddir.”⁵³⁴

3.5.18.5. Ğunne Sifatında İhtilaf

Ğunne sıfatının sadece nûn (ن) ve mîm (م) harfinin sıfatı olduğu hususunda âlimlerin ittifâkı vardır.⁵³⁵ Bu da ğunne sıfatı ve bu iki harf dışında hiçbir harfe bulaştırılmamalıdır, anlamına gelmektedir. İlk dönemlerden itibaren aktarılan naslar bu yöndeyken, Arap ve Türk toplumlarının, başka harflerin telaffuzunda da ğunne sıfatını uyguladıklarına rastlanmaktadır. Türkiye’de bu yanlış uygulama med harfleri ile bâ (ب), râ (ر), ‘ayn (ع), lâm (ل) ve hâ (ه) harflerinde yapılırken, Arap okuyucuların bu hatayı az da olsa yalnız med harflerinde yaptıkları görülmektedir. Makam kaygısı güdülerek yapılan icrâlarda bu hataların boyutu da artabilmektedir.⁵³⁶

Müellif öncelikle ihfâyı tanıtarak konuya zemin hazırlamıştır. Tenvîn veya sâkin nûn (ن)’dan sonra on beş harf gelirse ihfâ olur. (عنك) kelimesinde ‘ayn (ع) ile kâf (ك) arasında nutukta nûn (ن) kaybolur, onun yerine yalnızca genizde bir ğunne kalır. Bu işlem esnasında dilin herhangi bir yeri kesinlikle bir mahrece dokunmadan boşlukta kalmalıdır. Ara cümleyle bir ayrıntıya dikkat çeken müellif, ihfâ yaparken ğunneden sonraki kâf (ك)’ı sağırllaştırmamaktan bahsetmekte ve çoğu reîsü’l-kurrânın bunda hata ettiğini belirtmektedir. Sonra konusuna dönerek, ihfâları reîsü’l-kurrâların izhâr me‘a’l-ğunne ile okuduklarından bahseder ve bunun yanlış olduğunu belirtir.⁵³⁷

⁵³³ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 32a-32b.

⁵³⁴ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 42b.

⁵³⁵ Ali Rıza Sağman, *Sağman Tecvidi*, 2. Baskı, (İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1958), 36; Cafer b. İbrahim es-Senhûrî, *Kitabu'l-Câmii'l-Mufîd fi sinâati't-Tecvid* thk: Muhammed el-İdrîsî et-Tahirî, (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2010), 360.

⁵³⁶ Mısırlı, *Kur'an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffuz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi*, 512-513.

⁵³⁷ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 38a-38b-39a.

Çeşitli kaynaklarda ihfânın namazda terkedilmesinin namazı bozmayacağına değinilse de Münşî, âlimlere göre ihfâyı terketmek, izhârı terketmek gibi tahrîmen mekruhtur demek ve bu tür hataları yapanların günahkâr olacaklarını, bundan dolayı da namazlarını iade etmelerinin vacip olduğunu dile getirmektedir.⁵³⁸

Son olarak hali hazırda da uygulanan bir hataya değinen Münşî, nûn (ن) ve mîm (م) 'den başka bir harfte ğunne uygulamak lahn olduğu halde Anadolu'da şeddeli bâ (ب) ile şeddeli dâl (د) 'in ğunneli telaffuz edildiklerine değinmiştir. Münşî, bur kısımda (يوم رب العالمين) (الدين، رب العالمين) kelimelerini örnek vererek, bunlardaki şeddeli bâ (ب) ve şeddeli dâl (د) 'i ğunneden kurtarmanın yoluyla alakalı bilgi vermiştir. Yine o, konuyla ilgili (الدين، خير) gibi kelimelerin vakf hallerinde med harfî olan yâ (ي) 'da ğunne gösterenler vardır, bunu düzeltmenin yolu ise medde ağzı açmaktır" demiştir.⁵³⁹

"تمت الحروف بعونى الله الملك الوهاب"

⁵³⁸ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 38b.

⁵³⁹ Münşî, *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî*, 39a.

4. MUHAMMED B. BEDRUDDÎN EL-MÜNŞÎ'NİN ŞERHU MUKADDİMETİ İBNİ'L-CEZERÎ ADLI ESERİNİN TRANSKRİPSİYONU

Çalışmaya konu olan mezkûr eserin transkripti yapılırken aşağıdaki tabloda gösterilen Türkiye Diyanet Vakfı Çeviri Yazı Alfabetesi kullanılmıştır.

آ	ā, a, A, Ā	ض	Ž, ž, Đ, đ
ا	A, a, E, e	ط	T, t
ب	B, b	ظ	Z, z
پ	P, p	ع	'
ت	T, t	غ	Ğ, ğ
ث	Ŝ, ŝ	ف	F, f
چ	Ç, ç	ق	Q, q
ح	H, h	ك	K, k, ŋ, G, g
خ	Ĥ, ĥ	ل	L, l
د	D, d	م	M, m
ذ	Z, z	ن	N, n
ر	R, r	و	V, v, ve, vü
ز	Z, z	ه	H, h, a, e
س	S, s	ی	Y, y, I, I, İ, i
ش	Ş, ş	ء	'
ص	Ş, ş		

Tablo 4.1. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Çeviri Yazı Alfabetesi

[20b] بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله و سلام على عباده الذين اصطفى و بعد

Bilesin ki Şeyh Cezerî'niñ nazmını ba'zı mübtedîleriñ iltimâsıyla Türkçe takrîre şurû' olundu. Lâkin añı añlamak ba'zı mes'el-i uğara tevaqquf etdiğiün evvelâ bir muqaddime vaz' olundu. Ve dañi anda olan mesâ'il katî az olup tâliye kifâyet idecek miqdârı olmadığıün Şerh-u 'Aliyyü'l-Kârî'den ve Şâtıbiyye Şerh-i Ca'berî'den ve Nâzım'ıñ Neşr-i Kebîrinden ve Temhîd'inden ve ğayrilerden mehmâ-imbân mesâ'il tetmîme sa'y olundu. Yessirhü'llâhü itmâme.

Mukaddime

BİLESİN Kİ İNSÂNÎN İÇERÜSİNDEN ÇIKAN HAVA Kİ AÑA NEFES A' NÎ ŞOLUK DIRLER. MÜCERRED TİB' İN İKTİZASIYLA İHTİYÂRSIZ ÇIKAR. OL NEFES İRÂDE KUVVETİYLE ÇIKUP İŞİDİLİRSE AÑA ŞAVT A' NÎ ÂVÂZ VE SES DIRLER. İMDİ SAVT NEFES MESMU' OLDI. EGER OL ŞAVT MEHÂRICDEN BİRİNE TÖKANUP ÇIKARSA AÑA HARF DIRLER. İMDİ HARF MAHRECDEN ÇIKAN ŞAVT OLDI. DAĞI BİL Kİ MAHREC HARFİN ÇIKUP BELÜRDÜĞİ VE SESİNÜN İŞİDİLDİĞİ YİRE DIRLER. İMDİ MÜCERRED TEŞÂDÜM CİSMİN İLE MAHREC-İ MÜTEHAKKİK OLMAZ. MÂDEM Kİ İKİ CİSMİN ARASINDA HARFİN SESİ ŞAKLAYUP İŞİDİLECEK MİKDÂRI TEŞÂDÜM KAVİ OLMADIĞCA DAĞI BURADA HARFDEN MURÂD HARF-İ HECÂDIR. ك ق ف غ ع ظ ط ض ص ش س ز ر ذ د ا' nî همزه Mecmû' î yigirmi tokuz harfdır, bunlardır. [21a] کی لام elif a' nî lâmda yabışan elifi meddiye ی. Lâkin bu tertîb maḥâric tertibi degildir. Bil ki ehl-i luğat tertibidir. Şıbyân dağı bunuñla ta' lim olunurlar. Ammâ maḥâric tertibi maḥrecleri beyânı maḥallinde gelendir dağı bil ki bu zıkr olunan te' dâd harfleri müsemimleri ile te' dâddır. Ammâ isimleri لا با تا gibileri de yabışan elif-i meddiyeleriñe müsemimlerdir. İsimleri elifdir evvel müsemimleri yâ. Lâkin seviylemek mümkün degildir. Bil ki dâimâ bir meftûḥ harf zannında söylenürler. Hurûf-u hecânîñ ibtidâsında elif didikleri hemze elifdir ki harekelenmek kabûl ider. Aşıl ismi hemzedir. Müsemmisi ء gibilerdir. İmdi elif iki şey'e denildi. Elif-i meddiyeyi dağı hemze elife isimleri ile te' dâd bu tarza olur. همزه با تا ثا جیم حا خا دال ذال را زای سین شین صاد ضاد طا ظا عین غین فاقاف کاف لام میم نون واو ها لام الف یا hemze yerine elif demek câizdir. İkişer harflilerin medleri tabî' idir. Elif mîqdârı çekilürler. زای "dağı iki harflidir zîrâ anda yazılan یا şûret-i mücerred anı را dan yazıda fark içündür. İmdi evvel یا okunmaz. Hemzeden ğayrı olan üçer harfliler medd-i lâzım harf-i muḥaffeflerdir ki bizim kıraet imâmımız olan 'Âşım kıraetinden dört elif mîqdârı med olunurlar. ' Ayn ile ğayn medd-i lîndirler. İki yâ üç elif kadar çekilürler dağı bil ki ekşer insânda diş otuz iki biter. Evvelâ önde olan dört dişlerine her tarafda birerdir. Anlara şenâyâ dirler. Anların ardında olan dört dişler ki [21b] yine her tarafda birerdir. Anlara rubâ' iyyât dirler. Anların ardındaki dört dişler ki yine her tarafda birerdir. Anlara enyâb dirler. Anların ardındaki dört dişler ki yine her tarafda birerdir. Anlara zavâhik dirler. Anların ardındaki ön iki dişler ki her tarafda üçerdir. Anlara

zavāhīn dirler. Anların ardındaki dört dişler ki yine her tarafda birerdir. Anlara nevāciz dirler. Bu dört ba‘zı insanda bitmezler. Zavāhikiñ zavāhinede nevāciziñ mecmū‘una ezrās dirler. Yigirmi dişdir. Her tarafda beşerdir daḥi bil ki bir ḥarfiñ maḥrecini ve şıfatını bilmek murād itdikde evveline bir hemze getirüp evvel ḥarfi sākin kılpup yāḥud müşeddeliyüp nuṭṭa iyliye. Evvel ḥarfiñ sesi nerden şakılursa yāḥud kesilirse maḥreci evvel sakladuḡı ya kesilduḡı yerdir. Kezālik. Evvel ḥarfiñ şıfatınıñ müktezāsı olan şemeresi ve fāidesi daḥi evvel sesi sakladuḡı yerde zāhir olur. Lākin evvel ḥarfin gerek maḥreciniñ gerek şıfatınıñ fāidesi ānı şeddelemek ile ḳatī āşikāre olur.

BEYĀNŪ’L-MEḤĀRİC

Bilesin ki meḥāric-i ḥurūf cumhūr ḳatında on yedidir ya‘nī ḥurūf-u aşliyyenin maḥrecleri on yedidir. Lākin Ġunne ḥurūf-u fer‘iyyeden ise kendüniñ başḳa maḥreci olduḡıçün taḡlīben ḥurūf-u aşliyyeden sayıldı. Zīrā çok aza taḡlibolunur. Daḥi bil ki Ḥafş ḳırāetinde ḥurūf-u fer‘iyye üçdür. Nūn-u muḥaffāt hemze ile elif beyninde okunan hemze-i müsehhele elif-i mümāle bunların beyānı maḥallinde gelür. [22a] Evvelkisi boḡaz ile aḡzı ḳovuḡıdır. Andan ḥurūf-u med çıkar. A‘nī dişlere varıncaya kadar şavtleri bir elif ḳadar akınca zātları temām olur للهواء تنتهى didiḡi budur. Ḥurūf-u med üçdür. واو يا الف lākin bunların med olunmasınıñ şarṭı vāv sākin olup üst yanı maẓmūm olmaḳdır. Daḥi yā sākin olup maḳabli esreli olmaḳdır. Ammā elif dāimā sākin ma ḳabli meftūḥdur. Bu üçüniñ mişālī اوتينا daḥi نوحيا kelimelerinde cem‘ olmuşdur. Bilesiln ki bir elif ḳadar çekmeniñ tarīḳi elif diyecek zemān ḳadar çekmekdir. Meşelā bā didikde bāyı elif diyecek zemān ḳadar çekmekdir. Elif elif dimekle bā bā dimeniñ zemānı beraberdir. اوتينا elif elif elif didikde üç elif çekmek zemānı beraberdir. Dört elif ḳadar çekmek murād itdikde اوتيناها elif elif elif elif dirsün. Beş elif ḳadar çekmek murād itdikde اوتينا هذا elif elif elif elif elif dirsün. İkincisi boḡaz āḥiridir ki ibtidā hemze aḳabinde hā bundan çıkarlar. Üçünci boḡaz ortasıdır ki noktasız ‘ayn ile noktasız ḥā bundan çıkar. Yine tertīb üzerine. Dördünci boḡaz evvelidir. Ġayn ile ḥā bundan çıkarlar. Yine tertīb üzere. Beşincisi güccük diliñ berāberidir ki evvel büyük diliñ āhiri ile üst ṭamaḳda şarḳan sivri etcigin arasındır.

Andan kâf çıkar. Altıncı güccük diliñ öñidir ki üst ʔamaḵ ile diliñ köki arasındır ki bir barmaḵ itme ḵadar kâf maḥrecinden şoñradır. Andan kâf çıkar. Şimdi ‘Arabistanda okunan kâf bu maḥaldendir. Lâkin [22b] şıfatında ḥatâ idüp ḵalıñ okurlar ki hemen kâf gibi okur. Me‘a hâzâ kâfin ḥaḵḵı incelikdir. Ammâ diyâr-ı Rûm’da Şam’da okunan kâf yañlıştır ki cîm maḥrecine ḵatî yaḵîn yerden çıkarlar. Yedincisi büyük diliñ ortası ile berâberi üst damaḵıñ arasındır ki andan ibtidâ cîm aḵabinde üç noḵḵalı şîn aḵabinde altında iki noḵḵalı yâe ğayn meddiye çıkarlar. Şimdi ‘Arabistan’da havâşşıñ okuduğı cîm ile şîn derste bu maḥaldendir. Ammâ şimdi diyâr-ı Rûm’da okunan cîm ile şîn dil ucuna ḵatî yaḵındır. Yañlıştır nazımıñ neşrinde didi ki cîmi doğru maḥrecinden çıkarmağa ḵalışmak vâcibdir. Zîrâ maḥrecinden farklı yerden çıkup anıñla dil ortası yayılup şîn-i müşellese sesi ile sesi ḵarışık çıkar. Nitekim buna ehl-i Şam ile Mısr’ıñ çoğı işlerler daḥi nâhice diliñ kâf maḥreci olan yerini üst damağa degirüp cîmiñ sesini kâf sesi ile ḵarışık çıkarlar. Yemen ḥaḵḵında bu edâ çokdur didi ki lâkin şimdi ehl-i Rûm اجتثت gibilerin cîmini şîn-i müşellese çıkarlar. Ammâ ehl-i Mısr şimdi her yerde cîmi kâf kılarlar. فانقلب الحال Sekizincisi yâ maḥreciniñ soñcağızı berâberi olan dil yanı ile ḵarşusi olan üst ezrâsından noḵḵalı zâd çıkar. Diliñ uci boşda ḵalmaq ile imdi diliñ iki yanı zâd maḥrecidir. Gerek sol yandan ḵıḵa gerek sağıdan ḵıḵa gerek iki yandan birden ḵıḵa. Lâkin evvelkini ḵıḵaran çokdur. Ve âsândır ikinci azdır ve ḵüçdür ve şevabludur. Üçüncü [23a] ḵatı az ve nâdirdir. Ve ḵatî ḵüçdür ḥattâ ḥazret-i ‘Umer’e maḥşûşdur didiler. Bu ḵatî şevabludur. الى الان Buḥâra’da daḥi Bağıdâd’ıñ öte yanı olan bilâd-ı şarḵda ve Dağıstan’da okunan zâd-ı mu‘ceme derste bu maḥrecindir ve sesi zâ-i mu‘ceme sesine ḵatî şebihdir. Ammâ şimdi ‘Arabistan’da ve bilâd-ı ğarbda vu Rûm’da okunan ḥâd ki zâd-i mefrûzadır. Dil uciyle üst öñ dişleriñ diblerinden çıkar. Bir müḥtebisi’s-şavṭ ḥarfıdır. Gerḵi dilleriniñ kenar yanı ezrâse bir miḵdâr dayarlar. Lâkin ucuni uşûl-i şenâyâya me‘an dayarlar. Ve ucuni ḵavî ve kenarını za‘îf dayarlar. Ḵaḵan dillerini ḵuvvet ile ḵopardıḵta zâdleriniñ sesi ancaḵ dilleriniñ uciyle üst öñ dişleriñin dibinden çıkar. Bu ise fi’l-ḥaḵîḵa ṭâ-i mühmeledir. Zîrâ maḥrec ḥarfiniñ sesiniñ ḵıḵdığı yerdir. Ḥarfıñ şavtiyse maḥreciñ kuvvetlice şıḵıldığı yerden çıkar. Gevşek başılan yerden sesi ḵıḵmaz. قال على القارى المخرج موضع ظهور الحرف وتميزه عن غيره

ولا يحض داہی ولا الضالین gibileri müşeddeden nuṭṭ idüp vüçüd anına rucū‘ iden ṭab-‘i selīm ṣāḥibi ānun nereden çıktığını duyup anlara ve ānun ne idüğünü şübhesiz bilür. Zīrā biz kendimiz ol ṭādı evvel başısına kadar ezrāsdan çıkarırız zānniyle okuduk. Ve bu tecrübe içinde eskidük ba‘ dehū şeyhlerimiz bizi ğaflet-i medīdeden uyandırurp zād-ı ṣāḥīḥayı bize ta‘līm itdiklerinden sonra diyilmez ki kenarını ezrāsa değiremedik. Temāmı bir sene çalışdık yine ‘āciz [23b] kaldık da şeyhimiz emir itdi ki diliniñ kenarını alt ezrāsı ile üst ezrāsıñ aralarına sokdurup ısırı ısırıvir. Ol ki ezrāse vermeğe alışa didik de الحمد لله و المنة mürşid-i kāmil imiş. Dilimiñ kenarını ısırarak yara itdim tā ki maḥrece varmağa dilimiñ kenarı alışdıkda ısırmaz oldum. Ve şübhesiz bildim ki on beş sene okudığımız ṭād dil içinden çıkar imiş. Ṭā-i mühmele imiş. Ve ol ṭādı ezrāsdan çıkarmak muḥāl imiş. Zīrā dil uci boşda kaldıkda elbette diliñ kenarı ile ezrās arasında münkiz ḳalup zādıñ şavtı akar. Ḳapanması muḥāldir. Zīrā ḳapanması ancak dil uciyle damaḳ arasında olur. Bu ise ṭā-i mühmele maḥrecidir ve bu ṭād-ı şedide Mısr’dan zuhūr idüp eṭrāf ‘ālime ḥattā Ḥaramiyye ve Rûm’a şāyi‘ olmuştur. قال الناظم فى نشره ومنهم من يخرجهم مزوجة بالطاء المهملة وهم اكثر المصريين وبعض اهل الغرب انتهى قوله دون مخرجها اى امامه من رأس اللسان واصول الثنايى العلبى ومزج المصريين الضاد بالطاء كان فى زمان الناظم واما بعد زمانه الى الآن فبدلوه به كما قال على القارى ومنهم من يخرجها طاء مهملة كالمصريين ve daḥī şimdi Rûm’da okunan zād ṭā-i ğuneviyyedir. ‘Arabistan’da okunan ṭād ṭā-i ḥāliṣa-i ḳaviyyedir. Şeyḥ Râzî şāfiye şerḥinde üst damağa ve kanarını üst ezrāsa za‘īfce sokdurup dil kenariyle ezrās arasında münfed ḳalup ya‘nī boş yere ḳalup üfürük gibi bir fişiltılı ses çıkup āġāḥ bu taḳdīrin ḥaddi [24a] elbette diliñ uci boşda ḳalur. Tokuzinci diliñ iki yanı ucuyla bile ve ḳarşuları zavāḥik ve enyāb ve rubā‘iyyāt ve şenāyā etleridür. Bundan lām çıkar. Lākin lāmiñ diliñ yalnız sağından çıkması ekşerdir. Zādıñ aksi üzere قال الدمامنى فى شرح التسهيل ويتأنى اخراج اللام من كلتي حافتي اللسان الا ان اخرجها من اليمنى امكن بخلاف الضاد انتهى Onuncisi dil uciyle ḳarşusi üst ön dişleriñ etidir. Nûn-u muḫhira bundan çıkar. Lākin lām maḥreciniñ az altından çıkar. Nûn-u muḫhira didigimiz nûn-u muḥaffātadan ihtirāzdır. Zīrā ol bir ğunnedir ki ğenizden çıkar. Aşlā ağızıñ ve diliñ anda ‘ameli yokdur. On birincisi nûn maḥreciniñ az sonu olan ṭamaḳ etiyle dil arḳasıdır. Bundan rā çıkar. كما قال الامام جعبرى والراء من ظهر اللسان ومحاذية من لثة الثنيتين العلبين انتهى

etine dirler. On ikincisi dil uciyle iki üst öñ dişleriñ dibleridir. Bundan ibtidā nokçasız t̤ā ‘aķabinde nokçasız dāl ‘aķabinde iki nokçalı t̤ā çıkarlar. On üçüncisi dil uciyle iki öñ dişleriñ şafhaları ve iki alt öñ dişleriñ üst çekenleri arasındır. Bundan ibtidā şād ‘aķabinde sīn ‘aķabinde zāy çıkarlar. On dördüncüsü dil uciyle iki üst öñ dişleriñ başlarıdır. Bundan ibtidā z̤ā ‘aķabinde zāl ‘aķabinde üç nokçalı šā çıkarlar. Bu üç dil uci azıcık dişlerden dışarı çıkar lākin z̤ā k̤atī az çıkar. Zāl andan ziyā çıkar šā [24b] zālden ziyādece çıkar. El ān Arab üstādında okunañ derste bu maħaldendir. Ammā şimdi diyārımız Rûm’da okunan z̤ā t̤ā mühmelet-i maħreciniñ arasından çıkar. Bir boş sadāy-ı cevfiyedir ĥarf degildir. Zīrā ĥarf maħrecinden şıkılup çıkan sese dirler. Ecnebī ĥarfiñ maħrecinden çıkarır ise de bu edālarında ka‘ dā yokdur. مع هذا ظا tūfettaħ dirler üfürük gibi bir fişiltı vardır. Bu edālarında anıñ eşeri yokdur. İmdi ĥarf olmayacak ma‘ nāsı olmaz. Dünya kelāmı ĥükmünde olur. Mühit burhānide ma‘ nāyı bozan yanlış kelām-ı nās ĥükmündedir didi. Vāv ile من الخذلان المفضى ضلى العناد عن قبول الحق والى الا مراد على المعتاد المتوارث عن الالباء والاجداد لاحتمال ان يقوم يوم التناد لقد كنت فى غفلة من هذا فكشفنا عنك مراد على المعتاد المتوارث عن الالباء والاجداد لاحتمال ان يقوم يوم التناد لقد كنت فى غفلة من هذا فكشفنا عنك anlarıñ Keşşāf şāhibiniñ ve Beyzāvī’niñ بضنين lafzınıñ tefsirinde z̤ā uşul-u şenāyādan çıkar dedikleri sözden yañılup icmā-‘i ehl-i edāniñ metvinde ve şurūħda taşriħan beyān itdikleri maħreci belgeliyye terk etdiler. مع هذا anların murādı mecazdır. Zāniñ sesi maħrecinden yayılup t̤ā maħrecine ulaşa dımeķdir. Mecāza ķarīne gerek. Mecāz idü ki neden ma‘ lūm dinülürse görölmez mi ki Zemaħşeri metn-i mufaşşalında icmā‘ī olan maħreci zikr itdi. Ve Şerħ-u İẓaħ’da İbn-ü Ĥācib aşlā z̤ā maħrecinde قال قيل zikr itmedi ve daħi bu sözi bir ‘eħad dımedi. Ve bu mesāmiħadan daħi e‘ zīdir ki İmam Ebū Muħammed Mekkī Ri‘ aye kitabında [25a] didi ki z̤ā zāl tā-ı mu‘ cemelere leşeviyye dinülür. Leşsedden çıkdıkları içün didi. ‘Aliyyü’l-Ĥārī ve sāir ‘ulemā te’vīlinde didiler ki Mekkī’niñ murādı mecazdır. Bunlarıñ şavtleri maħrecinde dağılup leşseye varır. Evvel iş dımeķdir didiler. On beşincisi üst öñ dişleriñ başlarıyla alt dudağın ķarnıdır. Bundan fā çıkar. On altıncısı iki dudağların arasındır. Bundan ibtidā vāv ġayr-i meddiye ‘aķabinde bā ‘aķabinde mīm-i muẖhira çıkarlar. Şatībī’niñ tertibi budur. Nāzım ana tābi‘ oldı. Ve şimdi Arabistan’da okunan vāvı dürsündür ve maħallindendir. Lākin şifatında ġalať idüp yoğun okurlar. Vāvıñ ĥaķķı ise terkīķdir.

Ammā Mekkī Ri‘āye’de vāvı mimin yerinde ketürdi. ‘Aliyyü’l-Kārī bunu tercih itdi. Şimdi diyārımız Rûm’da okunan vāv derste bu maḥaldendir. İkisi daḥī güzeldir. İmdi گوفى gibilerde vāv ile fāyı biri biriniñ maḥrecinden okumaqdan hazır oluna. Şimdi diyārımızda nice kāriler buna mübtelâlardır. Bilesin ki vāv iki dudaqların arası biraz açuḳ ḳalup iki yanları bir miḳdār yumulmaḳ ile çıkar. Kezâlik. Her zammede dudaqların iki yanlarını biraz yummaḳ lâzımdır. Zîrâ bir zamme vāvın nısfıdır ki evvel zammeyi bir kendi ḳadar daḥi uzandıkda tamâmı vāv çıkar. Ammā mīm iki dudaqlar za‘ifca ḳapatmaḳla çıkar. On yedincisi geñiz ḳovuğidir. Bundan nûn-u muḥaffât ve her bir ğunne çıkarlar. Bilesin ki bu maḥreclerin cevḫ ile ḥayşûmden ğayrısı ki on beş maḥrecdir. Maḥrec-i muḥaḳḳaḳlardır ki anlara ḥaḳîḳat-i teşâdüm cismin deyüp [25b] aralarında ḥarf fi‘l-cümleti yâḥud şıḳılıp kesilür. A‘nî ḥurûf-u şedîdede teşâdüm ḳavî olur. Ammā ḥurûf-u riḥvede za‘if olur. Ammā ikisi ki anlar cevḫ-i fem ile geñize ve maḥrec-i muḳadderlardır. Cevḫde teşâdüm cismin aṣlâ olmaduğı içün ḥarf-i meddiñ şavtları hiç münzaḫıṭ ve münḳatî‘ olmaz. Bil ki nekes yerden hiç zaḥmetsiz yumuşaḳlığı aḳup çıkarlar. İmdi cevḫe maḥrec demek farâzîdir ki lafız ḥarf-i medleri bir elif miḳdârı çıkup zâtları tamâm olduḳda kendi irâdesiyle ḳat‘-i şavt mümkün olduğı içün cevḫe bi‘l-ḳuvvet-i maḥrec didiler. Zîrâ maḥrec-i ḥaḳîkî olmağın şartı kendi de ḥarf-i münzaḫıṭ olup sesi kesilmekdir. Evvel ise cevḫde mümkün degildir. Kezâlik ḥayşûm daḥi maḥrec-i itlâḳ etdikleri ḥaḳîkî degildir. Bil ki farâzîdir. Zîrâ geñiz ḳovuğunda ğunne sıkılmaḳ ve kesilmek mümkün degildir. Bil ki ḥaddi ḳadar aḳdıḳda kārî kendi irâdesiyle ğunneniñ şavtını kesivirmek mümkün olduğı içün aña bi‘l-ḳuvvet-i maḥrec denildi.

BEYÂN-Ü ŞİFÂTİ’L-ḤURÛF

Evvelâ bilesin ki şıfat deyü ḥarfler ile ḳā‘im olan ma‘nâlara dirler ki ince kalın gibi cümlesi maşdarlardır daḥi bil ki maḥrec terâzi gibidir. Nitekim mizân ile tartılan şey’in miḳdârı ki azlığı ve çokluğu bilindiği gibi. Maḥrec ile daḥi ḥarfın miḳdârı ki uzunluğu bilinür. A‘nî lafız ḥarf-i nuṭṭ etdikde ḳuvvet-i lânese ve zâ‘iḳasıyla teşâdüm cismin ne miḳdârı yerde olduğini bilür. Ve daḥi şıfat-ı meḥak gibidir nitekim meḥak ile altunuñ [26a] ve gümüşün eyüsü ve kötüsü ki keyfiyyetidir. Bilindiği gibi şıfat ile daḥi

harfin keyfiyyeti ki kuvveti ve za' if-u killeti ve keşreti ve cereyanı ve ihtibası bilinür. İmdi bu iki şey' ki mahrec ile şıfat harf ziyâdeden ve nokşandan ve fesâdeden tatliye ve hıfz idüb şihhat-i vücûdet ile tahliye ve tezyîn iderler. Daği bil ki harf hem mahrecinde ve hem cemî'-i şıfatında birebir olmazlar. Elbetde ya mahrecde ya bir ziyâde şıfatda birbirinden ayrılurlar. Allâh-u zü'l-Celâlin hikmet-i bâhiresindendir ki eger aşvât-ı insanın her birine ayru mahrec san' etmeyeydi behâyim şavtı gibi cümlesi bir dürlü şasâ olup aşlâ birbiriyle söyleşmek mümkün olmayup murâdlar fehm olunmazdı. Meşelâ su diyecek yerde yâhû yâhu diyecek yerde yine öyle dinse aşlâ bundan murâd anlanmazdı. Daği bil ki Nâzım nazmında on sekiz şıfat zıkr etdi lâkin tâliye gâyet gerekli olanları on yedidir. Zîrâ inhirâf şıfatının edâda nef' i zâhir degildir. Neşr-i Kebîr'inde iki şıfat daği ziyâde etdi. Ol ikisi İmam Ebî Muḥammed Mekki'nin Ri' âye'de zıkr etdiği kırk dört şıfatların tâliye ehemmi olanlarında üç daği bu risâlede getirdik. Mecmû'î yirmi üç şıfat oldu. İmdi bu şıfatlar iki dürlüdür. Bir dürlüsü şıfat-ı mütezâddededir ki ikisi bir harfde bulunmak muḥâldir. Mecmû'î on beş şıfatdır ki hems cehr reḥâvet şiddet beyniyyet isti' lâ istiflât itbâk infitâḥ tefḥîm terkîk işmât [26b] izlak ḥafâ zuhur. Bu şıfatları her biri zıddıyla cemî'-i ḥurûf-i hecâyâ şâmillerdir. Bir bölügi ḡayr-ı mütezâddedir. Geçen şıfatlar ile bunlar bir harfde bulunurlar ammâ bunlar birbirleriyle bir harfde cem' olmadıkları zıd olduklarından degildir. Bil ki her biri ba' zı harfe maḥşuşdur. Anınçündür eger geçenler gibi bunlar daği şıfâta şâmil olsalar idi elbette ikisi yâ ziyâdesi bir harfde cem' olurlardı. Bunların mecmû'î sekiz şıfatdır. Pes. İmdi hems luḡatde sesi gizlemeñe dirler ammâ ehl-i tecvîdin iştilâḥlarında harfini söylerken nefes-i kâmile aḡmaḡa dirler. A' nî mahrec ki anı cismeden ' ibâretdir. Birbirine ṭayanmaları za' iflûdüp aralarında şoluḡu çıkacak boş yer ḡalup şoluḡ aḡmaḡdır. Zîrâ hems-i za' if şıfatı olduḡiçün. Harfinin mahrecinin i' timâdına za' if virüp arasında menfez-i nefes ḡalup harf za' if ve yumuşak çıkar. Hems harfleri ondur. Hemsin zıddı cehrdir ki luḡatde sesi ḡaldırup âşikâre etmek ehl-i edânın harflerinde harfini söylerken nefesin küllisi ya çoḡi tutulup aḡmamaḡdır. Zîrâ cehr kuvvet şıfatı olduḡiçün harfinin mahrecinin i' timâdına kuvvet virüp arasında boş yer

almayup nefes apanup amaz. Cehr afleri on okuzdur ki bunlardır. ل و ربحض اذ almayup nefes apanup amaz. Cehr afleri on okuzdur ki bunlardır. ا ظ اذ dedikde nefesi ekseri mutebis idü ki zhirlüdü. Zir bu iki gibiler de [27a] aan avtdır. Nefes-i alil ile nefesi ekseri mutebisdir. aan ا ا didikde avt ve nefesi me a itibsları belli olur. Bunlar tafili yaknda gelür. iddet luatde kaviliktir araf ehl-i edda arfini söylerken Gene avt ve nefes bil-külliye mutebislidüp hiç amamaktadır. Zir kuvvet ıfatı olduiün. arfini marecini itimdna uvvet ir idüp arasında münfezis-avt almayup avt apanup aamaz. iddet afleri sekizdir. اء طن بء ur. İsimleri ediddir. aan اء اء didikde itibs avtleri zhirlüdü. iddeti zıddı rehvet ile beyniyyetdir. Rehveti luatde yumuaklık arafda urufini söyler. Gene avt kmil-i nefes ile ya nefes-i nı ile amadır. Zir rehvet zaif ıfatı olduiün. arfini marecini itimdna zaiflik ir idüp arasında münfezir-r alup rve avt ıup aar. Rehvet afleri cumhur atında on altıdır. ا ظ ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا isimleri rvedir. aan اء اء اء didikde cer avtleri bellü olur. Seyrn Kitb-ı Sibeveyhın erinde didi ki imm-ı urra baz urüfa muavvit ve bazsına eras tesmiye idüp muavvit ile kendinde avt cer idenleri murd itdi. ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا dai bunlar gibiler dedi. Eras ile inden-nu avti ımayan urüf-u edidei murd itdi dedi. Yan muavvit ile urüf-u rveyi murd etmi. Bazlar و ا ı aflerini beyniyyeden ayup rve on üdür dirler. [27b] Lkin İmam tib ve Nzım cumhüra tbi oldiler. Beyniyyet luatde bir ey iki eyi arasında olma. Bu ki tevassu dirler. Bir ey iki eyi ortasında olduiün arafda arfini söylerken ol arf iddet arfi ile rehvet arfini nui beyninde nu olunma yan ol arfi iddet-i arf ile rehvet avti rvei muaik avti gibi kmil okumayup ve ırf edidi avti gibi kmil apatmayup bil ki azıcık cer ile ve azıcık itibs ile nu olunma. Zir beyniyyet ıfat-ı uvvet ile ıfat-ı zaif beyninde bir ıfat olduiün arfini marecini itimd itidl üzeredir. Ne yet tedüm av üzeredir edidede oldui gibi ve ne yet tedüm zaif üzeredir. Rvede oldui gibi. Beyniyyet afleri bedir ki ا ا ا ا ا ا ا ا ا ا bunlar isimleri beyniyye ya mütevassıtdır. aan اء اء didikde lm ve ayn avtı azıcık aup a marecine varınca arar dirler. İmdi baz rleri belki

ekşerleriniñ **دع اليتيم فعال** dahī gibilere şedīd-i maḥẓ gibi ‘aynıñ şavtını bi’l-küllīye his itmeleri ğalaṭ-ı fāḥiştir. Bil ki **نعب** nūñ ‘aynı **نلعب** lafzınıñ lâmi gibi nuṭṭ olunmalıdır. Şavtleri biraz aḳmaḳdır ve dahī **ان ام** didikde bunlarıñ sesleri evvelkilerden [28a] bir miḳdar ziyādece aḳa. Ya‘nī bunlarda beyniyyelikden me‘adā ğunne şıfatı dahī vardır. İmdi beyniyye şıfatınıñ ḥaḳḳı bunlarıñ sesi ğeñizde aḳmaḳdır. Ammā rāda riḥve meḥẓı gibi şavt-ı kāmiliñ aḳması anda beyniyyelikden ğayrı tekrar şıfatı dahī vardır ki rāda tekriri icrā ancak maḥrecini şıḳup dili sürçmek ile olur. Bu ise şedīdeniñ ğayrı ya da şavtınıñ cery-i kāmil ile cerini mecburdur. Tekririñ tafşilī maḥallinde gelür. Bilesin ki şedīd ile riḥveden her biri ikiye bölünür. Şedīd-i mehmūs şedīd-i mechūr riḥve-i mehmūs riḥve-i mechūr. Ammā riḥve-i mehmūs **فخصه حث شس** bunlarda şavt-ı kāmil nefes-i kāmil ile me‘an aḳar. Zīrā bunlarda olan reḥāvet ile hems ikisi birden za‘if şıfatı olduklarıçün cery-i müceblerdir. A‘nī reḥāvet şavtıñ kāmilen cerini iḳtizā idicidir. Hems nefesiñ kāmilen cerini isteyicidir. Ammā riḥvey-i mechūr **غذ وا يا** bunlarda şavt kāmil-i şülüs kadar nefes ile aḳmaḳ yalnız reḥāvetiñ ḥaḳḳıdır. Zīrā şavtıñ aḳması nefesiñ dahī aḳmasını elbette müstelzemdir. Nitekim şavtıñ kapanması nefesiñ kapanmasını elbette müstelzem olduğı gibi Zīrā māhiyyet-i şavtda nefes dāḥildir. Zīrā nefes şavtıñ maddesidir. Zīrā şavt-ı nefes mesmu‘idir. Nitekim muḳaddimedede geçdi. Ol ecilden İmam Şeḫāvi ve İbn-i Nāzım ve ‘Aliyyü’l-Ḳārī reḥāvetiñ beyānında ceryişşavtı vennefes deyū taşriḥ etdiler. İmdi bu riḥve-i mechūrda nefesiñ şülüşānı muḥtebisdir ki aḳmaz bu ihtibās [28b] yalnız cehriñ ḥaḳḳıdır. Zīrā bu riḥve-i mechūrda bir şıfat kuvvet ile bir şıfat za‘if cem‘ oldı. Lākin şıfat-ı za‘ifiñ rukni şavtdır. Şıfat-ı kuvvetiñ rukni nefesdir. Şavt-ı nefes ğālibdir ki ceri cerini ve ihtibāsı ihtibāsını müstelzemdir. İmdi Cāberdi ile ‘Aliyyü’l-Ḳārī az kerre şavt aḳar nefes aḳmaz şād-ı mu‘ceme ile ğayn-ı mu‘ceme gibi dedikleriniñ ma‘nāsı şavt-ı kāmil nefes-i kāmil ile aḳmaz. Bil ki nefes-i ḳalil ile aḳar dimekdir. Murādları nefesiñ kemālini nefiydir temelini nefiy degildir. A‘nī nefesiñ ekşeri aḳmaduğıçün hiç aḳmaz yerine şayarlar. Zīrā ekşer içün ḥukm-ü küll vardır. Görülmez ki bu ḳā’ideye bina’-i cehriñ ta‘rifinde itlāḳı üzere ihtibāsü’n-nefes derler. Gerek ol cehr-i şiddete muḳārin olsun gerek reḥāvete muḳārin olsun. Bu ise zāhiri üzere kezbdır. Zīrā yukarıda bildiñ

ki cehr-i şiddete muḳārin olursa nefesi temāmiyle ḥabs ider. Ammā rehāvete muḳārin olursa nefesin ekṣerisini ḥabs nefesin şülüṣü ḳadarının ḥabsine teṣīr idemez. Bil ki ol şülüṣü ḳadar nefesi rehāvetin cerī şavtına teb‘iyyat ile cerī ider. Öyle olucaḳ cehrīn temāmı teṣīri ancaḳ şiddete muḳārin olduḳda der. İmdi ḳaçan sekiz ḥarf cemī‘ an cery-i şavtda eḥavātlerdir. اغ اض اظ اذ didikde cerī şavtları zāhir olur. Lākin zādın cerī şavtı anlardan ziyādedir. Zīrā istiṭālesi ve tefeṣṣisi vardır. Maḥallinde gelür. Ammā şedide mehmūsi ancaḳ ك ت dir. ḳaçan ك ات didikde bunların şavtı ibtidā defa‘at-i bi‘l-küllüyye aḳmaz. Bu şiddetin [29a] ḥaḳḳıdır. Sonunda maḥreci hafif ḳopardıḳda bunların āhirlerinde nefes tamāmıyla aḳar. Bu hemsin ḥaḳḳıdır. Bilesin ki şerḥ-i muvāfıḳda der ki ḥurūf-u şedīde ‘anniyedir. Hemān ḥabs şavt-ı ānda bulunur. Mā ‘adāsı zemāniyyedir. An zemān cüz’idir ki inḳisām ḳabul etmez. Ammā zemān inḳisām ḳabul ider. Zīrā bir zemān bir ḳaç enātdan mürekkebdir. Zīrā anı dimeñ def‘i demekdir ki ṭarafda el-āyn idecek ḳadar zemāndır. A‘nī ḥurūf-u şedīdeyi sākin ḳılup nuṭṭ itdikde heman def‘at-i şavtları ḥabs olub zātları ḥāşıl olur. Ammā mehmūseleri daḫi riḥveleri nuṭṭ etdikde bunlar zemān olduḳları için sesleri batıcı ve gücce aḳar. Teṣādüm-ü cismin kavī olduḳı gibi. Def‘ati aḳıvırmez. Bil ki teṣādümün ve inṣıḳāt-ı şavtın ‘aḳabinde aḳar ammā şedidenin sesleri teṣādüm-ü ve inṣıḳāt ile me‘an ḳapanup zātları ḥāşıl olur düşer. اق اب dedikde bunlar ‘annilgi bellü olur. Ḥurūf-u şedidenin hemzeden ḡayrılarının ḳalkalesi daḫi ‘anniyedir ki ol ḳalkale bunlarda olan cehr şıfatının ḥaḳḳıdır ki zātlarını ‘inde’l-iskān belürtmek içündür. Lḡkin ḳalkalelerinin ‘annī şiddetlerinin ‘anninin ḡayrıdır. Ve daḫi zemānları daḫi sākin ḳalup اه اذ اع اق didikde seslerinin gücce aḳdıḳı zāhir olur. İmdi kāf tādaki şiddet ile hemsin muḳteżaları olan ihtibās-ı şavt ile cerā nefes beyninde ittihād-ı zemān yok ki tenāḳuṣ lāzım gele. Zīrā ihtibās-ı şavt ihtibās-ı nefesi [29b] müstelzemdir. Māhiyyet şavt-ı nefesi mesmū‘ oldıḳ için. Lakin bu kāf ile tāda olan ihtibās-ı şavt ibtidā noḳtalarındadır ammā cerī nefesleri maḥreclerini refḳile ḳopardıḳdan sonra āhirlerindedir. İmdi ihtibās ile ceryin zemānları başḳa başḳadır. İmdi sükūn ḥālinde kāf ile tānīn iki şavtı vardır. Biri ḥaḳḳ-ı şiddetleridir. Biri hemsleridir. Ammā şedīd-i mehcūr اد قطب dūr ki şavt ve nefes bunlarda bi‘l-küllüyye ḳapanur. Zīrā bunların iki şıfatları birden ḳuvvet şıfatlarıdır

ki şiddet-i şavtıñ tamāmıyla ihtibasını mücebdır. Cehr-i nefesiñ tamāmıyla ihtibāsını mücebdır. وقْتًا bunlar sākin olduklarında sesleri bi'l-küllıye kapanub zātları mütebeyyen olmadıysa kendüleri i' lān ve beyān için mahreclerini kuvvet ile kopardıkda kal' u ' anīf sebebiyle bunlarıñ āhirlerinde bir muhtebis kuvvetli şavt peydā olur. Ol şavt-ı zāide şavta ehl-i edāda kal' kale dirler. Ammā kāf ile tāniñ āhirlerinde mahreclerini kal' u hafif sebebiyle peydā olan şavt-ı za' īf ve cārīdir ki bunlarıñ hemsleriniñ haqqıdır. İmdi kal' kale mahreci kaviyyedir. Kāf ile tāniñ hemsleriniñ haqqıdır za' īfe zemāniyyedir. Bu iki kal' kale ta' riflerinde biri birinden kavī za' īf kaydı ile ayrılırlar. Zīrā kal' kale lūgatde kuvvetlīlerin sesine dirler yāhud şey' i kımıldadmağa dirler. Anıñçün ba' zılar ta' rīfde [30a] harfi mahrecinde kımıldatmak ya harfiñ mahrecini kımıldatmak dediler. Bilesin ki kal' kale geçen sıfatlar gibi sıfat-ı zātiyyeden olduğıçün geçen harfleriñ her hallerinde ayrılmazlar. Gerek harekeli olsunlar gerek sākin olsunlar. Lākin sākin oldukları vakitte zātlarını beyān için kal' kaleye muhtāc olundu. Ammā müteharrik olduklarında zātları mütebeyyen ve kendileri teharrik-i ' ayn kal' kale olduğıçün kal' kaleleriyle emr etmege ve tenbīhe hācet yokdur. Dağı bil ki kal' kale harfi mā kabliniñ harekesiyle harekeleñme müşābihdir ki bir hareke' -i hafife' -i hafıyyedir. Lākin sūkūn vakıfda olan kal' kale ol harf-i şiddetlemeñe müşābihdir. Mukaddimeden dediginiñ ma' nāsı budur ve dağı kal' kale cemī' sıfatlarıñ kavīsıdır. Geçen beş harfleriñ ismi mu' kal' kaledir. Ve dağı kal' kale cehr ile şiddetden mürekkeb bir sıfatdır. Anıñ için iki sesi vardır. Biri şiddetiniñ haqqı biri cehriniñ. İkisi dağı kavī ve muhtebis seslerdir. Lākin cehr ile şiddet hemzede dağı vārid iken burda hemzeyi kal' kale etmediler. Bil ki kal' kalesi lahındır dediler zīrā kal' kale etdikde anda zahmet ile kuşmağa müşābih bir şavt-ı kabīh peydā olur. Ol ecilden kal' kalesi mesmū' a degildir. Bil ki kurrāniñ ' ādetleri her nerede gelürse hemzeyi rifk ile ve zahmetsiz nuṭk etmek oldu ancak āhirde bulunup üzerine iskān-ı mahzile vakf etdikde zātını belürtmek için mahrecini [30b] şıqub iḥrācında tekellūf vācibdir dediler. Kal' kalesi zāhir olursa da من شيء من يشاء gibi ammā üzerine ravm ile vakf olunur ise tekellūf istemez. Zīrā ravm vaşıl hükmündedir. Ravm mahallinde gelür. İsti' lā lūgatde yüksek olmağa dirler. ' Ārafda harfini söylerken diliñ köki üst tımağa kal' kmak diliñ ortası bile üst tımağa

gerek kapanmasun. صضطط harflerinde kapandığı gibi. Gerek kapanmasun خفق harflerinde kapanmadığı gibi. Bu daḥi kuvvet şıfatıdır. Harfleri yedidir ki خص ضغط قط isimleri müsta‘liyedir. Kāfiñ isti‘lâsı hâ ile ğaynıñ isti‘lâsından artıktır. Evveliykiniñ birbiriyle berâberdir. Bu üç harf şırf müsta‘liyedir. A‘nî itbaḥsız müsta‘liyedir. Ammâ bâkî kalan dört müsta‘liye muṭbeḳadır. Daḥi isti‘lâ tefḥîmi müstelzemdır. Zîrâ her bir tefḥîm olunacak harf tefḥîm ancak diliñ kökünü üst tımağa kıldırmaḳ ile olur. İsti‘lânıñ zıddı istifâledir. Luğatde her şey’i aşıağıda kılmak ‘arafda harfini söylerken diliñ kökü aşıağıda kıalup üst tımağa kıalkmamak. Bu za‘îf şıfatıdır. Harfleri geçen yediniñ mâ ‘adâsıdır. Mecmû‘î yigirmi bir harfdır. Ammâ elif-i meddiye isti‘lâda ve istifâlede mâ kıablileri olan harfe tâbi‘dir ki eger evvel harf müste‘lâ ise bunlar daḥi müste‘lâ olurlar. Müstefil ise bunlar daḥi müstefil olurlar. Zîrâ bunlar dâ‘imâ sâkin olup yalnız kendüleri başkaca nuṭṭ mümkün olmayup bil ki mâ kıablileri olan harfiñ [31a] harekesiyle nuṭṭ olundukları için halleri muṭṭarid degildir. Müsta‘liyeden yâḥud müstefleden şayılalar. Kezâlik râ ile lafẓatullâhıñ lâmi daḥi dâimâ bir hâl üzere okunmayup bil ki ba‘zı yerde kıalıñ okunup ve ba‘zı yerde ince okundukları için halleri muṭṭarid degildir. Her hallerinde bellü müsta‘liyeden şayılalar. Yâḥud müstefleden şayılalar. İmdi zâhir olan bu iki tefḥîmleri hâlinde müsta‘liyeden terkîkleri hâlinde müstefleden şayılmaḳdır. Zîrâ harf-i tefḥîm ancak diliñ kökünü üst tımağa kıldırmağla olur. Bu ise ‘ayn-ı isti‘lâdır. Daḥi harf-i terkîk ancak diliñ kökünü tımağa kıldırmayup aşıağıda kıomağile olur. Bu ise ‘ayn-ı istifâledir. Ol harfleriniñ isimleri müstefledir. İstifâle terkîki müstelzemdır. Bu şıfata inhifâz harfine münḥafız daḥi derler. İtbâḳ luğatde her şey’i kıapamak ‘arafda harfini söylerken diliñ ortasını üst tımağa kıapamak kökiniñ daḥi üst tımağa kıapamak kökiniñ daḥi üst tımağa kıalkması ile bile. İmdi dil ortası ile tımak ortasında şavt şaklayub aḳmaz. Bu kuvvet şıfatıdır. Harfleri صضطط isimleri muṭbaḳdır. İtbâḳ isti‘lây-ı müstelzemdır. Zîrâ her muṭbaḳ müsta‘liyedir ammâ her müsta‘liye muṭbaḳa degildir. Zîrâ خفق harfleri ancak müsta‘liyedir. Muṭbaḳ degildir. Bilesin ki itbâḳıñ ta‘rifinde maḥalli itbâḳda şavt şıkılup kesilmeden murâd hemen bi’l-küllıye kıapatmak ve bi’l-küllıye kesilmek degildir. Zîrâ [31b] Bu hâl ancak tâ-i mühmelede olur. Şedîd-i

mechūra olub daḥi maḥreci maḥalli itbāka yakīn olduḡi içün. Ammā şād ile zādāda kapatması ve kesilmesi ortacadır. Kāmil degildir. Zīrā şād mehmūse zād riḡvedir. İkisi daḥi maḥrecleriniñ za‘īf olup cery-i şavte ve nefese muḥtaclardır. Daḥi maḥrecleri maḥalli itbāka ne yakındır ve ne ırakdır. Bil ki ortacadır. Ammā zānıñ itbākı ve inḥişār-ı şavtı azdır. Riḡvette maḥrec-i maḥalli itbākdan be‘īd olduḡi içün. Itbākıñ zıddı inḥitāḥdır. Luḡatde her şey’i açılmaḡ ‘arafda ḥarfini söylerken dil ortası üst tımağa kalkmayup arası açuḡ kalup arasından şavt aḡmaḡdır. Diliñ kökü üst çeñeye gerek kalksun. حَقَق ḥarflerinde kalkduḡi gibi. Ve gerek kalkmasun. Meşelâ cīm gibi. Bu za‘īf şıfatıdır. Ḥarfleri muḥbaḡanıñ mā‘adāsı daḥi elif-i meddiye ile vāv-ı meddiye mā‘adāsıdır ki yigirmi dördür. İsimleri münfetiḥdır. İnḥitāḥ-ı istifāle müstelzem degildir. Zīrā حَقَق ḥarfleri münfetiḥadır. Müstefle degillerdir. Ammā istifāle inḥitāḥ-ı müstelzendir. Tefḡīm luḡatde her şey’i semirteñ ve kalıñ etmek ‘arafda ḥarfini söylerken diliñ kökünü üst çeñeye kaldırmaḡ sebebiyle ḥarfıñ zātına bir semizlik girüp aḡzıñ içi ol semizliḡıñ şadāsıyla tı olup ḥarfi semirteñ ve kalıñ etmektir. Bu kuvvet şıfatıdır. Ḥarfleri müsta‘liyedir. Daḥi kalıñ oḡundukları ḡalde rā ile [32a] lafzatullāḥıñ lāmıdır. Bunlarıñ tefḡīm olundukları maḡallileriñ beyānı gelür. İmdi tefḡīm ḥarfleri tıokuz oldi. İsimleri müfehḡamedir. Bilesin ki Nāzım ḡatında tefḡīm beş mertebedir. Cümleden e‘lāsı elifli fetḡanıñ tefḡimidir. طال قال ران gibi. Andan eşḡāsı elifsiz fetḡanıñ tefḡimidir. خرقتها gibi. Andan eşḡāsı maẓmūmuñ tefḡimidir. نمارق الضر gibi. Andan aḡaḡısı sākiniñ tefḡimidir. ذرنى اغنى gibi. Andan aḡaḡısı meksūruñ tefḡimidir. Murḡıḡleriñ terḡıḡıne ḡarībdir. ختلمه مستقيم صراط gibi. Daḥi bilesin ki isti‘lāsı ziyāde olunañ tefḡımi daḥi ziyādedir. Zīrā tefḡīm isti‘lāya tābi‘dir. İmdi ḡāfiñ isti‘lāsı ḡā ile ḡayndan ziyāde oldi ise tefḡımi daḥi anlarıñ tefḡıminden ziyāde oldi. Ammā evvelkiniñ isti‘lāsı ve tefḡımi bir rāyla berāberdir. Daḥi muḥbeḡanıñ tefḡımi müsta‘liye’-i maḡzdan artuḡdur. Zīrā itbāka zū’l-ciheteyndir ki anda iki ḡat müceb tefḡīm vardır. Biri diliñ köki kalkmaḡ ve biri diliñ ortası kalkmaḡ. Daḥi tā’-i mühmeleniñ itbākı ḡalan üçden ziyāde oldiyse tefḡımi daḥi anlardan ziyāde oldi. Daḥi tānıñ şıfatlarıñıñ cem‘isi kuvvet şıfatları oldiḡiçün. Tā cemī‘ ḡurūfdan kuvvetli oldi. İmdi ‘Arabistanda oḡunan tā’-i mühmele budur ki cemī‘ ḡurūfdan aḡvā ve efḡamdır.

Ammā şimdi ravmda okunan ʔāʾ-i mūhmele tāʾ-i mūfehḥame zaʿīfeʾ-i mehmūsedir ki yigirmi toḡuz ḥurūfdan ḥāricdir. Zīrā ʔānīn ḥaḳḳı ḳalındır. Ammā şimdi ravmda [32b] okunan ʔāyı incelttikde tā olur. Şād ile zādīn ıṭbāḳı orta oldu ise tefḥīmi daḥi orta ve birbiriyle berāber oldu. Zānīn ıṭbāḳı anlardan oldiyse tefḥīmi daḥi anlardan az oldu. Lākin خق ḥarflerinden zānīn tefḥīmi ziyādedir. Tefḥīmiñ zıddı terḳīḳdır. Luḡatde şeyʾi ırāḡ ve ince etmek ʿarafda ḥarfini söylerken diliñ köküni üst çeñeye ḳaldırmayup bil ki aṣaḡıda ḳoyup ḥarfin zātına bir ırāḳlık girüp aḡzıñ içi anıñ şadāsıyla ṭolmayup boş ḳalup ḥarfi ince etmektir. Bu zaʿīf sıfatıdır. Ḥarfleri mūfehḥamenin ḡayrileridir. İsimleri muraḳḳaḳadır. Bilesin ki elif-i meddiye ile vāv-ı meddiye tefḥīimde ve terḳīḳde mā ḳablilerine tābiʿlerdir ki muraḳḳaḳadan soñra bulunurlar ise terḳīḳ olunurlar. جاوا gibi. Ammā ya gerek meddiye olsun ve gerek ḡayr-i meddiye olsun dāimā eşedde terḳīḳ ile terḳīḳ olunur ki hiçbir ḥarfe tābiʿ olmaz. قيل gibi فى gibi. Bāḥusūs غير خير gibilerde terḳīḳine ḡāyet ihtimām gerektir. Zīrā ḳaçan bir muraḳḳaḳ bir mūfehḥam mücāvir olsa mūfehḥam ol muraḳḳaḳa ḡālib olup anı kendüye çeküp ḳalın okudur. Zīrā lisān-ı muraḳḳaḳada köküni aṣaḡıda ḳoyup ʿaḳabinde mūfehḥamede yukarı ḳaldırmaḡ ziyāde güc olduğundan ikisini daḥi bir cihet üzere ʿamel etmek içün ikisini daḥi tefḥīim ider. Bu ise ḡāyet āsāndır geñiştir. Nitekim يغشى daḥi يخشى gibilerin yāsını ve şinini vācibüʾt-terḳīḳ iken ḳalıñ okurlar. Kezālik يا صاحب [33a] gibilerin hemzesini ve ḥāsını على de على الله nıñ ḥallerini الله nūñ hemzesini وليتلف daki lām-ı sāniyeyi على الله de على الله nıñ lāmını ولا الضالين daki lānıñ lāmını مخصصة daki mimleri من مرض daki mīmi برق daki daḥi باطل daki bāyı يصدر daki yāyı ve دال دور daki dālı مطلع daki mīmi ve لامت احطت daki ḥāyı نصر الله nıñ daḥi ناصرك nūnini الفضل nıñ fāsını اقررت hemzesini daḥi bunların gibileri ḳalıñ okurlar. Meʿa hāzā bunların küllisi vācibüʾt-terḳīḳdır. Daḥi bil ki ḳaçan elif-i meddiyeyi daḥi vāv-ı meddiyey-i muraḳḳıḳdan soñra bulunduḡda ḥaḳḳı üzere terḳīḳ etmek murād etseñ ibtidā mā ḳablileri olan muraḳḳıḳı yalnızca ḥaḳḳı üzere terḳīḳ idüp ol ḥaḳḳı üzere ḥarekesini işbāʿ it. Ol ḥarekeden fetḥa ise elif zamme ise vāv toḡar. Ol elif-i vāvi mā ḳablilerinin ḥarekesinin inceligine muvāfıḳ med it. Aşlā meddiñ ne evvelinde ve ne ortasında ve ne āhirinde iʿvicāc ve tefḥīim şāibesi getürmeksiniz. İmdi cümleden bir mişāl-i ibtidā أمنت deyüb soñra ان ماء تاء deyüp

şavtıña kulağ tutarak ve ziyāde te’emmel iderek bunları medd-i şavīl ile meddit. Tā ki meddiñ bi-temām hād terkīki mā kabline uyar mı yoḥsa āḥirinde yā ortasında tefḥīm şāibesi var mı saña zāhir ola. Kezālik ب ب ل ل ن ن ع ع م م ی م ع deyüp نون يا ايها يوعون ناس نون gibileri bunlardan fehmi ile [33b] zīrā murakkıķıñ meftūḥla mazmūmeniñ hadd-i terkīķde aṣlā fark yokdur. İmdi ‘Arabistanda نعب gibileriñ bāsıñ zamme ḥālī fethā ḥāline uydurmayup tefḥīm şāibesi getürdikleri ğalaṭdur zīrā انباء bāsi ile نعب bāsıñ hadd-i terkīķde hiç farkı yokdur. Kezālik. يعلمون gibileriñ mīmini ve vāvını tefḥīm etdikleri iki cihetden fāḥiştir. Ammā diyārımız Rūmda ancak vāvını tefḥīm etdikleri min cihetin vāḥidetin ğalaṭdır. İmdi geçen mīzānı isti’ māl idebilen ṭab’ -1 selīm şāḥibi ifrātından ve tefrītinden kurtulub ehl-i ğalaṭ kimdir ve ehl-i tecvīd kimdir aña eşkāre olur. Zülāķa luġatda āsanlık ‘arafda ḥarfini söylerken lisān-ı serī’ olmak. Ḥarfleri لب فر من dir. İsimleri müzleķadır. Zıddı ısmātdır. Luġatde men’ etmek ‘arafda ḥarfini söylerken lisānı ağır gıldığından yalnız gendülerden aṣl-ı rubā’-ı ya aṣl-ı ḥumāsī yokdur. İllā elbette anda müzleķadan bir ya iki ḥarf vardır ki keṣrat ḥurufatıñ şıķlette bu ḥarfleriñ ḥaffet-ī muķāvemem idüp ol rubā’-ıleriñ ya ḥumāsileriñ lisāna nuṭķi beyni olsun içün ancak bu ḥarflerden ḥālī rubā’-ı سسجد lafzıyle غسطوس lafzı gibi bir kaç kelimeler buldular. Anlar daḥi Arabī degildir. Bil ki mu’ arriblerdir dediler. İsmāt ḥarfleri geçen altınıñ daḥi ḥurūf-u meddiñ mā ‘adālarıdır. Zīrā ḥurūf-u meddin başkaca nuṭķları mümkün olmayup [34a] bil ki dāimā mā kablıleriñ ḥarekesiyle nuṭķ olunduklarıçün ismāt ile ya zülāķa ile müttesıf olmazlar. İsmāt ḥarfleriniñ isimleri muṣmetedir. Şafir luġatde ısluk sesine daḥi kuş sesine dirler. ‘Arafda ḥarfini söylerken keṣķin bir kuvvetli sesidir. Bu kuvvet şıfatıdır. Ḥarfleri صسر isimleri safiriyyedir. Bilesin ki sīniñ şafir şıfatıyla kavī olması tefeşşisiz olan riḥve-i mehmūselere göredir ki şafiriñ ğayrı şıfatlarıñ cem’inde ol riḥve-i mehmūseleri ile berāber ve müşterekdir. Meşelā tā-i müşelleşeden kavīdir şafiri sebebiyle ammā şin-ı müşelleşe kavī degildir. Zīrā bunun şafiri karşıusunda şin ki tefeşşī daḥi kuvvet şıfatıdır. Şadıñ daḥi kavī olması sīne nazar iledir. Zīrā ıṭbāķ ile sīnin üzerine ortaklığı vardır. Nitekim zānıñ şafir ile kavī olması sāir riḥve-i mehcūrelere göredir. Ammā sīnde kavī olması cehr şıfatıyladır. Velḥāşıl ‘ale’l ıṭbāķ ve’l ḥaķıķat şıfat-ı kuvvet ile kavī olmak ancak ṭā’-i mūhmeleye

maḥṣūṣdur ki andan ekvā hiçbir harf yokdur. Zīrā anda hiçbir za‘īf şıfatı bulunmamıştır. Bil ki şıfatlarının cemī‘ī kuvvet şıfatlarıdır. Ammā ṭādan ġayrı harflerin kuvvet şıfatıyla kavī olmaları cemī‘ an izāfıdır ki ol harfin kaviliği kendinde bulunan kuvvet şıfatının ġayrı şıfatında berāber olduğu harfe nazār ileidir. Meşelā hānī isti‘lā şıfatıyla kavī olması ancak hā’-i mühmeleye göredir. Hā’-i mühmelenin isti‘lā şıfatıyla kavī olması hāya göredir. Hā’-i mühmelenin buḥā şıfatıyla kavī olması hāya göredir [34b] buḥā şıfatı boğuk savta dirler. Maḥreci dar olup kendi de zuḥūr şıfatı olduğuçün şavtına lāzım geldi. لولا بحة في الحاء لكانت عينا dediler. Zāl-i mu‘cemenin nefḥ şıfatıyla kavī olması nefḥsız olan riḥve-i meḥūralara göredir. Vāv yā gibi ġayrı mu‘ceme gibi. Zīrā zālīn maḥreci diş ucu olduğuçün anın cery-i şavtına nefḥ lāzım geldi. Ammā vāvın yānīn ġaynīn maḥrecleri laḥmī olduklarıçün cery-i şavtlarında nefḥ olmaz. Zīrā nefḥ kuvvet şıfatıdır ki şavt-ı cārī diş köküne tokunup şaklamağla ḥāl olur. Daḥi zā-i mu‘cemenin itbāk ile kavī olması ancak zāl-i mu‘cemeye göredir. Zīrā cehrde rehāvetde nefḥde ikisi berāberdir. Ġayrıları daḥi bunlara kıyās-ı furūḳta daḥi harfe şıfatını cem‘-i olur. Līn luğatda yumuşaklık ‘arafda harfini söylerken şavt yumuşaklık ile zahmetsiz akmaktır. Harfleri vāv ile yādır ki kendüleri sākin olup mā ḳablileri meftūḥ olsa ويل يوم عليهم بين ايديهم gibi. Ammā ba‘dleri daḥi sākin olursa medd-i līn olurlar. عين gibi. خوف نوم gibi. Yarım elif ḳadardan iki elif ya üç elife degin çekilürler. Evlāsı yarım elifden ziyāde çekmemekdir. Zīrā bunlarda harf-i med yokdur ki bir elif ḳadar çekileler. Bu ki ḳaşr dediler. Bir elif ḳadar çekilmelerine tevassuṭ dediler. İki elif ḳadar yāḥud üç elif ḳadar çekilmelerine ṭūl derler. Bu üç vech cāizdir lākin rāciḥ olan evvelki vechdir. Bu līn [35a] harflerinin isimleri līniyyedir yāḥud leyyindir. İnḥirāf luğatde meyl etmek a‘nī bir ṭarafā eklemek ‘arafda harfini söylerken ol harfi dil ucuna ya dil ortasına meyl etmek. Harfleri لام ile را Zīrā lāmīn şavtı dil ucuna rānīn sesi dil arḳasına meyl iderler. İsimleri munḥarifdir. Tekrīr luğatde her bir şey’i bir kere ya ziyāde gerü getürmekdir. ‘Arafda harfini söylerken diliñ ucuna yakın olan arkası üst ṭamağā ḳavīce başulup ḳımıldamayup ditrer gibi olmak. Bu kuvvet şıfatıdır. Harfi yalnız rādır. İsmi mükerreredir. Bilesin ki tekrīr rānın şıfat-ı lāzimesidir ki her ḥalde rādan ayrılmaz. A‘nī diliñ uci ḥaḳıḳatte ditremedikce rā çıḳmak muḥaldır

ki hiç ditremese rā tā şadāsında olur. Lâkin ol tekrîri belürtmek haţâdır ve andan kaçınmak a‘nî ol tekrîri güzellemek vâcibdir. İmdi tekrîrden kurtulmağın tarîkı diliñ ucuna yakîn olan arkasını üst şamağın etiyle muhkem yapıştırıp sürçdürmemeg ile olur. Kārî’e vâcibdür. Rânın tekrîrini bu tarza güzelleyüp belürtmemek. Zîrâ kaçan diliniñ ucuni şamağa gevşeg degirüp ditredigini belürtse şiddetsiz rādan iki rā şiddetliden dört ya ziyāde rā getürmüş olur derler. İmdi İmam Ca‘beriniñ ve ğayrileriñ rāyı tekrîr lahnıdır. Buni öğretmeñ vâcibdir. Kaçınmak içün yoğsa ‘amel etmek içün degil. Sihri ‘andan korunmaga öğrenmeñ vâcib olduğı gibi [35b] rā mükerreredir dedikleriniñ ma‘nāsı rânın tekrîrini izhâr lahnıdır. Dağî tekrîri kendi de izhâra kâbiliyyeti vardır yoğsa bi’l-fi’l izhâr tekrîriyle müttesîfdir demek degildir. Zîrâ rânın şıfat-ı lâzimesi olan aşıl tekrîre tekrîr-i itlâk etdikleri gibi. Lahn olan izhâr tekrîre dağî tekrîr-i itlâk iderler. Bundan ğâfil olan kâşırîn ve tekrîre lahn sözlerinden şaşup tekrîr ne idüğün bilmeyüp aşıl tekrîri izhâr tekrîri şanup اروحمن اروحمن gibileri اروحمن اروحمن dirler. Yalnız olan râları meşelâ اكبر gibileri اكبر dirler. Dilleriniñ ucuni şamağa şokdurmayup gevşek koyup kalk dirler. Me‘a hāzā izhâr tekrîri ancak budur. Zîrâ henüz kendüler dağî ve şeyhleri taklîdeder ki senden çıkup istidlâl dercesine terakķi etmemişlerdir. Me‘a hāzā المشددة هو الراء المشددة derler. Zîrâ şeddesiz ر ر ر dedikde bile rânın sesi şeddeli gibi çıkmalıdır. Zîrâ tekrîri güzelleyüp belürtmemek mağrecini kavî şıkmağ ile olur. Ngzım neşrinde dedi ki والراء infirad yekûne-i mükerrere şıfat-ı lâzimetle قال سبويه قال سبويه dedi ki اذا تكلمت بها خرجت كأنها مضاعفة انتها Dağî Ebu Şāme Şğtībî şerhinde tekrîrin ta‘rîfinde dedi ki قال مكي هو تضعيف يوجد في جم الراء لارتعاد طرف اللسان بها ويقوى مع التشديد ولا يبلغ به حدا يا‘nî tekrîr rânın zātında bulunur. İki katlıktır. Rāyı söylerken diliñ uci haķîkatde ditredigiçün [36a] ditredigi gizliysede ise. Lâkin ol ditremek müşeddede muhaffefeden ziyâdedir. Dağî bu teẓ‘îf ile hiç şer‘an kabîh olur. Bir mertebeye ulaşılmaz. Gerek rā-i müşeddededede gerek muhaffefede mādem dil uci şamağa efrāt ile kapanup ve anın sesi bi’l-küllîye kesilüp rânın sesi tā-i mühmele sesi olmadıkça zîrâ böyle olursa bu şer‘an kabîh olur. Haddir ki māhiyyet-i tekrîr bi’l-küllîye gidüp rā rālıktan çıkup lahn-ı celî olur. كما قال الناظم في النشر وقد يبلغ قوم في اطفاء تكريرها مشددة فياتي بها مقطوعة الصوت شبيهته با لطاء المهملة وذلك خطأ لا يجوز انتها وقال سبويه ايضا التكرير تفش كان معه

غيره ya' nī tekrīr rāda bir fişiltı ve intişār vardır ki anıñ sebebiyle burda iki rā gibi eşiddülür. Nāzım evvelā temhīdde ḥarf-i mükerrer ancak rādır. Bu mükerrer tesmiye olundu. Zīrā rā kendiniñ nuṭqi ḫatında dil üzerinde mütekerrir olur. Dil uci anıñla dıtrir gibi bunuñ tekririniñ ḫatı zāhir oldıgı müşeddade olduḡda der. Daḡı ḫırā'etde tekririni güzellemekden lâzımdır. Daḡı lām maḥrecine meyl etdiḡiün bunda dil üzerinde tekrīr cārī olup şırf riḥve sesi aḡdı dedi. قال مكى والراء حرف قوى للتكرير الذى فيه واكثر ما يظهر تكريره. İmdi tekrīr rādan aşlā ayrılmaz imiş. Gerek şedde ile olsun gerek şeddesiz. Lākin tekririniñ ziyāde zuhūri müşeddade olduḡda imiş. İmdi واخف تكريرا اذا dedigi [36b] Ḥuşūşan şeddeli olduḡda tekririni güzellemege ḫatı ihtimām it dimekdir. كما قال فى نشره قال سبويه وغيره هو حرف شديد جرى فيه الصوت لتكرره وانحرافه الى الام فصار كالرخوة ولو لم يتكرر لم يجر فيه الصوت وقال المحققون هو بين الشدة والرخوة وظاهره كلام سبويه ان التكرير صفة ذاتية فى الراء والى ذلك ذهب المحققون وتكريرها ربوها فى اللفظ لا اعاتتها بعد قطعها ويتحفظون من اظهار تكريرها خصوصا اذا شددت ويعدون ذلك عيبا فى القراءة وبذلك قرأنا على جميع من قرأنا عليه وبه ناخذ وقد توهم بعض الناس الحقيقة التكرير ترعيد اللسان بها المرة بعد المرة فظاهر ذلك حال تشديدها كما ذهب اليه بعض الا والصواب التحفظ عن ذلك باخفاء تكريرها كما هو مذهب المحققين انتها وقال الاستاذ ابو حيان نقلا عن شريح وكذا الشيخ بدر الدين واما اذهاب التكرير جملة فلا تعلم وجهه ولا ان احدا من المحققين بالعربية ذكر انتها

qāşıriniñ rāda aşıl tekrīr var idigini inkārları ḡayet ḫavī ve 'inād ve emrādları ḫatı ifrāt üzere olup aşlen şübheleri ḫalmasıun içün kelāmda işāb ve irāde-i ḫıccede itnāb olunup ḫattā 'ibārāt-i 'arabiyye türkiyye terceme olundu. İstiṭāle luḡatde her şey' uzamak 'arafda ḫarfini söylerken ḫarfiniñ şavti nevāciziñ berāberi olan dil kenarından zavāḫikiñ [37a] tamāmı olan dil kenārına varınca uzamak a' nī beş üst ezrās ile berāberi olan dil kenarı arasında şavt aḡmak. Bu kuvvet şıfatıdır. Ḥarfı yalnız zād-ı mu' cemedir ki maḥreciniñ tamāmına deḡin sesi üzere ziyāde digil. Nitekim ḫılıcın ḫınındañ ziyāde olmadıḡı gibi ism-i müsteṭiledir. Bilesin ki istiṭāle şıfatıyla zādın ḫavī olması istiṭāleniñ ḡayri şıfatlarıñ cem' inde kendiye şerīk olan ḫarfe nazar ileidir. Ol ki zā-i mu' cemedir. Nitekim şādın itbāk ile ḫavī olması ancak sīne göredir. Zīrā tā ile zā şāddan eḡvā idügi āşikāredir. Zīrā şād-ı mehmüse anlarıñ biri şedide ve biri meḫüredir. Daḡı bil ki Ebū Ḥayyān teshīl şerḫinde ve Şeyḫ Rāzī Şāfiye şerḫinde ve Ḥāfiẓ Ebu Şāme ve İmam Ca'berī Şatıbī şerḫlerinde derler ki zād'-ı zā'-i zāl'-i zāy'-ı mu' cemelerdir ki üfürük gibi bir şavt ya' nī fişiltı vardır ki aña nefḡ

dirler. Daḥi Ca‘berī dedi ki nefḥ şıfat-ı kavıyyedendir. Tefeşşī luḡatde ṭaḡılmaḵ ‘arafda ḥarfını söylerken vasad-ı lisān ile ḥanek-i e‘lā arasında çok rüzgār ya‘nī şavt peydā olup ağız içine ṭaḡılup zā’-i mu‘ceme maḥrecine varınca uzamaḵ. Bilesin ki tefeşşī ‘araf-ı istiṭāle’-i luḡaviyyey-i müstelzemdir. İstiṭāle’-i ‘arafiyye tefeşşī-i luḡaviyyey-i müstelzem olmaduḡı gibi. Bu kuvvet şıfatıdır. Ḥarfı yalnız şīn’-i müşelleşedir. İsmi mütefeşşīdir. Bunun kuvveti ıtbāksız ve şafırsız olan riḥve-i mehmūselere göredir. Bilesin ki Nāẓım Temhīdinde [37b] ve Neşrinde ve Mekkī Ri‘āye ve Ca‘berī Şāṭıbiyye şerḥinde zıkr etdiler. Ba‘zı ‘ulemā katında tefeşşī ḥarfleri sekizdir. ميم شين فا را ثاء مثلث صاد سين ضاد mīmiñ tefeşşisi ḡunnesi sebebiyledir. Şīniñ şāniñ şavt inşāriyladır. Fāniñ teffūf ile dir. Rāniñ tekrar ile dir. Şād ile sīniñ şafır ile dir. Zādıñ istiṭāle ile dir dediler. Lākin Nāẓım Temhīdinde üçüne i‘tirāz idüp didi ki mīmi ḡunne sebebiyle ḥarf-i tefeşşī kılanıñ nūni daḥi kılmak vācib idi. Zīrā nūnuñ ḡunnesi mīmden ziyādedir. Daḥi şād ile sīniñ şafır sebebiyle tefeşşī kılanı zāyı daḥi kılmak lāzım idi. Zīrā bu daḥi şafırdır dedi. Ya‘nī terciḥ bilā muracciḥ lāzım gelür. Daḥi bil ki Sībeveyh kitabında idḡām bābında muşṭaliḥ-ı müşellide muşalliḥ cāiz olup muṭṭaliḥ cāiz olmayup daḥi muşṭaci’-ı müşellide muṣacci’ cāiz olup muṭṭaci’ cāiz olmadıḡı maḥalde dedi ki zād-ı mu‘ceme ḡayrıda idḡām cāiz olmaḵda şād gibidir. Zīrā şīn-ı müşelleşeniñ istiṭālesi gibi istiṭālesi vardır. Daḥi ba‘zı Arab muṭṭaci’ dedi. Mücerred ıtbāḵda müşterek oldukları için lākin semi‘de zād ṭā gibi olmadıḡıçün cāiz degildir dedi. İmam Sayrāfi kitāb-ı Sībeveyhiñ şerḥinde dedi ki ya‘nī şād ile zād-ı mütevaşşıt olup ṭā’-i mühmele eḥras olduḡıçün anlara bunda idḡām cāiz degildir didi. Ya‘nī anlarıñ sesi çok olup ṭāniñ sesi çıkmaduḡıçün anlarıñ bunlarıñ üzerine faziletleri ve şerefleri vardır. Anlar bunda [38a] idḡām olunsalar şerefleri bi’l-küllīye fevt olur. Daḥi büyük çanaḡı küçük çanaḡıñ içine şoḡmak gibi olur dediler. İmdi zād-ı mu‘cemeniñ sesi zā’-i mu‘ceme gibi olub ṭā sesi gibi degil idigine hiç ḡayrı ḥuccet olmasa şarfıyyetiniñ idḡām bahşinde bu kâ ideleri ‘āḳıl olana kâfidir. Bāḥuşuş Sībeveyhiñ ولم تكن فى السمع كالطاء ibāreti ṭā isimli ḥarf yok idigini taşriḥdir. Ḥafā luḡatde gizlemek ‘arafda ḥarfını söylerken şavtı gizli ve ḡayet za‘īf olmaḵ bu za‘īf şıfatlarıñ cemi‘ sīniñ ez‘afıdır. Ḥarfleri ḥā ile ḥurūf-u meddir. İsimleri ḥafıdır. Zıddı zuḥūridir ki

luġatde her şey'i âşikâre olmak 'arafda ħarfini söylerken şavtı âşikâre ve kavîce olmak. Bu kuvvet şıfatıdır. Ĥarfleri geçen diyordık. Mâ 'adâsıdır. İsimleri zâhirdir. Ġunne luġatde gögercin ve kumri sesi gibi geñize maĥşûş bir sesdir. A' nî iniltidir. 'Arafda ħarfini söylerken ya gizlerken geñizden çıkar bir şavtdır. Bu kuvvet şıfatıdır. Ĥarfî nûn ile mîmdir ki gerek sâkin-i muẓher olsunlar gerek müteĥarrik gerek müşedded gerek muĥaffef olsunlar her ĥallerinde ġunne bu iki ĥarfdan ayrılmaz. Ammâ sâkin-i muĥfâ oldukları vaĥitte bunlar kendüleri 'aynı ġunnedir ki ġunne ile ĥarf-i muĥfâ ikisi bir şey'dir. İsimleri ġuneviyyedir. Bilesin ki nûn-u sâkin ile tenvîn on beş ĥarflerden birine uğradıkda iĥfâ etmek anları nuṭṭadan bi'l-küllîye giderüp geñizde şıfatı olan ġunnesini [38b] ibkâdır. Ol ecilden meşelâ عنك lafzındaki 'ayn ile kâf beyninde nuṭṭukda nûn kılmadı ancak geñizde bir ġunne'-i mücerrede qaldı dediler. İmdi عنك gibilerde nûni iĥfâ iderken kâfa vermezden evvel kâf maĥrecimi kapayup şâġir kâf getürmeden hızır oluna. Bunun nazîri ĥâricde 'aded isimlerinden elife büyük derler. Daĥi yadında olan kara bu yer gibi Ĥâlebiñ deyüler. Bu kâf-ı ġuneviyyedir ki lisânının ĥarflerinden dedi ki Farsîde ve Türkîde ve sâir 'acem luġatlarında çokdur. Ĥur'ânda buni getürmek câiz degildir zîrâ Ĥur'ân 'Arabîdir. Şamda bu zamânda bu kâf-ı şummâ'idin Ĥur'ânı ĥalâş idebilür bulamadık zîrâ her mülâkî olduğımız ra'is-ü ĥurrâlar daĥi buña mübtelâlardır. Daĥi her iĥfâları cemî'an ra'is-ü ĥurrâlar bile izĥâr me'a'l-ġunne iderler bulduk. Ĥattâ ra'islerini daĥi böyle bulduk. Me'a hâzâ nûnuñ iĥfâsında aşlâ diliñ ne uci ve ne ortası ve ne âĥiri aşlâ bir yere degmeyüp boşda qalmalıdır. Lâkin ġâyet zaĥmetli olan انت اندادا من طين عنك ان قد gibilerdedir. İĥfâyı izĥârı terk gibi laĥnleri mekrûĥ-u taĥrîmîden şaydılar. İmdi işm olurlar ve daĥi namâzıñ i'âdesi vâcib olur. Ammâ mîm-i sâkiniñ bâya uğradıkda iĥfâsı gibi nûnuñ iĥfâsı gibi zâtını bi'l-küllîye nuṭṭukdan gidermek degildir. Bil ki dudakları biri birine gevşek başmaġıla zâtını fi'l-cümle setr etmektir. Gerek mîm-i aşliyye olsun ام به gibi gerek nûn-u sâkinden qalb [39a] olunan mîm olsun لينين gibi. Nitekim şimdi bu iĥfâyı daĥi cemî'an izĥâr me'a'l-ġunne iderler. Ammâ dudakları birbirine hiç degmese mîm bi'l-küllîye nuṭṭukdan gidüp vâv olur. Bu ĥarâm olan laĥn-ı celî olur. Ammâ mîm-i sâkini izĥâr etmek dudakları birbirine kuvvetlice başmaġla olur قدمم gibi. Daĥi ام فيه gibi.

tefhīm zuhūr iṣmāt ك ل تاء للثناء الفوقية ك cehr beyniyyet infitāḥ istifāle terkīḳ zuhūr zülāḳa م cehr beyniyyet ğunne infitāḥ istifāle terkīḳ zuhūr zülāḳa و كالميم ن cehr rehāvet infitāḥ istifāle terkīḳ zuhūr iṣmāt. Bu ḥurūf-u med olmayan vāvdir. Ammā līn olan vāvda geçen şıfatlardan mā ‘adā līn daḥi vardır. Ammā vāv-ı meddiyede cehr ile rehāvetden mā ‘adā ihfā ve med daḥi vardır. Daḥi anda infitāḥ istifāle terkīḳ tefhīm iṣmāt müteşavvir degildir. Bil ki bunlarda mā ḳabline tābi‘ dir. Yā’-i meddiye ile elif-i meddiye daḥi böyledir. Bunların tafşili yukarıda geçdi. • hems rehāvet infitāḥ istifāle terkīḳ ḥafā iṣmāt ١ cehr rehāvet ḥafā imdi vāv-ı meddiye gibi oldi. ٢ Bunuñ ğayr-i meddiyesi vāv-ı ğayr-i meddiye gibidir. Līniyyesi daḥi anıñ līniyyesi gibidir. Meddiyesi daḥi anıñ meddiyesi gibidir. Bilesin ki bu geçen şıfatların cümlesi yalnız ḥurūf-u beşītanıñ şıfatlarıdır. Mā ḳablileriyle terkīb olunmaḳsızın a‘nī şıfat-ı zātiyyeleridir ki līn med ihfā izhār idġām gibi mürekkeb [40b] ‘arız olan şıfat-ı ‘arızalar degillerdir. Öyle olucaḳ līn şıfatı anlar ile bile zıkr etmek Nāzıma münāsip degil idi. Ammā ḳalkāle şıfatı müteḥarrikden daḥi ayrılmadıġı içün şıfat-ı beşītadan şaydılar. Lākin sākindeki ḳalkāle izhārdır. Daḥi bil ki ekşer şıfatda ya cemī‘ şıfatda iki ḥarfıñ iştirākleri seslerinin daḥi semi‘de iştirāk ve iştibāhlerini mūciddir. Eger şıfat fāriḳaları zıd degil ise zād ile zā’-i mu‘cemeteyn gibi daḥi şād ile sīn-i mūhmele gibi. Daḥi fā ile şā’-i mūşelleşe gibi daḥi dāl’-i mūhmele ile cīm gibi. Ammā şıfatları zıd ise zād ile şād gibi. Daḥi zād ile tā gibi. Daḥi zāl ile şā’-i mūşelleşe gibi. Daḥi ğayn’-i mu‘ceme ile ḥā’-i mu‘ceme gibi. Daḥi ‘ayn ile ḥā’-i mūhmeleyn gibi. Daḥi dāl ile tā’-i mūşennāt-i fevḳiye gibi. Daḥi zāy ile sīn-i mūhmele gibi. Daḥi fā ile vāv gibi. Bunlar da ekşer şıfatda iştirāk şüretlerinin birbirine beñzemesini ifāde etmedi. Ve daḥi maḥrecleri birbirinden be‘īd ise ekşer şıfatda iştirāk yine fā’ide virmez. Hemze ile dāl-i mūhmele bā’-i muvaḥḥide gibi ekşer şıfatda şerīkler iken yine sesleri birbirine uymaz. Ammā yalnız maḥrecde iştirāk şadāda iştirāki mūcib degildir. İmdi maḥrecde müşterek olan ḥarfler birbirinden şıfat ile ayrılurlar ve şıfatda müşterek olanlar maḥrec ile ayrılurlar. Yukarıda geçdi ki iki ḥarf hem maḥrecde ve hem cemī‘ i şıfatda birbiriyle mütteḥid olmazlar. Eger olsalar idi ikisini birbirinden temyīz olmayup [41a] ikisi bir ḥarf olurdu. Ol ise muḥaldır. Maḥrecen ya şıfaten birbiriyle müşterek ḥarfleriñ

birbirinden mā bi't-temyīzi olan farklarını beyān idelüm. Tā ki kārī olanlar her iki harfi birbirinden ne ile seçilürler idüğini tamāmıyla fehm idüp teşkik-i müşekkikīn ile bi'l-küllīye zā'il olan edā'-i taḳlīdīden ḳurtulup ašlā teşkik müşekkikīn te'sīr etmeyüp muḥkem sūtun gibi olan istidlāl ile muḥkemleşüp mūrūr-u eyyām ile anlarıñ şeyhlerinden aḥz etdikleri edālarına muḳallidleriñ edāları gibi şek yāḥud taḥrīf-i 'arīz olmaya. İmdi rivāyeteyni dirāyete taṭbīḳ iden māhirler ancak bunlardır. Ol furūḳ bunlardır. Faşl bilesin ki cehr şiddet zuhūr olmayaydı hā olurdu. Zīrā maḥrecleri ve sā'ir şıfatları birdir. Zīrā hemzede bu şıfatlar olmadıkda yerlerine her birleriniñ zıdları gelüp hemze'-i ḥālīş hā olurdu. Hāda daḥi bu üçün zıdları olmayaydı hemze olurdu. Daḥi 'aynda cehr ile beyniyyet olmayaydı hā olurdu. Zīrā maḥrecleri ve sā'ir şıfatları birdir. Hāda daḥi bu ikiniñ zıdları a'nī hems ile reḥāvet olmayaydı 'ayn olurdu. Daḥi 'aynda cehr olmayaydı hā olurdu. Hāda daḥi hems olmayaydı ḡayn olurdu. Zīrā maḥrecleri ve sā'ir şıfatları birdir. Ḳāfda cehr ile isti'lā olmayaydı semi' de sesi kāf sesinde seçilmezdi. Zīrā maḥrecleri birbirine yakındır. Kāfda daḥi hems ile istifāle olmayaydı şadāsı kāf [41b] şadāsından seçilmezdi. Daḥi cīmde şiddet olmayaydı yā olurdu. Yāda daḥi reḥāvet olmayaydı cīm olurdu. Zīrā maḥrecleri ve sāir şıfatları berāberdir. Daḥi cīmde cehr ile şiddet olmayaydı šīn olurdu. Zīrā bu maḥrecde şavt ile cery-i nefsiñ cerri tefeşşisi müstelzemdir. Šīnde daḥi hems ile reḥāvet olmayaydı cīm olurdu. Zīrā yerlerine zıdları olan cehr ile şiddet gelürdi. Daḥi šīnde yalnız hems olmayaydı yā olurdu. Yāda daḥi cehr olmayaydı šīn olurdu. Daḥi zādda istiṭāle olmayup ve maḥreci ayru olmayaydı zā olurdu. Zāda daḥi kısaluk olmayup maḥreci ayru olmayaydı zād olurdu. Daḥi zādda iṭbāḳ olmayaydı şadāsı zāl-i mu'ceme şadāsından seçilmezdi. A'nī zādı maḥrecinde iken inceldi ve dedikde şadāsı zāl şadāsı gibi olursa ḥālīş zāddır. Ammā zāy şadāsı olursa maḥrecinden degildir. Bil ki dil ucundan çıḳmış kalıñ zādır yañlıştır. Zādı inceltmek iṭbāḳını gidermekle olur. A'nī diliñ kökünü ve ortasını aşağı indirivirmekle olur. Zādıñ sesi zāl sesi gibi idiginden ma'lūm dirseñ cümleden biri görölmez mi ki. İbrāhim el-Ḥalebī فی تضلیل diye yine dirken elbette فی تذليل dırsün. Zīrā zādı zāl-i mu'cemedan daḥi zā'-i mu'cemedan nuṭuḳda ayırabilmege güclük vardır dedi. Buni şātibi naḳl etdi. Ḥattā Muhammed bin [42a] Selem 'acem bu

harfleri birbirinden ayırmazlar. İmdi birbirine tebdil ile namazları fâsîd olmaz dedi. Ammâ şimdi okunan zâd-ı şedideyi ‘acemiñ nisâları hattâ ecnebîleri böyle nuṭṭı iderler ki hiç anda bir kımseye ‘usrat yokdur. İmdi zâdın ḥaḳḳı böyle oliydi. Cemî‘ kütüb-ü tecvîdde ve kütüb-ü fıkıḥda bundan zaḥmetli ḥarf yokdur. Buni ḥasen kılar. İnsanda ḳatî azdır dedikleri söz cemî‘an kizb olmaḳ lâzım gelür dedi. Daḫi Ḳâzıḥânî fetavâsında daḫi ibn-i Hümâm Hidâye şerḥinde daḫi Bezzâzî fetavâsında daḫi Hâlebî şerḥ-i kebîrinde zelle‘-i ḳârî bâbında dediler ki eger iki ḥarf birbirinden nuṭṭıda ayırmaḳda meşakḳat yok ise şâd ile tâ gibi ki عملوا الصالحات وعملوا الطالحات yerine okusa ol kimseniñ namâzı bi‘l-ittifâḳ fâsîd olur. Ammâ eger iki ḥarf birbirinden ayırmaḳ meşakḳatsız mümkün olursa zâd ile zâ gibi daḫi şâd ile sîn gibi ki zâd yerine zâ okusa yâḥud zâ yerine zâd okusa yâḥud şâd yerine sîn okusa yâḥud ‘aks etse ba‘z ‘ulemâ anıñ namâzı fâsîd olur dedi. Ammâ ekşer ‘ulemâ fâsîd olmaz dedi. el-Belevî Fâsıl-ı Şihâb-i Ḳâzî ḥâşiyesinde بضنين lafzınıñ tefsîrinde dedi ki واعلم انهم اختلفوا في ابدال الضاد طاء وعكسه هل يمتنع وتفسد به الصلاة ام لا فقيل تفسد وقيل لا تفسد واختاره المتأخرون كاليزازى وصاحب داḫi lâmin ḳarî [42b] المحيط وغيرهما انتها وبه افتى شيخنا المقدس وابن همام وابراهيم الحلبي maḥreci vâvdan müteferriḳ olmayaydı ‘ayn-ı mühmele olur dedi. Zîrâ zülâḳa ile işmâtın şavtın ihtilâfında te‘şîrleri yokdur. Daḫi nûnda ğunne olmayaydı lâmdan şavti seçilmezdi. Daḫi râda tekrâr olmayaydı lâmdan seçilmezdi. Daḫi tâda itbâḳ olmayaydı dâl olurdu. İtbâḳ ile cehr olmayaydı tâ olurdu. İmdi tânın itbâḳını giderüb inceltdikde dâl olursa tâ‘-i şaḫîḥadır. Tâ olursa ḳalın tâdır ki fâsiddir. Şimdi Rûmda okunan tâ budur. Daḫi dâlde infitâḫ olmayaydı tâ olurdu. Cehr olmayaydı tâ olurdu. Daḫi tâde hems olmayaydı dâl olurdu. Daḫi şâdda itbâḳ olmayaydı sîn olurdu. Daḫi sînde infitâḫ olmayaydı şâd olurdu. Hems olmayaydı zây olurdu. Daḫi zâda itbâḳ olmayaydı zâl olurdu. Zâlde infitâḫ olmayaydı zâ olurdu. Cehr olmayaydı sâ olurdu. Daḫi sâde hems olmayaydı zâl olurdu. Daḫi fânîñ maḥreci ayru olmayaydı sâ‘-i müşellese yâḥud ḥâ‘-i mühmele olurdu. Daḫi vâvda cehr olmayaydı sesi fâ sesine beñzerdi. Daḫi bâde müşeddetsiz olmasa mîm olurdu. Daḫi mîmde ğunne olmasa bâ olurdu. Bilesin ki tecvîd luġatde her şey‘i ğüzel ve eyü etmektir. Ammâ ehl‘-i tecvîdın işlâḥlarında bir ‘ameldir ki kendinde Ḳur‘ân-ı Kerîmin ḥarfleriniñ maḥreclerinden ve şıfatlarından

bağış olunur. Ba‘ zılar katında tecvīd kārīde bir qarārlaşmış hāldir ol hāl sebebiyle kārī her harfe hakkını virmege [43a] kādır olur. Ammā Nāzım katında tecvīd her bir harfe şıfatını bi’l-fi’l virmekdir. A‘ nī her bir harfe itlāk olunacak şavti mahrecinden çıkarıp geçen şıfatlardan huşūsī olan şıfatların her biriniñ iktizā etdiği hālleri ol harfde icrā etmek. Meşelā kalın okunmak gibi ince okunmak gibi yumuşak okunmak serd okunmak gibi uzun ve kışa okunmak gibi gizli ve eşkäre okunmak gibi. Daği tecvīd ‘ilmini bilmek farz-ı kifāyedir. Ammā Qur’ānı lahn-ı celīden kırtaracak kadar tecvīd ile ‘amel etmek her mükellefin üzerine farz-ı ‘ayndır. Ammā Qur’ānı lahn-ı hafīden tahtlīş kime vācibdir ve kime müsteħabdır yakında gelür. Farz idügüne delīl **ورتل القرآن ترتیلا** āyetidir ki Allah zü’l-Celāl peygamberine emr etdiği Hābībim sen Qur’ān tertiliñiñ üzerine elbette sābit kadem ol ve ümmetiñe emr eyle ki elbette Qur’ānı tertil etsünler. Hazret’-i ‘Ali kerramellāhu veche bu āyetiñ ma‘nāsından su’āl olunduğda dedi ki tertil tecvīd hurūf ma‘rifet-i vuķūfdur. Daği Tañrı te‘ālā buyurdi ki **ورتلناه ترتیلا** ya‘nī biz ‘azīmü’s-şān Qur’ānı elbette tertil şıfatıyla indirdik. Daği buyurdi ki **قرآنا** ya‘nī biz Qur’ānı ‘Arab dilince gāyet toğrılık şıfatıyla indirdik ki aslā anıñ ne nazm-ı kerīminde ve ne ma‘nāy-ı laṭīfde egrilik yokdur dedi. Bezzāzī Fetavāsında dedi ki bu āyetde kırā’etde lahn bi’l-icmā‘ harām idügüne ve tecvīd ile okumak farz [43b] idügüne işāret vardır dedi. Ya‘nī tecvīdsiz okumak ki lahndır. Toğri olan Qur’ānı egrī etmekdir harāmdır. Ve daği peygamberimiz ‘aleyhi’s-salāt-u ve’s-selām buyurdi ki **رب قارئ یقرأ القرآن والقرآن یلعنه** ya‘nī çok kimse Qur’ān okur Qur’ān kendüye la‘net iderek edāsına ve ‘ilmine kıyırmadığıçün. İmdi bu ḥadīş-i şerīfe daği āyet-i kerīmedeki işāreti te’kīd ve taķvīh idüp tertil ile okunmaga daği vüçub olmasını işbāt etdi. Lākin mükellefine tecvīdin kemālını vācib kılmakda lāzım geldiğıçün. ‘Ulemā dediler ki vācib olan ancak Qur’ānı lahn-ı celīden kırtaracak kadar tecvīd ve tertildir. Daği bil ki tālib ‘ilm-i tecvīdi hiç bilmeksizin Qur’ānı üstāz-ı kāmiliñ ağızından tecvīd üzere öğrenür. Bil ki mu‘teber olan ancak üstāzıñ ağızından almakdır. Zīrā insan tecvīd kitāblarından harfleriñ mahreclerini ve şıfatlarını bilmiş iken çok kerre harfleri edā idebilmeden ‘āciz olur. Mādem ki şeyhiñ ağızından edānıñ tarīķına üşenmedikçe öyle olicaķ tecvīd kitablarını

tedvîn etmege hâcet nedir dirsek şâyet şahâbe zamânından buna gelince edâ şeyhlerinin silsilesi uzadıysa zamânımızda olan şeyhlerin çoğının edâsına nice tahrîfât ‘âriz oldu. Zîrâ zamânımızda rivâyeti dirâyete uyğun şeyh ki edâyı şeyhinin ağzından alup daği maḥreclerde ve şıfatlarda ḥaṭâların oncalarını ekleyüp çıkarmağa kâdir olunur. Bu kimseden [44a] az kaldı. Öyle olucağ üzre vâcib oldu ki zamânımızda şeyhlerinin edâlarına bi’l-küllîye i’timâd etmeyüz. Bil ki ‘ulemâ-yı emîniñ taşnîf etdikleri tecvîd kitaplarında edâ menzili zabt ve ḥıfz içün veşîkaların inḳırâz vaḳtinde gelecekleri irşâd içün yazup ve emânet kodukları kâ’idelere bakup fıkır idüp şeyhlerimizden işitdiklerimizi anlara kıyâs ve ‘arz ideyüz. Eger okuduğumuz mîzanlara uyarsa ḥaḳdır uymazsa ḥaḳ olan kitablarda yazılandır. İmdi kitâbın mefhûmunı kendi edâsına uydurmağ büyük mevzû’dur ve büyük ḥızlandı. Andan Allâha şıgındık. Ve daği ‘ilm-i tecvîdi bilmek sebebiyle edâyı şeyhin ağzından almak asân olur ve mâhirlik artar ve şeyhin ağzından alınan zâyi’ olmaz ve mürûr-u eyyâm ile kendüye şek vâdesine tağyîr ‘âriz olmaz. Nitekim İmâm Ebî Muḥammed Mekki dedi ki Ḳur’ân okuyucuların tecvîdi bilmekte ba’zısı ba’zısından efzaldır. Zîrâ ba’zısı vardır ki hem şeyhinden almış ve hem kâ’idelerden bilmesi sebebiyle edânın toğrusı egrisinden seçüp çıkarır. Üstâz-ı kâmil ancak budur. Ve ba’zısı vardır ki ancak üstâzının ağzından taklîd ile okur. Bunun edâsı gâyet za’îfdir tezkîdir ve tiz bozulur. Zîrâ temel üzerine binâ etmedi ve kâ’idesiyle okur didi. Daği bilesin ki laḥn a’ nî ḥaṭâ iki dürlüdür. Biri laḥn-ı celî ve biri laḥn-ı [44b] ḥafî. Ḥarfî ḥarf âḥirinde tebdîldir. Cümleden biri ṭâ’-i mühmeleye dâl-i mühmeleyi tebdîl gibi ṭânın yoğunluğunu gidermekle yâḥud tâya tebdîl gibi. Daği cehrini giderüp cehr yerine hems getürmek ammâ tâya hems virüp gidermese. Nitekim şimdi diyârimızda okurlar. Yigirmi toğuz ḥarflerden ḥâric bir ḥarf olur ki ṭâ’-i ṭâ’-i mehmûse ya tā’-i muṭbeḳa ya tā’-i müfehḥame olur. Bu ise şimdideñ luğat-i ‘Arabda gelmedi. Daği laḥn-ı celîdendir. Ḥarekeyi ḥareke’-i uḥrâya sükûna tebdîl daği sükûni ḥarekeye tebdîl daği ḥarfî artırmak. Nitekim ba’zı câhiller توابا gibilerde meddinden soñra daği مجيد احد gibilerinin kalḳalesinden soñra hemze artırdıkları gibi. Daği laḥn-ı celîdendir ḥarf eksiltmek. Nitekim له به انه gibilerinin vaşlı hâlinde medd-i ṭab’î olan vâvı yâyı eksildikleri gibi.

Bunuñla namāz daħi fāsīd olur. Beyzāwī besmelede ﷻ lafzında olan elif-i meddiyeyi ḥazf ile namāz fāsīd olur dedi. Beyzāwī ṣāfi‘ idir biz ḥanefiyüz denilürse cevāb virürüz ki zelle‘-i kārī mesā‘ilinde mezāhib-i erba‘a müttefiklerdir. İmdi lahn-ı celī beş şey oldu. Harfī tebdīl harekeyi tebdīl sükūni tebdīl harf artırmak daħi harf eksiltmek. Ammā lahn-ı ḥafī ṣīfāt-ı ḥurūfda ḥaṭādır. Eger harf harf-i āḥara tebdīle mü‘eddi olmazsa lahn-ı celīye celī dediler. Eşkäre ḥaṭā olup ehl-i edā olmayanlar böyle anıñ [45a] yañlış olduğunu bildigiçün lahn-ı ḥafīye ḥafī dediler. Gizli ḥaṭā olup anı herkes bilmedigiçün. Aliyyü’l-Ḳarī taḥkīk etdigi lahn-ı ḥafī iki bölükdür. Birini kārilerin ednā mertebede olanları bilür. İḥfāyī ḳalbi izhārı idgām günneyi terk gibi. Daħi ḥurūf-u isti‘lāyī ince okumak gibi ve ince okunacak harfleri yoğun okumak ve bir elif çekilecegi ziyāde çekmek ve ziyāde çekecek medd-i vācibleri bir elif çekmek. Ve buni kārilerin ancak māhirleri bilür. Rāda tekrīri belürtmek ve vakf ḳatında nūnuñ günnesi uzatmak ve ince okunacak yerde lafzatullāhıñ lāmını yoğun okumak ve yoğun okunacak yerde rāyī ince okumak gibi dedi. Daħi Nāzım Temhīdinde hareke‘-i kāmile üzere vakf etmegi lahn-ı ḥafiden şaydı. Daħi teşdīdliyi teşdīdsiz ve şeddesizi şeddelemek ma‘nāyı yorarsa lahn-ı celī olur. Yormazsa lahn-ı ḥafī olur. Temhīd ile celiden fehm olunur. Daħi lāyık olan nūnuñ rānıñ maḥreclerinde ḥaṭā lahn-ı ḥafiden olmaḳdır. Zīrā bunlar başka başka maḥrecler idiginde ihtilāf olundi. Daħi merātīb-i medde ḥaṭā lahn-ı ḥafiden olmaḳdır. Zīrā medlerin mertebelerini ancak māhirler bilür. Aliyyü’l-Ḳarī dedi ki ḥurūf-u meddi beş elifden ziyāde çekmek bi’l-ittifāḳ cāiz degildir. İmdi ba‘zı imamlarıñ ve müezzinlerin işledikleri medler bid‘atlerin ziyāde ḳabīhlerinden ve kerāhetiñ eşeddididir. Daħi dedi ki Ḳur’ānı lahn-ı celiden ḥalāş etmek [45b] ḥarāmdır. Zīrā ḥalāş etmek farzdır. Farzıñ terki ḥarāmdır. Daħi dedi ki Ḳur’ānı lahn-ı ḥafiniñ evvelki bölümünde ḥalāş etmek vācibdir. Terki mekrūh-i taḥrīmīdir ki terkinde ‘azāb ḳorḳusu vardır. Vācibiñ terki mekrūh-i taḥrīmī olduğu gibi mekrūh-i taḥrīmīniñ terki daħi vācibdir. Ḥafiniñ ikinci bölümünden Ḳur’ānı ḥalāş etmek ancak müsteḥabdır. Terki mekrūh-i tenzihīdir ki şevābı noḳşan verilür. İmdi harf başına on şevāb virilmek bunca ḥaṭalardan daħi Ḳur’ānı ḳurtarabilürdür. Bu taḳrīr Aliyyü’l-Ḳarīniñ kelāmını telhīs ve murādını beyāndır.

5. SONUÇLAR

Hız. Peygamber'in (sav) döneminden bugüne dek tecvîdin uygulamalı olarak gelmiş olması bu ilim üzerinde icmâin olduğuna bir delildir. Bu icmâin sağlamasında tecvîd ilmiyle alakalı birçok eser ortaya koymak suretiyle İslâm âlimlerinin büyük katkısı olmuştur. Bu alandaki âlimlerin en önde geleni de İbni'l-Cezerî'dir. Nitekim tecvidi, tanzim eden, kâide ve kurallarını belirleyen, disipline edip tam bir bilim haline getiren İbni'l-Cezerî'dir.

Bu alanda yazılan eserlerin bir kısmı hali hazırda okutulmakta ve araştırmacılar tarafından akademik çalışma haline getirilmekteyken bir kısmı da çeşitli kütüphanelerde gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Münşî'nin tezin konusunu da oluşturan *Şerhu Mukaddimeti İbni'l-Cezerî* adlı telifi de tecvîd ilmiyle alakalı olup kütüphanelerde nüshaları bulunan değerli bir eserdir. Bu eserde Müellif, İbni'l-Cezerî'nin *Mukaddimesi*'ne şerh yaparken belli konulardaki ihtilafları ele almış, eserin sonunda ise tecvîd ilminin tanımını, vakf-ibtidâ, lahn-ı celî ve lahn-ı hafî gibi konularla eserini zenginleştirmiştir.

Hayatı hakkında kısıtlı bilgiye ulaşılabilen Münşî'nin eserlerinden, onun; tefsir, siyer, nahiv, tecvid, edebiyat gibi alanlarla meşgul olduğu anlaşılmaktadır. O, mezkûr alanlarda da çok değerli eserler telif etmiştir. Özellikle de onun *Nezîlü't-tenzîl* adlı eseri hali hazırda akademik çalışmalara konu olmaktadır. Yine onun, çeşitli dillerde yapmış olduğu lügat çalışmaları eşî olmayan çevirilerdir.

Teze konu olan eserini kendi tarzında ele alan Münşî, bu alanda otorite kırâat âlimlerinin eserlerini kaynak olarak göstermiştir. Bu bağlamda müellif, dünyanın farklı coğrafyalarındaki Kur'ân okuyucularının ihtilafa düştüklerini belirtmiş ve farklı okuyuşları bölge zikretmek suretiyle yazıya dökmüştür. Bununla birlikte o, Anadolu'daki okuyucuların okuyuşlarını tercih ettiğini de telifinde zikretmiştir. Onun farklı toplumlarda ihtilafa düşülen konular içerisinde zikrettiği dâd harfinin telaffuzu meselesi konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olma sadedinde bir örnektir. Bu meyanda konuyu fetva boyutuyla işlemiş olması, namazda harfi yanlış okuduğunda namazının fâsid olabileceğini düşünen insanlara da kolaylık sağlayacaktır.

Münşî, harflerin mahreç ve sıfatlarını ayrı ayrı işlediği konuların sonunda Anadolu ve Arabistan'daki kârîler arasında bir değerlendirme yaparken Anadolu'daki kârîlere

hitâben, “Kur’ân Arapça’dır” diyerek Anadolu kârîlerinin Arap fonetiğini tercih etmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Onun Anadolu kârîlerinin, şeddeli lâm, şeddeli râ ve med harflerinin telaffuzunda okuyuşa tat katmak amacıyla, sıfat özellikleri olmadığı halde bahsi geçen harflere ğunne kattıklarını ifade etmesi ise okuyuşta beğenilme kaygısı güdülmemesi gerektiğine bir delil niteliğindedir.

Münşî’nin, döneminin önde gelen yazarlarından olması, hali hazırda bile eserlerine değer verilerek hakkında akademik çalışmalar yapılması ve teze konu olan *Şerh-u Mukaddimeti İbnü’l-Cezerî* adlı eserinde ilgi çekebilecek konulara yer vermesi sebebiyle bu eserin incelenmesi uygun görülmüş ve bu alanda çalışma yapan ilim talebelerine katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

KAYNAKLAR

- Abay, Muhammed. “Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsir ile İlgili Eserler Bibliyografyası”. *Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi* 1/6 (1999/1).
- Abay, Muhammed. *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Abay, Muhammet. “Osmanlı Dönemi Dirayet Tefsirleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (01 Eylül 2011).
- Akyüz, Abdullah. *Osmanlı Kırâat Âlimleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Aladağ, Çiğdem. “Ses Eğitiminde Register Kavramı ve Ses Türleri”. *Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Müzik ve Sahne Sanatları Dergisi/UMSSD* 1 (2017): 29-39.
- Algar, Hamid. “Bahâeddin Nakşibend”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4/458-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Algar, Hamid. “Gucdüvânî, Abdulhâlik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 14/169-171. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Alparslan, Ali. “Nesta‘lik”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 33/11-15. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbnü’l-Cezerî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 20/551-557.
- Atâi, Nevizâde Ataullah Efendi. *Zeyl-i Şekâik*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1268.
- Ateş, Süleyman. *İşâri Tefsir Okulu*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1974.
- Baltacı, Cahid. *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Bayam, Abdulkadir. *Hüsamzâde Mustafa Efendi er-Risâletü’ş-Şevkıyye Adlı Eserin Edisyon Kitiği*. Dokuz Eylül Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Bayır, Mahmut Hakkı. *Hamza Hüdaî ve Tecvid-i Edâiyye İsimli Eserinin Tecvid Literatüründeki Yeri*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük İslam İlmihali*. Bilmen Yayınları. İstanbul, 2017.
- Bingöl, Abdülkuddûs. “İstidlâl”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/323. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Bursalı, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.

- Cüreysî, Muhammed Mekkî Nasr. *Nihâyetü'l-kavli'l-müfîd*. Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, 2014.
- Çatal, Adem. *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi'nin "el-Virdü'l-Müfîd Fî Şerhi't-Tecvîd" İsimli Eseri*. İstanbul: İlahiyat Yayınları, 2022.
- Çatal, Adem. *Sahaflar Şeyhizâde Mehmed Es'ad Efendi'nin el-Virdü'l-Müfîd fî Şerhi't-Tecvîd İsimli Eseri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Çelebi Evliya. *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*. nşr. Yücel Dağlı v.dğr. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Çelebî Kâtib, Kâtib. *Keşfü'z-zünûn*. 1. Cilt. İstanbul: Türk Tarih Kurumu, 1941.
- Çelebi, Muharrem. "Ezdâd". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 12/47-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an Okuma Esasları*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- Çiftçi, Ali. "Kur'an Okuyucularının Uygulamasında İttifak Sağlayamadıkları Bir Konu Olan İklâb'ın Değerlendirilmesi". *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 32 (2011): 237-256.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *et-Tahdîd fî'l-itkân ve't-tecvîd*. Thk. Ğânim Kaddûrî el-Hamed. Amman: 2000.
- Dânî, Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân. *el-Muknî fî ma'rifeti mersûmi mesâhifi'l-emsâr*. çev. Hatim Salih Ed-Damin. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2016).
- Debreli, Hoca Abdülkerîm. "Mîzânü'l-hurûf ve şifâül-ebdân". *Tecvîd Risâleleri İçinde*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.
- Derman, M. Uğur. "Ta'lik", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 39/507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Derman, M. Uğur. "Nesih". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 33/1-3. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- DİB Kuran Yolu Meâli*. 13. Baskı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Durmuş İsmail. "İnşâ". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 22/334-337. İstanbul, 2000.
- Durmuş, İsmail. "Harf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/158-163. İstanbul, 1997.
- Durmuş, İsmail-Elmalı, Hüseyin. "İbnü'n-Nahvî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/163-164. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Efendioğlu, Mehmet. "Muhadramûn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/393-394. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

- Elmalı, Hüseyin. “Muarreb”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 30/325-326. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Eyice, Semavi. “Ayas Paşa Türbesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. 4/204-205. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fedâlî, Seyfüddîn b. Ataullâh el Mısırî. *el-Cevâhiru'l-mudiyye 'ale'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Thk. Azze binti Hâşim Mu'aynî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1426/2005.
- Gökdemir, Ahmet. “Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Osmanlı İlim Dünyasına Katkıları”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2017): 113-148.
- Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı'da Dâd Harfî Tartışmaları Bağlamında Ali b. Süleyman el-Mansûrî'nin Yeri”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (2017): 245-257
- Güneş, Kadir. *el-Mu'cemü'l-'Arabî*. İstanbul: Mektep Yayınları, 2014.
- Gürkan, Menderes. “Zelletü'l-Kârî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/225-227. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Hamza, Hüdâî. *Tecvîd-i Edâiyye*. İzmir: Hâfız Nuri Matbaası, 1301.
- Hârisî, Ebû Bîşr (Ebû Osmân, Ebü'l-Hasen, Ebü'l-Hüseyn) Sîbeveyhi. *el-Kitâb*. Thk. Abdüsselâm b. Muhammed b. Hârûn b. Abdirrâzık. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1402/1982.
- Haznevî, Abdülvâsî'. *Muhammed Bedreddin Mahmud es-Sârûhânînin Müsenne'l-Münşî İsimli Eserinin Edisyon Kritiği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek lisans Tezi, 2020.
- Herevî, Ali el Kârî Ebü'l-Hasen Nûruddîn Ali b. Sultan Muhammed el Kârî. *el-Minehu'l-fikriyye fî Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Cezeriyye*. Thk. Üsâme Atayâ, Dîmeşk: Dâru'l-Ğavsânî li'd-Dirâseti'l-Kur'âniyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1300.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Mukaddimetü'l-Cezerî*. Trc. M. Sadi Çöğenli. Erzurum, ty.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kirââti'l-'aşr*. 1-2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2016.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. Thk. Gânim Kaddûrî el-Hamed. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

- İbnü'l-Cezerî, *et-Temhîd fî 'ilmi't-tecvîd*. Thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. 1. Baskı. Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1985.
- İbrahim Nefeszâde-Muallim Rıfat Kilisli. *Gülzâr-ı Savâb*. İstanbul: Güzel Sanatlar Akademisi Neşriyatı, 1939.
- Kahraman, Bahattin. "Le'âlî ve Abdurrahîm Karahisârî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri". *Selçuk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 4 (1997).
- Kaplan, Abdullah. *Muhammed b. Bedreddîn el-Münşî'nin Şerh-i Kasîde-i Bür'e Adlı Eserinin İnceleme ve Tahkiki*. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Kaplan, Yunus. "Münşî/Mehmed, Mehmed Münşî Efendi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. 2014.
- Karaçam, İsmail. *Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri ve Okunma Kâideleri*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Karakılıç, Celaleddin. *Tecvid İlmi (Kur'an-ı Kerim Okuma Kâideleri)*. Ankara: Kalkan Matbaacılık, 2018.
- Kaya, Mahmut. "Kasîdetü'l-Bürde". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 24/568-569. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed. *er-Ri'âye*. Thk. Ahmed Hasan Ferhat, Umman: Dâr-u Umman, 1417/1996.
- Keskiner, Osman. *Arap Edebiyatında İnşa San'atının Gelişmesi*. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 1996.
- Kılıç, Mustafa. MÜSENNÂ VE MÜSELLES DER LUGAT-İ FÂRİSÎ (MÜNŞÎ/MEHMED). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/musenna-ve-muselles-der-lugat-i-farisi-munsi-mehmed>. [Erişim Tarihi: 11 Mart 2023].
- Koca, Ferhat. "el-Muhtasar". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/64-66. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. Çev. Hail Altıntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2010.
- Kurt, Mehmet Ali. *Kur'an-ı Kerim'i Okuma Kâideleri/Tecvîd*. İstanbul: Ege Basım, 2015.
- Kütükoğlu, Bekir. "Murad III". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/172-176. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Lügavî, Ebü't-Tayyib. *Kitâbü'l-Ezâd*. Nşr. İzzet Hasan. Dimaşk, 1963.
- Mağnisî, "Terceme-i Cezerî". *Tecvîd Risâleleri İçinde*. İstanbul: Âsitâne Kitabevi, ts.

- Mecdî, Mehmed. *Hadâikü's-Şekâik. Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*. 6/169. İstanbul: 1976.
- Mer'âşî, Muhammed b. Ebî Bekr. *Cühdü'l-mukîll*. Thk. Sâlim Kaddûrî el-Hamed. Umman: Dâr-u 'Ammâr, 1429/2008.
- Mısırlı, Fatma Yasemin. *Kur'an Tilâveti Esnasında Harflerin Mahreçlerinde, Sıfatlarında ve Tecvid Uygulamaları Hususunda Ülkemiz ile Sâir İslam Ülkeleri Arasında Görülen Telaffüz Farklılıkları ve Bu Farklılıkların Değerlendirilmesi, Uluslararası II. Kiraat Sempozyumu*. Gk. Huriye Martı vd. 1/492-564 Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2021.
- Mısırî, Seyfüddîn b. Atâullâh el-Fedâlî. *el-Cevâhiru'l-mudiyyetü 'ale'l-Mukaddimetü'l-Cezeriyye*. Thk. Azze binti Hâşim Mu'aynî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2000/1425.
- Molla Efendi, Muhammed Emin. *'Umdetü'l-hullân fî idâh-i Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: 1287.
- Muhammed Emin Efendi. *'Umdetü'l-hullân fî idâhi Zübdeti'l-'irfân*. İstanbul: Mektebetü'l-Hanîfiyye, ts.
- Muhibbî, Muhammed Emin b. Fadlullah b. Muhibbillâh ed-Dimaşkî. *Hülâsatü'l-eser fî a'yânî'l-karnî'l-hâdiye 'aşer*. Beyrut: Dâr-u Sâdr, 1284.
- Müderrişoğlu, Mehmed Emin. *Akhisarlı Türk Büyükleri ve Eserleri*. İzmir: Piyasa Matbaası, 1956.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Manzûme-i İbn Cezerî*. Süleymaniye Yazma Eserler Ktp., Atıf Efendi Blm., nr. 2800.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Müsenne'l-Münşî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., Yazma Eserler Blm., A/1088.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Nezîlü't-tenzîl*. Köprülü Ktp., Fazılâhmet Paşa Blm., nr. 144.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Nezîlü't-tenzîl*. Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan Blm., nr. 19.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Sevâbü'n-nevâbî*. Atıf Efendi Yazma Eser Kütüphanesi: Atıf Efendi Koleksiyonu, 2800/4, 14.
- Münşî, Muhammed b. Bedruddîn. *Şerhu Mukaddimetü İbni'l-Cezerî*. Balıkesir Mutasarrıf Ömer Ali Bey Yazma Eser Ktp. 10 Hk 268/2.
- Müstakimzâde, Süleyman Sâdeddin. *Tuhfe-i hattâtîn*. Nşr. İbnülemin Mahmud Kemal. İstanbul: Türk Tarih-i Encümeni Külliyyatı, 1928.

- Mütercim, Âsım Efendi. *el-Okyânûsu'l-basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-muhît-Kâmûsü'l-Muhît Tercümesi*. Çev. Mustafa Koç. 1 Cilt. İstanbul: Pasifik Ofset Yayınları, 2013.
- Mütevellî, Muhammed b. Ahmed b. Abdullah. *Risâletü'd-dâd*. Thk. Fergalı Seyyid Arbâvi, el-Cîze. Mısır: Mektebetü Evladi'sh-Şeyh li't-Türâs, 2008.
- Okiç, M. Tayyip. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*. İstanbul: Osman Yalçın Matbaası, 1959.
- Önder, Mustafa Kemal. *Tecvîd İlminin Temel Kaynakları Bağlamında Harflerin Mahreç ve Sıfatları*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.
- Özcan, Abdulkadir. *Üsküdarlı Meşhurlar Ansiklopedisi*, Ed. Âlim Kahraman. İstanbul: Üsküdar Belediyesi.
- Öztuna, Yılmaz. *Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayıncılık, 1977.
- Öztürk, Hayrettin. *Muhammed b. Bedrüddin el-Münşî Hayatı, Eserleri ve Tefsirdeki Metodu*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1993.
- Öztürk, Mustafa. “Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları”. *“Osmanlı Tefsir Kültürüne Panoramik Bir Bakış”*. Ankara: İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi, 2011.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2017.
- Pakdil, Ramazan. *Ta'lim Tecvid ve Kıraat*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Râzî, Fahreddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer. *et-Tefsîrû'l-Kebîr ev Mefâtihu'l-Ğayb*, Beyrut, 1411.
- Sağman, Ali Rıza. *Sağman Tecvîdi*. 2. Baskı. İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1958.
- Sarı, Mehmet Ali. *Kur'ân-ı Kerîm'i Güzel Okuma Tekniği ve Kuralları*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.
- Savran, Ahmet. “Kâ'b b. Züheyr”. *TDV İslâm Ansiklopedisi* 24/7-8. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Senhûrî, Ca'fer b. İbrahim. *Kitâbü'l-Câmi'i'l-müfîd fî sinâ'ati't-tecvîd*. Thk. Muhammed el-İdrisî et-Tâhirî, (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2010).
- Serin, Muhittin. “Hamdullah Efendi Şeyh”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 15/449-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Seyyid Muhammed, es-Seyyid Mahmud. *XVI. Asırda Mısır Eyâleti*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, 1990.
- Süreyyâ, Mehmed. *Sicilli Osmânî*. 3 Cilt. İstanbul: Matba'a-i Âmire., 1311.

- Şahin, Ali. *el-Vücûhâtü'l-Kurâniyye 'ale'l-eimmeti'l-'aşereti min tarîk et-Teysîr-i indiracen*. İstanbul: 2013.
- Taşköprizâde, İsmâüddîn Ahmed. *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî 'ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*. Nşr. A. Subhi Furat. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1985.
- Temel, Nihat. Kiraat ve Tecvid İstılahları. İstanbul: İFAV Yayınları, 2018.
- Tosun, Necdet. “Nakşibendiyye”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/342-343. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Turan, Şerafettin. “Bayezid II”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 5/234-238. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Tülek, Vehbi. ““İslam düşmanlarına karşı korkak olma!..”, *Türkiye Gazetesi* (30 Aralık 2016).
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri*. İstanbul: TDK Yayınları, 2012.
- Ünlü, Demirhan. *Kur'ân-ı Kerim'in Tecvîdi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2020.
- Üşmûnî, Ahmed b. Muhammed b. Abdülkerîm. *Menâru'l-hüdâ fî beyâni'l-vakfi ve'l-ibtidâ*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.
- Vecîh, Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdi'l-Mü'min. *el-Kenz fî'l-kırâati'l-'aşr*. Thk. Hâlid el-Meşhedânî. 1 Cilt. Kâhire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2004.
- Yavuz, Kemal v.dğr. “Hekîm Çelebi”. *Evliyalar Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 1992.
- Yerinde, Âdem. *Osmanlı Döneminde Tefsir “Cemaleddin Mehmed Münşî ve Nezîlü't-Tenzîl İsimli Tefsiri”*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2018.
- Yerinde, Âdem. “Ebüssuud Efendi'nin İrşadü'l-akli's-selim ila mezaya'l-Kitabi'l-Kerim'i”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi (TALİD)* 9/18 (2011).
- Yerinde, Âdem. “Münşî”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 32/22-23. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Yıldız, Sâkîp. “Osmanlı Tefsir Hareketine Toplu Bakış”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Şubat 1987).
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullah Mahmûd. *el-Keşşâf*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2020. 6/986-987.

ÖZGEÇMİŞ

İlk ve orta öğrenimini İstanbul’da tamamladı. 1999 yılında hafızlık eğitimini bitirdi. 2006 yılında İstanbul İmam-Hatip Lisesi’nden mezun oldu ve aynı sene Diyanet İşleri Başkanlığı’nda İmam-Hatip olarak göreve başladı. 2015 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’ni bitirdi. 2019 yılında başladığı Haseki Dini Yüksek İhtisas Merkezi ‘Aşere-Takrîb kursunu 2022 yılında tamamladı. Hâlen Diyanet İşleri Başkanlığı’nda Kur’an kursu öğreticisi olarak görevine devam etmektedir.

